

EVROPSKA REVIJA

ISSN 2303-8020

UDK:0/9

Br. 2 (10), 2019.

**EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRINKTA
BRČKO, 2019.**

EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT

BRČKO 2019.

EVROPSKA REVIIA

Revija za društvene nauke

Izdavač: Evropski univerzitet Brčko distrikt

Adresa: Brčko, Bijeljinska cesta 72-74

Telefon: 00387 49 590 605

E-mail: info@eubd.edu.ba

www.evropskiuniverzitet-brcko.com

ISSN 2303-8020; Broj 10; 2019. God. V, vol.I

Glavni i odgovorni urednik

Kojo Simić

Uredivački odbor

Akademik prof. dr Nedeljko Stanković, Prof. dr Drago Tešanović, Prof. dr Anka Bulatović, Prof. dr Edin Ramić, Prof. dr Esed Karić, Doc. dr Izet Banda, Akademik prof. dr Zoran Milošević.

Sekretar odbora

Albina Abidović

Savjet časopisa

Akademik prof. dr Wolfgang Rohrbach iz Republike Austrije, Prof. dr Igor Bogorodicki iz Ruske Federacije, Prof. dr Kiril Ševčenko iz Bjelorusije, Prof. dr Ahmad Gašamoglu iz Azerbejdžana, Prof. dr Danilo Kapaso iz Italije, Prof. Panagopoulos Aleksios iz Grčke, Prof. dr Ištvan Laslo Gal iz Mađarske, Akademik prof. dr Zdravko Ebling iz Hrvatske, Akademik prof. dr Kadrija Hodžić iz Bosne i Hercegovine, Akademik prof. dr Pantelija Dakić iz Bosne i Hercegovine, Akademik prof. dr Branislava Peruničić iz Bosne i Hercegovine, Prof. dr Halid Žigić, Prof. dr Goran Popović.

Prelom i štampa

Markos, Banja Luka

Časopis izlazi dva puta godišnje

Tiraž 200 primjeraka

Radove objavljene u ovom časopisu nije dozvoljeno preštampavati, bilo u cjelini, bilo u dijelovima, bez izričite saglasnosti izdavača. Ocjene iznesene u člancima lični su stavovi njihovih pisaca i ne izražavaju mišljenje niti uredništva, niti ustanova u kojima su autori zaposleni.

POVODOM DESETOG BROJA EVROPSKE REVIJE

Cijenjeni saradnici i čitaoci "Evropske revije", moramo izraziti svoje zadovoljstvo što se časopis objavljuje prema predviđenoj dinamici, a što je uistinu slučaj sa našom Revijom. Čitaoci i kompletna javnost pred sobom ima deseti broj sa veoma interesantnim ogledima i studijama iz različitih oblasti. Veliki izazov predstavlja i podatak da smo konkurisali kod Ministarstva nauke i tehnologije za uvrštanje naše "Revije" na među kategorizovane časopise. Prema tome, iskreno se nadamo da će se od ove ili iduće godine naša "Revija" naći na svom mjestu u društvu "odabranih" časopisa.

Kao i do sada, a što nikada ne smijemo zaboraviti i zanemariti, pozivamo zaposlene na Evropskom univerzitetu Brčko distrikta, Evropskom univerzitetu "Kallos" Tuzla, kao i vrijedne kolege sa ostalih univerziteta da šalju svoje rade radi objavljivanja, kako do kraja ove godine, tako i u narednoj 2020. godini u kojoj će biti objavljena dva broja časopisa.

Molimo sve autore da se pridržavaju **Uputstva za pisanje radova**, a koje se nalazi, kako na stranici Univerziteta, tako i u svakom broju Revije. Pridržavajući se navedenog svi ćemo biti zadovoljniji i radovi će biti blagovremeno, prema dinamici, objavljivani.

Zahvaljujemo se na razumijevanju, unaprijed se radujemo nastavku uspješne saradnje i još jednom pozivamo autore da svojim radovima i dalje obogaćuju teoriju i praksu vaspitno-obrazovnog procesa.

Glavni i odgovorni urednik

Doc. dr Kojo Simić

SADRŽAJ

POVODOM DESETOG BROJA EVROPSKE REVIJE	3
Fatmir Redenica, POLITIKE ZAPOŠLJAVANJA I TRŽIŠTE RADA.....	5
Tešo (Sime) Ristić, EKOKLIMATSKI ZNAČAJ TEMPERATURE ŠIREG PROSTORA DIONICE AUTOPUTA DOBOJ – SVILAJ	19
Tešo Ristić, EKOKLIMATSKI ASPEKTI VLAŽNOSTI VAZDUHA I PADAVINA NA ŠIREM PROSTORU DIONICE AUTOPUTA DOBOJ – SVILAJ.....	30
Ivana Marković, JUNACI ROMANA „HAJDUCI“ BRANISLAVA NUŠIĆA.....	44
Kojo Simić, ISHODI ŠKOLSKOG UČENJA I EVALUACIJA POSTIGNUĆA UČENIKA.....	59
Rade Lazić, Hašim Mujanović i Ismet Šabotić, DECENTRALIZACIJA LOKALNE SAMOUPRAVE	75
Admira Čandić, ZNAČAJ VOĆA I POVRĆA ZA ZDRAVLJE DJECE I ODRASLIH.....	86
Jerko Glavaš, KREATIVNI GRADOVI BUDUĆNOSTI – TEMELJ GOSPODARSKOG RAZVOJA.....	105
Banda Izet, KNJIGA ZA PONOS	114
UPUTSTVO/UPUTA AUTORIMA.....	117

Univerzitet Kallos Tuzal,BiH,M.Tita 2A-2B

Ekonomski Fakultet

fatmirredenica@hotmail.com

POLITIKE ZAPOŠLJAVANJA I TRŽIŠTA RADA

Sažetak: Ovaj rad sažima veoma važna poglavlja o politikama zapošljavanja, tržištu rada, raznim kursevima koji mogu pozitivno uticati na nezaposlene, kao i šifre o broju tražilaca posla, broju slobodnih radnih mjesta i tako dalje. Rezultati ovog istraživanja i druge analize pokazuju da visoka stopa nezaposlenosti i njena struktura odražavaju glavni socijalni problem sa visokim nivoom nezaposlenosti, sa veoma niskom stopom zaposlenosti, sa veoma visokom stopom radno sposobnog stanovništva a koje nije ekonomski aktivno. Zatim sa visokom stopom nezaposlenosti mladih ljudi i sa veoma niskom stopom zaposlenost ižena.

Tokom istraživanja prikupili smo relevantne informacije o aktivnoj i pasivnoj politici koju vlada koristi.

Ključne riječi: politika, tržište rada, nezaposlenost, socijalna pomoć.

Abstract :This paper summarizes very important chapters on employment policies, the labor market, various courses that can positively affect the unemployed, as well as codes on the number of job seekers, the number of vacancies and so on. The results of this research and other analyzes show that the high unemployment rate and its structure reflect the main social problem with high unemployment, with very low employment rates, with a very high rate of working age population that is not economically active. Then there is a high unemployment rate for young people and a very low employment rate for women.During the research, we collected relevant information on the active and passive policy used by, the, government.

Key words: politics, labour market, unemployment, social help.

1. UVOD

Tokom devedesetih godina, Kosovo je iskusilo duboke političke, ekonomske i društvene nemire. U ovom periodu, u toku dostizanja kulminacije u sukobu iz 1999. godine, ekonomija se pogoršala sa gubitkom prethodnih tržišta i kolapsom mnogih društvenih preduzeca koji su bili veliki poslodavci. Ogroman nedostatak investicija, slaba ekonomska politika, međunarodne sankcije i zanemarivanje održavanja doveli su do značajne deindustrijalizacije. Minerali i energija, koji su bili glavni stub ekonomije u smislu prihoda i radnih mesta, obiljezile su osjetljivi pad zapošljavanje i socijalna zaštita su deo portofolija Ministarstva Rada i Socijalne Zaštite (MRSZ). Prema opisu poslova, MRSZ stvara politiku rada i socijalne zaštite, stvara i sprovodi zakonodavstvo u ovim oblastima. MRSZ, takođe, prati trendove zapošljavanja i socijalne zaštite i predlaže adekvatne aktivne mere za promovisanje zapošljavanja i smanjenje nezaposlenosti, kao i adekvatne pasivne mere za zadovoljavanje potreba socijalne pomoći za siromašne građane. MRSZ postavlja standarde za sigurnost i zaštitu na radu i nadgleda njihovo sprovođenje; pruža i nadzire programe stručnog usavršavanja nezaposlenih i tražilaca posla i podstiče dijalog među socijalnim partnerima. MRSZ upravlja i podržava razvoj sistema socijalne sigurnosti, uključujući penzioni sistem i naknadu za nezaposlenost.¹ Međutim, zapošljavanje i socijalna zaštita su takođe u portofoliju mnogih drugih ministarstava, među-ministarstvenih grupa i opština. U cilju rešavanja problema nezaposlenosti, sigurnosti i zaštite na radu, borbe protiv siromaštva i pružanja socijalne podrške, izrađeni su važni strateški dokumenti, zakonski i podzakonski akti, uspostavljene su institucije i preuzete su međunarodne obaveze putem potpisanih dokumenata. Jedna od preuzetih obaveza u oblasti zapošljavanja i socijalne zaštite je usvajanje i sprovođenje Strategije zapošljavanja i socijalne zaštite za 2017-2021 (SZSZ). Pošto ovaj dokument još nije usvojen od strane Vlade, iako je završen nacrt SZSZ-a, ovaj izveštaj ocenjuje politiku zapošljavanja i socijalne zaštite na osnovu ciljeva navedenih u drugim strateškim dokumentima kao što su Nacionalna strategija za razvoj 2016- 2021 (N.S.R), Agenda evropskih reformi (ERA), Program ekonomske reforme (PER), Program Vlade 2017-2021. i Zakonodavni program. Drugi deo izveštaja daje procenu događanja u zadnje dve godine u oblasti zapošljavanja i socijalne zaštite, posebno zapošljavanja žena i mladih, kao dve najveće nezaposlene grupe na Kosovu, funkcionisanje Agencije za zapošljavanje Republike Kosova

¹ Službeni Glasnik. Pravilnik br.02/2011 o oblastima administrativne odgovornosti Kancelarije predsednika Vlade i Ministarstava. Izvor: <http://bit.ly/2xzIZqm>

(AZRK) i aktivne mere na tržištu rada. Pored analize strateških dokumenata i pravnih akata, u ovoj proceni su uzeti u obzir i izveštaji drugih lokalnih i međunarodnih organizacija koje prikazuju različite aspekte rada i socijalne zaštite. Među njima su izveštaji Evropske komisije o Kosovu, izveštaji Svetske banke o nezaposlenosti, izveštaji Međunarodnog monetarnog fonda o socijalnim šemama, "Stend-by" aranžman između Republike Kosovo i MMF-a, i izveštaji i istraživanja lokalnih organizacija kao sto 1 Službeni Glasnik. Pravilnik br.02/2011 o oblastima administrativne odgovornosti Kancelarije predsednika Vlade i Ministarstava. Tržište rada i nezaposlenosti na Kosovu karakteriše visoka stopa nezaposlenosti (30,7%)*, sa niskom stopom zaposlenosti (29,1%)*, sa veoma visokom stopom stanovništva u radno sposobnoj dobi, ali nisu ekonomski aktivni (63,1%)*, sa visokom stopom nezaposlenosti mladih (52,40%)* sa veoma niskom stopom zaposlenosti žena (12,6%)*, kao i dugotrajnom nezaposlenošću u kojoj je 80% registrovanih nezaposlenih dugotrajno nezaposleno (preko 12 mjeseci). Kosovo se suočava sa potrebom da ulaže u izgradnju infrastrukture, u izgradnju funkcionalnih institucija, dok je istina da brojna praktična pitanja nisu pokrivena postojećim zakonodavstvom, iz perspektive tranzicione ekonomije, njegova jednostavnost može se predstaviti kao karakteristika sa pozitivnim efektom na tržište rada.

*Agencija za Statistiku Kosovo: Anketa o radnoj snazi u prvom kvartalu

1. CILJ

Osnovni cilj ovog istraživanja je da identificuje potrebe tržišta rada. Trendovi na tržištu rada zahtijevaju posebnu studiju, jer razvojne procese karakterišu brze promjene, a glavni cilj ovog istraživanja je kontinuirano prikupljanje dokaza sa tržišta rada, tako da se ovo istraživanje odnosi na:

- Analize karakteristika nezaposlenosti
- Analiza politike koja čini Kosovo u cilju smanjenja nezaposlenosti

Ono sto je važno za istraživanje ovog rada je identifikovati glavne promjene koje se nalaze na tržištu rada i razmišljanja poslodavaca i zaposlenika.

Cilj ovog istraživanja je:

- Prikupljanje relevantnih informacija o aktivnim i pasivnim politikama koje vlada koristi.
- Podaci o ekonomiji potrebnih profila.

Jednom riječju, istraživanje ima za cilj: trenutno stanje na tržištu rada i nezaposlenost na Kosovu, situaciji na tržištu rada, nivou stručne obuke na tržištu rada i na kraju donesenje zaključaka i preporuka o efikasnijim politikama za smanjenje nezaposlenosti.

3. MAKRO EKONOMSKI KONTEST

Kosovo je jedna od najmlađih zemalja u Evropi u odnosu na dob stanovništva, gde je 66% stanovništva radno sposobno a prosečna starost stanovništva je 27 godina. Samo 8% stanovništva je starije od 65 godina, što je nizak broj u poređenju sa prosekom EU od 19%.² Prosečna godišnja stopa rasta iznosi 3,5 %, dok se za 2017. predviđa povećanje od 4,4% BDP-a (bruto domaći proizvod).³ Iako je Kosovo imalo najstabilniji rast u Evropi nakon finansijske krize 2008. rast nije bio dovoljan da stvori nova radna mesta. Kosovo ostaje najsiromašnija zemlja sa najvećom nezaposlenošću u Evropi. Potrošnja ostaje glavni faktor ekonomskog rasta u zemlji, koji se uglavnom finansira iz doznaka, zarada i socijalnih transfera.⁴ Novčane doznake dostižu oko 750 miliona evra godišnje. Međutim, prema Ministarstvu za dijasporu, ako se uzmu u obzir i ne-novčani prihodi, prihodi Dijaspore iznose

² World Bank. Republic of Kosovo – Systemic Country Diagnostic. January 2017. Izvor:

³ <http://bit.ly/2AJwPfs> 3 World Bank. Western Balkans Regular Economic Report no.12. 2017. Izvor:

⁴ <http://bit.ly/2BmsJX3> 4 World Bank. Western Balkans Regular Economic Report no.12. 2017. Izvor

oko 1,5 milijardi evra godišnje.⁵ Međutim, većina doznaka ide u finansiranje potrošnje, a samo mali deo ide u investicije, uglavnom u nekretnine. Glavni izvori ekonomskog rasta zemlje i dalje su usluge, poljoprivreda, građevinarstvo i industrija. Kosovo karakteriše visok trgovinski deficit, koji iznosi preko 2,4 milijarde evra.⁶ Jedini sektor sa pozitivnim trgovinskim bilansom je sektor usluga. U 2017. god. procenjuje se da neformalna ekonomija iznosi 31,7%.⁷ U poređenju sa stepenom neformalne ekonomije 2014. ona je manja za samo jedan procenat, što predstavlja veoma mali napredak u poređenju sa ciljem Vlade da smanji neformalnu ekonomiju za 5% do 2018. godine).⁸ Procjenjuje se da u neformalnom sektoru radi više od 45.000 radnika ekvivalentno radnicima na neodređeno vreme, te se smatra de su prihodi 33,2% domaćinstva poreklom iz neformalnog sektora. Što se tiče veličine preduzeća, oko 91% preduzeća na Kosovu su mala preduzeća koja zapošljavaju manje od 10 radnika. Kosovo ima nizak nivo stranih direktnih investicija u poređenju sa zemljama regionala. U 2016. godini bilo je 215,9 miliona evra, što je veliki pad u odnosu na 2015. kada je iznosio 308,8 miliona evra.⁹ Razlozi za nizak nivo stranih ulaganja imaju veze sa ograničenim tržistem, visokim stepenom korupcije, nepriznavanjem Kosova od svih država EU kao i političkom stabilnošću.¹⁰ Nedavni podaci o siromaštву, pokazuju smanjenje siromaštva sa 29,7% u 2011. na 17,6% u 2015., dok se u istom periodu ekstremno siromaštvo smanjilo sa 10,2% na 5,2%,.

2. POLITIKA ZAPOŠLJAVANJA

Rezultati ovog istraživanja i druge analize ukazuju na to da visoka stopa nezaposlenosti i njena struktura odražavaju glavni društveni problem koji se mora rješavati od strane kreatora politike u MRSZ. Pošto je nezaposlenost na Kosovu u velikoj meri posljedica stepena ekonomskog razvoja, glavni problem je stvaranje zdrave makroekonomske politike koja bi mogla da obezbedi okvir i uslove za funkcionisanje tržista rada u zemlji koji je u stanju da odrzava postojeca, te da stvoriti nova radna mjesta. Politika tržista rada ne može se uspješno

⁵ <http://bit.ly/2BmsJX3> 5 World Bank. Western Balkans Regular Economic Report no.12. 2017. Izvor:

⁶ <http://bit.ly/2BmsJX3> 6 World Bank. Western Balkans Regular Economic Report no.12. 2017. Izvor:

⁷ <http://bit.ly/2BmsJX3> 7 Tehnička asistencija EZ za Kosovo. Procena o neformalnoj ekonomiji na Kosovu.

⁸ Novembar 2017. 8 World Bank. Western Balkans Regular Economic Report no.12. 2017. Izvor:

⁹ <http://bit.ly/2BmsJX3> 9 World Bank. Western Balkans Regular Economic Report no.12. 2017. Izvor:

¹⁰ <http://bit.ly/2BmsJX3> 10 World Bank. Western Balkans Regular Economic Report no.12. 2017. Izvor:

razviti ako se ne uzme u obzir situacija u vezi sa zapošljavanjem. Politika otvaranja radnih mjeseta - što znači povećanje perspektive Kosovara za produktivan rad trebalo bi da bude cilj strategije socijalnog ekonomskog razvoja. Medutim uključit cemo samo nekoliko ciljeva u odgovarajućim oblastima kojise trebaju više prilagoditi politikama zapošljavanja i tržištu rada.

- Poreska politika - potrebno je više podržati investitore i stvoriti više radnih mjeseta; uvoz kapitalnih dobara i inputa za poljoprivrednu treba da uživa fiskalne olaksice; takođe to stvara poteškoće u

poreskoj administraciji, ali postojeću stopu nezaposlenosti treba se smatrati prioritetom ovih preporuka.

- Kreditna politika - postojeće kreditno tržište još uvijek nije pogodno za ulaganje u cilju otvaranja novih radnih mjeseta. Kredit je kratkoročan (uglavnom 1 godina) uz visoku kamatnu stopu.

• Trgovinski odnosi i mogućnost za izvoz- Kosovski uvoznici i izvoznici se i dalje suočavaju sa raznim preprekama, postoji asimetrija u trgovinskim odnosima i nedostatak reciprociteta

- Životna sredina pogodna za direktnе strane investicije - još uvek nedostaje.

Ne postoji adekvatna strategija promocije koja se povezuje sa koordinacijom aktivnosti. Nedostatak politika, uglavnom u tri gore pomenute oblasti, i obezbjeđenje uslova za privlačenje na Kosovo.

- Očekuje se da će razvoj malih i srednjih preduzeća, razvoj poljoprivrede i porodični biznisi postati generatori za otvaranje novih radnih mjeseta. Opste i sektorske politike i strategije trebaju biti izgrađene na osnovu gore navedenih područja.

5.ZAPOŠLJAVANJE MLADIH

Kosovo ima najmlađe stanovništvo u Evropi, ali istovremeno i najveću stopu nezaposlenosti među mladima od 15 do 24 godine. Nezaposlenost među mladima iznosi 52,4%, što predstavlja pad od 8,6% u odnosu na 2014.kada je nezaposlenost mladih iznosila 61%. Prema podacima MRSZ-a, od ukupnog broja nezaposlenih registrovanih u 2016. samo 16,2% njih je između 15-24 godine, dok ukupan broj onih koji pohađaju stručnu obuku 36,5%, pripadaju ovoj starosnoj grupi. Nezaposleni mladi ljudi koji ne idu u školu niti se obučavaju, čine

30,1% mladih. Od ukupno 312.672 lica koja plaćaju doprinos Trustu, mladi čine samo 13,4%, a njihov prosečan doprinos iznosi 25,77 evra mesečno, što je najniži doprinos u poređenju sa svim starosnim grupama.¹¹ AER predviđa izradu i usvajanje akcionog plana za zapošljavanje mladih, ali ovaj plan još nije dobio saglasnost Vlade.¹² AER predviđa izradu i usvajanje akcionog plana za zapošljavanje mladih, ali ovaj plan još nije dobio saglasnost Vlade.¹³ Izveštaj o radnoj snazi Svetske banke na Kosovu identificuje dva glavna problema koji ometaju rast poslovanja: neadekvatno poslovno okruženje i neslaganja opisa poslova radnih mesta i veština radnika.¹⁴ Nedostatak specijalizovane radne snage u marketingu, prodaji i dizajnu proizvoda otežava lokalnim preduzećima konkurisanje na međunarodnim tržištima. Najviše poteškoća u poslovanju je zapošljavanje ljudi sa radnim iskustvom. Preduzeća u inostranom vlasništvu i inovativni poslovi imaju veći problem u nalaženju adekvatnih radnika. Preduzeća nemaju poverenja u obrazovne institucije i centre za obuku za pripremu zaposlenih. Veliki broj preduzeća izrazio je nezadovoljstvo centrima za stručno usavršavanje, kao i nedostatak saradnje između stručnih škola, univerziteta i preduzeća. Zbog toga dve trećine preduzeća regrutiranje vrše neformalno, preko kontakata ili po preporuci.

6. INSTITUCIJE I POLITIKE TRŽIŠTA RADA

Informacije o tržištu rada na Kosovu su se značajno poboljšale. Od 2012. Kosovska agencija za statistiku (KAS) redovno svake godine objavljuje Ankete o radnoj snazi (ARS), dok se poslednje dve godine rezultati stručnog obrazovanja objavljaju svaka tri mjeseca. Podaci KAS-a o tržištu rada dopunjeni su podacima Agencije za zapošljavanje (bivši Departman za rad i zapošljavanje u MRSZ-u) za registrovane tražioce posla i aktivne mere tržišta rada, kao i podatke o Penzionom fondu štednje za zaposlene u formalnom sektoru. S druge strane, Poreska administracija Kosova (PAK) ne objavljuje podatke o zaposlenima koji plaćaju poreze ovoj instituciji. Prema podacima ARS-a, nezaposlenost u drugom tromesečju 2017. iznosi 30,6%, što je povećanje u odnosu na 2016. (27,5%), ali je jednak stopi nezaposlenosti koja je zabeležena u 2012. (30,9%). Ali, iz razloga što su tromesečni podaci o nezaposlenosti nestabilni, oni ne mogu služiti za upoređenje na godišnjem nivou; mi ćemo koristiti najnovije

¹¹ Trust penzione štednje. Godišnji izveštaj za 2016. Izvor: <http://bit.ly/2AkgfzV>

¹² Početkom novembra, MRSZ i MONT su potpisali sporazum sa nemačkom organizacijom GIZ za realizaciju projekta "Mladi, zapošljavanje i profesionalno osposobljavanje na Kosovu".

¹³ Početkom novembra, MRSZ i MONT su potpisali sporazum sa nemačkom organizacijom GIZ za realizaciju projekta "Mladi, zapošljavanje i profesionalno osposobljavanje na Kosovu"

¹⁴ World Bank. Jobs Diagnostic – Kosovo. Jobs Series, Issue No.5. 2017.

godišnje podatke o nezaposlenosti, koristeći one iz 2016.godine.Uprkos malim pozitivnim kretanjima stope nezaposlenosti, broj neto radnih mesta je manji nego u 2013. što je pad od skoro 2%. Prema podacima Svetske banke, u periodu od 2005.do 2014.otvoreno je samo 63.000 novih radnih mesta.¹⁵ Ta radna mesta su više rezultat formalizacije ekonomije nego stvarno osnivanje novih radnih mesta.¹⁶ Što se tiče trajanja nezaposlenosti, 65,6% nezaposlenih su izjavili da su bili bez posla duže od jedne godine. Postoje velike razlike u pogledu radnog vremena i plata u privatnom i javnom sektoru. Dok prema Zakonu o radu, redovno nedeljno radno vreme ne sme biti veće od 40 časova, 83,2% zaposlenih radi više od 40 časova nedeljno. Zaposleni u javnom sektoru primaju mesečnu platu od 554 evra mesečno, a prosečno radno vreme je 32 časova nedeljno, dok zaposleni u privatnom sektoru dobijaju mesečnu prosečnu platu od 416 evra, uz prosečno radno vreme od 48 sati nedeljno. Prosečna mesečna neto zarada iznosi između 300 i 400 eura. Velike razlike između privatnog i javnog sektora primećene su i u pogledu trajanja porodiljskog odsustva, gde žene u javnom sektoru dobijaju porodiljsko odsustvo od devet meseci i dve nedelje, u odnosu na sedam meseci i tri nedelje u privatnom sektoru.¹⁷ Od 331.761 radnih mesta, 22,9% njih je nestabilno, samozaposlena lica ili lica koja rade u porodičnim biznisu.Poslednjih godina postoji veća stopa nestabilnog zapošljavanja.¹⁸ Najčešći razlozi koje žene navode što ne učestvuju na tržištu rada su porodični razlozi, za razliku od muškaraca- glavni razlozi se odnose na obrazovanje/osposobljavanje ili gubitak poverenja kako bi osigurali posao. Briga o deci i starijima i dalje ostaje odgovornost žena. Kosovo ima najnižu stopu u Evropi pohađanja dece u predškolskim ustanovama (samo 2%).²⁸ Samo 12,6% žena radno-sposobnih jezaposleno. U posljednjih pet godina, podaci pokazuju da zapošljavanje žena nije nikada bilo veće od 12,8%.

7.POLITIKE TRŽIŠTA RADA

Ministarstvo rada i socijalne zastite je poznato kao jedan od ključnih aktera u kreiranju i sprovođenju politika tržišta rada i izgradnji institucija tržišta rada.Kosovo je u procesu stvaranja institucija i politika tržišta rada, Pravni okvir ima za cilj da stvori takvu institucionalnu okolinu u kojoj radnici mogu naći zaštitu i podršku. Dok je za kreatore politike na Kosovu bolje definisati fleksibilnije politike nego strogi pravni okvir za tržište

¹⁵ World Bank. Jobs Diagnostic – Kosovo. Jobs Series, Issue No.5. 2017.

¹⁶ Tehnička asistencija World Bank. Jobs Diagnostic – Kosovo. Jobs Series, Issue No.5. 2017.

¹⁷ Riinvest. Žene na tržištu rada – analiza uslova rada za žene na Kosovu. Izvor: <http://bit.ly/2ijpKe8>

¹⁸ World Bank. Jobs Diagnostic – Kosovo. Jobs Series, Issue No.5. 2017. Izvor: <http://bit.ly/2AjPwpe>

rada. Iskustva drugih zemalja su pokazala da stroži zakoni predstavljaju više štete nego što se bave problemima. Oni mogu, prije svega, povećati troškove zapošljavanja i negativno uticati na stvaranje novih radnih mesta

Uspostavljanje trajnih i pasivnih politika tržišta rada treba da se zasniva na specifičnostima tržišta rada na Kosovu: visoka nezaposlenost, posebno među ženama i mladima, sa visokim potencijalnim neto prihodom na tržištu rada. Glavni cilj je stvaranje novih radnih mesta koja se više bave makroekonomskim politikama i okvirima. U ovoj specifičnoj situaciji i uz postojeća budžetska ograničenja, institucije i politike tržišta rada trebaju stimulirati mobilnost radne snage, moderno obrazovanje i nisko opterećenje poreza na zarade.¹⁹

7.1 Aktivna politika tržišta rada

Aktivne politike usmjerene su na aktiviranje zapošljavanja očuvanjem postojećih radnih mesta i poticanjem otvaranja novih radnih mesta ili samozapošljavanja, s ciljem da se poboljšaju radni napor i stvore neophodni uvjeti prilagodjavanja između radnika i tržišta rada.

Aktivne politike se implementiraju u nekoliko oblika:

- Poboljšanje obrazovnog sistema
- Subvencionisano zapošljavanje (Kada kancelarije za zapošljavanje zapošljavaju ljudе sa javnim programima)
- Bolja organizacija za obuku (kada se zaposlenima nude programi obuke za razvoj vještina)
- Ugovorni odnosi (kada vlada potpiše ugovor sa poslodavcem koji pruža zaposlenje)
- politička podrška za zapošljavanje

Obrazovni sistem pruža mogućnosti za nove inpute radne snage koji su opremljeni savremenim znanjima i vještinama potrebnim za nove tehnologije. Zbog ograničenih kapaciteta postojećeg tržišta radana Kosovu, obrazovni sistem također pruža mogućnosti za konkurenциju i zapošljavanje u evropskim područjima. Treba voditi računa kada se osmišljavaju programi za nezaposlene, a zahtjeve poslodavaca treba rješavati na poseban način. Ustvari, vještine koje poslodavci zahtijevaju trebaju biti osnova za programe obuke. Programi obuke trebali bi biti usmjereni na nezaposlenost mlađih i žena, s obzirom na to da su ove dvije grupe najviše pogodjene, kao i dugoročna nezaposlenost. Većina nezaposlenih nije radila od masovnog protjerivanja sa posla tokom 1989-1991, ljudski kapital

¹⁹ PDF(Institut za razvojna istraživanja str.48)

ovih radnika je sada gotovo neiskorišten i dok ne prođu adekvatnu obuku, vrlo teško ce naći posao. Sistem obrazovanja i obuke stimulira učenje tokom cijelog života u skladu sa tehničkim promjenama i potrebama tržišta rada. Samozapošljavanje kao strategija sama po sebi mora biti dizajnirana kao sastavni dio razvoja privatnog sektora s obzirom na ograničene mogućnosti, budžetske podrške.

Najviše je potrebno razraditi specifičan model saradnje sa donatorima i kreditnim linijama koje podržavaju otvaranje novih radnih mesta.

7.2. Pasivna politika

Pasivna politika ima za cilj da obezbijedi minimalni životni standard za nezaposlene, što podrazumijeva podjelu određenog iznosa novca koji pokriva troškove života za nezaposlene osobe dok ne pronađu posao. Kriteriji za dobijanje takve pomoći moraju biti strogi i dobro regulisani.²⁰

8.PREPORUKA O POLIITIKAMA ZAPOŠLJAVANJA

Kao zaključak, sektor za zapošljavanje treba da se poboljša. Ovaj sektor se postepeno razvijao i poboljšavao u odnosu na prethodne godine.

1. Kosovsko tržište rada karakterišu neki problemi za koje se preporučuje preduzimanje određenih mjera koje direktno utiču na poboljšanje tržišne situacije što će dovesti do povećanja nivoa zaposlenosti, među kojima možemo pomenuti;

- Preporučujem da se ohrabri i snažno podrži poboljšanje poslovne klime u kontekstu smanjenja poreza, posebno za mala preduzeća
- Vlada treba da reguliše mrežu stručnih škola, posebno u ruralnim područjima
- Da bi se povećala efikasnost aktivnih tržišnih politika, preporučujem da se i dalje proširi poboljšanje efikasnije kontrole, uključujući praćenje performanse.
- Preporučujem poboljšanje za sveobuhvatne reforme obrazovanja i obuke koje će imati višu kvalifikaciju radne snage i povećati mogućnosti za zapošljavanje na tržištu rada.
- Preporučujem jaču kontrolu inspekcije rada, tako da imamo rješenje za radnike, da imaju raspored zasnovan na zakonu o radu, da bi se generisala radna mjesta i kako bi se djelomično smanjio broj nezaposlenih.

²⁰PDF Institut za razvojna istraživanja str. 48.

- Izrada novih zakona
- Stvaranje instucionalne mreže za podršku preduzećima.
- Preporučujem reformu i stabilizaciju katastarske situacije na Kosovu, koja je važna komponenta u razvoju kolateralnih resursa za korišćenje bankarskih kredita.
- Preporučujem finansiranje programa i projekata. Kroz ovu politiku, cilj je da se stvore programi koji će podržati preduzeća i sektore koji imaju najveći uticaj na ukupan ekonomski razvoj, rast BDP-a i rast zaposlenosti.
- Preporučujem da većina privatizovanih preduzeća u nedostatku kapitala ne bude puštena u rad. Preporučio bih da sredstva koja su oslobođena iz fonda za privatizaciju budu usmerena za funkcije privatizovanih i drugih preduzeća .
- Promjena politike naplate PDV-a sa prikupljanjem preko 70% na carinu domaćem tržištu, gdje će kompanije biti pošteđene od ranog ubiranja PDV-a
- Budući da se nijedna zemlja ne može razviti bez uvođenja svježeg kapitala iz inostranstva, u vrijeme globalizacije ekonomije u kojoj su transnacionalne kompanije njeni glavni nosioci. Preporučujemda se u okviru koordinacija aktivnosti između odgovornih institucija u zemlji, uključujući i zajednicu preduzeca civilnog društva i sindikata, stvoriti atraktivno okruženje i promoviše bliza mjesta i grupa koje su identifikovane kao potencijalni investitori na Kosovu. Prema tome zabrinutost svake zemlje je da konkretnim programima privuku ove kompanije kako bi investirale na određena mjesta.
- Preporučujem da izgradnja poslovnih inkubatora bude u funkciji pružanja podrške pocetnim biznisima, njihovom rastu i razvoju, pruzajući prostor za povoljne cijene, obuke i poslovne savjete.
- Budući da SAD igraju važnu ulogu u današnjoj globalnoj ekonomiji kao najrazvijenije mjesto na svijetu, one su takodje i najkooperativano mjesto na svijetu, gdje domaću poljoprivrednu proizvodnju proizvode zadruge. Postoji i inicijativa na Kosovu za osnivanje zadruga ciji je cilj iskorjenjivanje siromaštva, ali je potrebno jedno predavanje za stanovništvo kako bi bili upoznati koje su kapitalističke zadruge, jer one imaju jednu od gorkih proslosti o kooperativama.
- Preporučuje se da MRSZ kroz politike zapošljavanja osmisli mјere za opšte uključenje svih kategorija tražilaca posla.
- Koordinacija aktivnosti sa Ministarstvom obrazovanja, na osnovu zahtjeva tržišta rada.

- Centri za stručno osposobljavanje trebaju uzeti u obzir profesionalne deficite na tržištu rada.
- Povecanje svijesti o tome da nova radna mjesta trebaju biti objavljenja preko biroa za zapošljavanje, a ne kroz druge oblike.
- Povećati učinak službi za zapošljavanje, a posebno u posredovanju pri zapošljavanju, kroz bolje prilagođavanje zahtjeva i ponuda za posao.
- Povećan broj posjeta preduzećima i povećano posredovanje.
- Razvoj aktivnih politika koje se fokusiraju na mlade ljude i ljude iz određenih grupa
- Daljnja obuka osoblja službe za zapošljavanje kako bi se povećao njihov učinak u implementaciji programa.

9.ZAKLJUČAK

Nalazi ovog izveštaja pokazuju da politika zapošljavanja i socijalne zaštite zauzima značajno mesto u strateškim dokumentima i vladinim programima, ali njihova implementacija je i dalje na niskom nivou. Neki od razloga za nizak nivo implementacije mera vezanih za zapošljavanje i socijalnu zaštitu odnose se na institucionalnu neefikasnost, česte promene na čelu institucija koje su važne za donošenje odluka kao posledica vanrednih izbora, nedostatak političke volje, neharmonizacija aktivnosti i ciljeva sa budžetskim izdvajanjima i pritiscima određenih grupa u društvu. Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju i Agendum za evropske reforme i programima ekonomskih reformi, Vlada Kosova se obavezala da će se baviti pitanjima nezaposlenosti i socijalne zaštite, ali u posle dve godine od implementacije ovih sporazuma, institucije su učinile vrlo malo u ostvarivanju ovih ciljeva. Budžet od preko 400 miliona evra godišnje za različite socijalne programe bi bio dovoljan da svi građani izadu iz siromaštva. Međutim, samo mali deo ovog iznosa (8,3%) ide za najsiromašnije kategorije. Ostatak ide na finansijske šeme bazirane na kategorijama, gde najsiromašnije kategorije ne moraju imati koristi. Primena društvenih šema po kategorijama bez obzira na socijalni status, uticala je na rast socijalnih transfera na štetu najsiromašnjih kategorija. Dok šeme zasnovane na kategorijama stalno rastu, stope siromaštva ostaju gotovo iste. Penzije ratnih veterana OVK najbolja su ilustracija fenomena uticaja na politiku od strane intersnih grupa koje su povezane sa političkim partijama i gde su državne institucije podložne pritisku određene kategorije. Do kraja 2017. buđet za ratne veterane premašio je 1% BDP-a. Preko 35 ljudi dobija penziju veterana, dok se preko 66.000 prijavilo za ovaj status. Verifikacija veteranskih

lista, započeta pre skoro osam godina, još nije završena. Institucionalni lideri priznaju da su liste nerealno visoke i da veliki deo korisnika nisu bili učesnici rata. Ali to nije sprečilo institucije da prekinu penzije za veterane. S druge strane, ratni veterani i neki poslanici Skupštine Kosova su se čvrsto suprotstavili dodeli penzija žrtvama torture i seksualnog nasilja. Nakon velikog institucionalnog otpora, penzije za ovu kategoriju će početi da se iplaćaju od 2018. Predviđen je iznos iz budžeta od milion eura biće dovoljan da se nadoknadi samo 350 korisnika. Komisija za proveru statusa žrtava seksualnog nasilja očekuje od početka 2018. Da primi do hiljadu zahteva pojedinaca. Socijalna davanja od 50 do 150 evra mesečno nisu dovoljna da bi pojedinci i porodice izašli iz siromaštva. Čak i nakon dobijanja socijalne pomoći, preko 70% porodica i dalje živi u siromaštvo. Pored toga, zbog rigoroznih kriterijuma, samo 35% porodica u siromaštvo je uključeno u šemu socijalne pomoći. Siromaštvo je veće među domaćinstvima na čijem su čelu žene, u porodicama sa puno dece, porodicama iz manjinskih zajednica, u porodicama koje nemaju zaposlene ili ne primaju doznake. Socijalna politika na Kosovu zasniva se na novčanim transferima, veoma malo na socijalnim investicijama, bilo u ljudskom kapitalu ili u infrastrukturi, koja bi podržavala socijalne usluge. Proces decentralizacije socijalnih usluga nije bio u mogućnosti unaprediti socijalne usluge, već se suočio sa većim problemima zbog ograničenja opštinskih budžeta. Planove Vlade za dodelu socijalne pomoći opštinama, kao grantovi za obrazovanje i zdravstvo, još uvijek nisu implementirani.

AKRONOMI

PAK – Poreska Administracija Kosovo

KZ - Koncelarja za Zaposlovanje

PDV - Porez na dodatu vrijednost

MRSZ –Ministarstvo Rada I Socialne Zaztite

SAD - Sjedinjenje Američke Države

LITERATURA

1. Strategija MRSZ-a
2. EU - Kosveti VI - Poboljšanje ishoda obuke na radnom mjestu.
3. Izvještaj o učinku - rad i zapošljavanje
4. Institut za razvojne studije - tržište rada i nezaposlenost na Kosovu
5. Odjel za stručno osposobljavanje-Informer
6. ILO - olakšavanje tranzicije mladih ljudi na praktičan rad
7. ILO - Smernice za utvrđivanje potreba preduzeća za obuku

EKOKLIMATSKI ZNAČAJ TEMPERATURE ŠIREG PROSTORA DIONICE AUTOPUTA DOBOJ - SVILAJ

Tešo (Sime) Ristić,¹

¹*Nezavisni univerzitet Banja Luka, E mail: teso.ristic@gmail.com*

Banja Vrućica – Teslić, Ulica Petra Jokića 83.

Rezime

U radu je je obrađen veoma važan segment klime, kada je u pitanju izgradnja dionice autoputa, kao i uopšte odnos dijela kompleksa abiotičkih i biotičkih ekoloških faktora, a to je temperatura vazduha. Temperatura vazduha je u neposrednoj zavisnosti od zagrijanosti podloge. Na temperaturu vazduha i druge klimatske elemente na dionici koridora Vc od Doboja do Svilaja, pored geografske širine snažan uticaj imaju i prirodne osobine bližih i daljih prostora. Reljefne i druge karakteristike šireg okruženja značajno su uticali na klimu. Otvorenost ovog dijela Bosne i Hercegovine prema sjeveru su od velikog značaja za klimatske prilike koje ovdje prevladaju. U radu najveća pažnja je poklonjena uticaju različitih temperatura, karakterističnih za različita godišnja doba, na izgradnju dionice autoputa, ali i njenog korišćenje nakon završetka građevinskih radova i korišćenja za prevoz ljudi i tereta. Biljni i životinjski svijet na ovim umjerenim geografskim širinama je svoje životne aktivnosti prilagodio i toploti koja stiže od Sunca.

Ključne riječi:: *Autoput, klima, zračenje, temperatura, mraz, ledeni dani, živi svijet, saobraćaj,*

ECOCLIMATIC SIGNIFICANCE OF TEMPERATURE IN THE WIDER AREA OF THE HIGHWAY SECTION DOBOJ-SVILAJ

ABSTRACT

Very important part of the climate is discussed in the work, when it comes to building a road section, so as ratio of abiotic and biotic environmental factors at all, and that part includes air temperature. Air temperature is directly dependent on the ground temperature. Besides latitude, properties of near and far spaces affects air temperature and other climatic elements on the section of the corridor Vc from Doboj to Svilaj. Relief and other characteristics of the wider environment significantly influenced the climate. Oppeness of this part of Bosnia and Herzegovina to the north has great importance to the climate that prevails here. The greatest attention is paid to the impact of different temperatures, characteristic for different seasons, to the construction of the road section, but also its use after finishing construction works and use for transportation of people and burden. Plant and animal life on these temperate latitudes have adjusted their life activities also to the heat that comes from the sun.

Key words: highway, climate, radiation, temperature, frost, cold days, wildlife, traff

UVOD

Za potrebe izgradnje dionice koridora Vc kroz Sjevernu Bosnu veoma je važno izučiti temperaturne karakteristike ovog područja i uticaj koji bi različita temperaturna stanja imala na izgradnju i koričenje ovog najznačajnijeg putnog pravca u BiH. U radu su korišćeni podaci mjerena na meteorološkim stanicama Slavonski Brod, Derventa, Modriča, Brčko, Gračanica i Dobojs, kao i Teslić i Prnjavor. Uzeto je jedno šire područje što je bilo neophodno s obzirom na klimatske karakteristike ovog prostora i cirkulaciju vazdušnih masa koja i uslovljava određena vremenska stanja.

Pored statističke metode korišćena su i mjerena elektronskim instrumentima u različitim periodima godine i uticaj različitih temperatura na odvijanje saobraćaja na postojećem magistralnom putu koji je dobrim dijelom podudaran sa budućom trasom koridora Vc.

Klima analiziranog područja rezultat je, prije svega uticaja geografske širine (između 44 i 45° sjeverne geografske širine), udaljenosti od Atlantskog okeana, na zapadu i Sredozemnog mora, na jugu, planina i otvorenosti prema sjeveru, odnosno prema Panonskoj niziji, kao i cirkulacije atmosfere iznad Evroazijskog i Afričkog kopna, Atlantskog okeana i Sredozemnog mora. Ovi uticaji na klimu šireg područja auto puta na koridoru Vc – dionica Svilaj-Doboj, modifikovani su karakteristikama kraja koji obuhvata dio sliva donjeg dijela rijeke Bosne karakterističnog po pobrđu i širokim aluvijalnim ravnima desne obale rijeke Save u koju se rijeka Bosna i uliva kod Šamca. Niske planine koje se pružaju istočno - Ozren (917 m) i Trebovac (644 m), i zapadno – Krnjin (265m) i Vučjak (367m) od rijeke Bosne, kao i Borja i Uzlomac su pod šumskim pokrivačem i značajno utiču na klimu ovog područja.

Naznačeni prostor pripada izmijenjenoj umjerenokontinentalnoj klimi, odnosno to je prostor prelaznih klimatskih obilježja od stepsko-kontinentalne ka umjerenokontinentalnoj klimi. S obzirom da srednja temperatura najhladnijeg mjeseca januara nije niža od -3 stepena C, kao i srednju godišnju temperaturu (oko 11°C) i količinu padavina (od 745-907 mm), po Kepenovoj klasifikaciji klima ovog područja ubraja se u klimu C razreda.

Otvorenost ovog dijela sliva rijeke Bosne prema zapadu i sjeveru uticala je da to područje bude često izloženo prodorima vlažnog atlantskog vazduha sa zapada i sjeverozapada koji donosi najveću količinu padavina u periodu maj-jul.

Radi sticanja potpunije predstave o klimi analiziranog područja, pored analiziranja raspoloživih podataka meteoroloških mjerena i osmatranja za meteorološke stанице, potrebno je imati u vidu i sljedeće karakteristike:

Slavonski Brod $\phi = 45^{\circ} 10' N$, $\lambda = 18^{\circ} 00' E$, $H = 88 m$

Derventa $\phi = 45^{\circ} 00' N$, $\lambda = 17^{\circ} 55' E$, $H = 105 m$

Modriča $\phi = 44^{\circ} 59' N$, $\lambda = 18^{\circ} 18' E$, $H = 115 m$

Brčko $\phi = 44^{\circ} 53' N$, $\lambda = 18^{\circ} 50' E$, $H = 96 m$

Gračanica $\phi = 44^\circ 43' N$, $\lambda = 18^\circ 16' E$, $H = 160 m$ i

Doboj $\phi = 44^\circ 44' N$, $\lambda = 18^\circ 06' E$, $H = 165 m$

Korišćeni su i podaci sa meteoroloških stanica u Tesliću i Prnjavoru koje se, takođe nalaze između 44° i 45° sjeverne geografske širine.

TEMPERATURA VAZDUHA

Temperatura vazduha u neposrednoj je vezi sa globalnim zračenjem koje predstavlja zbir direktnog Sunčevog zračenja i difuznog (nebeskog) zračenja koje stigne do aktivnog apsorbacionog sloja. S obzirom da se istraživano područje prostire između 44° i 45° sjeverne geografske širine, u tabeli 1. i 2. date su vrijednosti potencijalnog globalnog zračenja za ove prostore.

Tabela 1. Potencijalno globalno zračenje ($MW m^{-2}$)

Geog. Širina	Mjeseci											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
44°	231	341	494	641	741	768	746	660	522	385	266	203
45°	218	336	484	635	738	764	743	655	513	373	253	191

Maksimalne vrijednosti potencijalnog globalnog zračenja su u junu kada su dani najduži, a minimalne tokom decembra, što se dovodi u vezu sa dužinom dana i oblačnošću.

Tabela 2. Potencijalno globalno zračenje ($MW m^{-2}$) po godišnjim dobima

Geog. Širina	Godišnje doba			
	Proljeće	Ljeto	Jesen	Zima
44°	1 876	2 174	1 173	978
45°	1 857	2 162	1 139	745

Sunce je za Zemlju, odnosno za sve fizičke i hemijske procese i pojave koje se dešavaju u prirodi, jedini realni izvor energije. Energiju dobijenu od Sunca biljke koriste cijelog života, i to od nicanja i formiranja biljne mase, ali i za obavljanje mnogih fizioloških i biohemskihs procesa. Životne funkcije

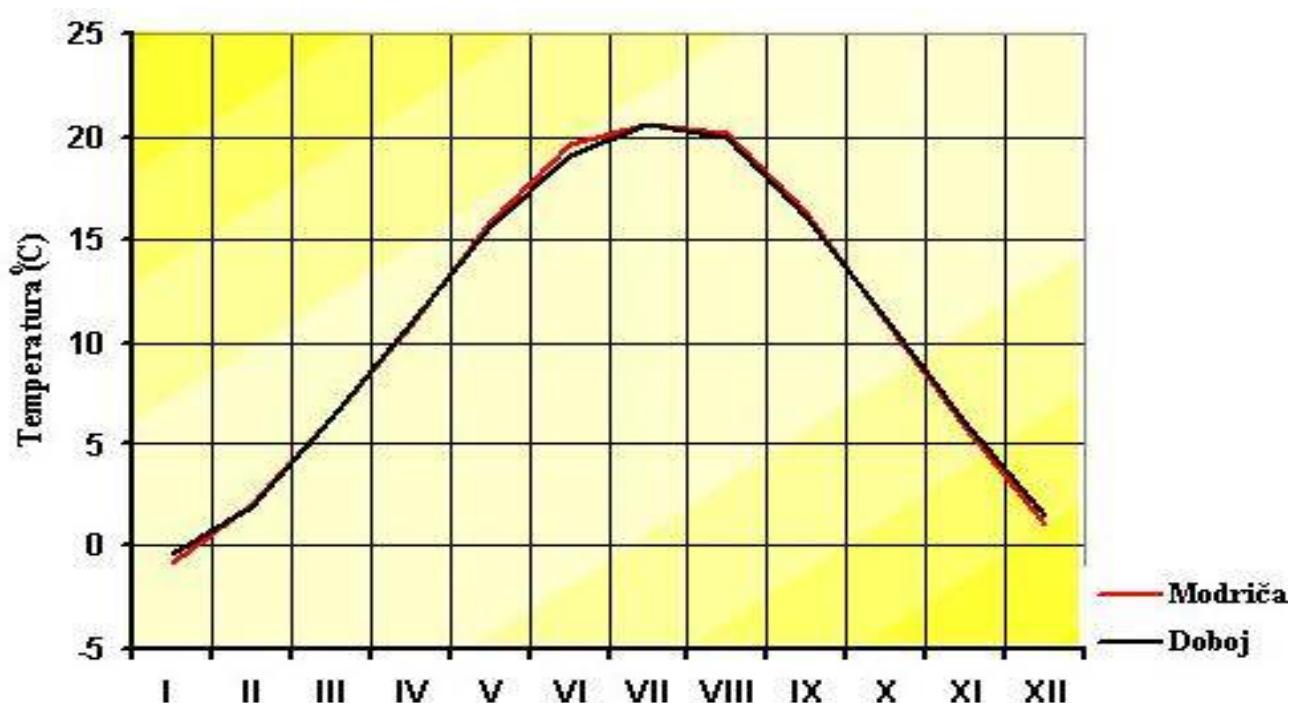
biljke, kada je u pitanju energija koje Sunce zrači na površinu Zemlje, zavisiće od spektralnog sastava, intenziteta i trajanja Sunčevog zračenja.

Na ovom prostoru biljke su se prilagodile odgovarajućem intenzitetu sunčevog zračenja i trajanju dana i noći (fotoperiodska reakcija) pa su ovdje zastupljene biljke dugog dana (ječam, raž, kupus, engleska trava), kratkog dana (kukuruz, proso, soja) i neutralne biljke (krastavac, celer, duvan). I životinje, poput biljaka reaguju na promjenu dnevnog osvjetljenja tokom godine (fotoperiodizam). Tako od dužine dana zavisi razmnožavanje kičmenjaka, broj snešenih jaja kod ptica (više u periodu sa dužim danima), polno sazrijevanje američke pastrmke (u jesen postaje polno zrela), linjanje i mitarenje, migracije ptica, itd.

Vrijednosti srednjih mjesecnih temperatura se gotovo poklapaju sa vrijednostima potencijalnog globalnog zračenja, izuzev juna kada je oblačnost nešto veća u odnosu na juli mjesec.

Tabela 3. Srednje mjesecne temperature u Doboju i Modriči za period 1951-2006 godina

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	God.
Modriča	-0,9	2,0	6,3	10,9	15,9	19,6	20,7	20,2	16,4	11,1	5,9	1,1	10,8
Doboj	-0,4	1,9	6,3	11,0	15,7	19,1	20,6	20,0	16,1	11,2	6,0	1,5	10,7

Sl. 1. Srednja mjesecne temperature vazduha za period 1951 – 2006.

Najviše srednje vrijednosti temperature vazduha ima juli (20,7°C u Modriči) i avgust (20,2°C u Modriči). Najhladniji mjesec, januar ima srednju mjesecnu temperaturu od -0,9°C u Modriči, a u Doboju -0,4°C. Na primjeru Modriče i Doboja zaključujemo da je uticaj stepskokontinentalne klime izraženiji u sjevernjim dijelovima istraživanog područja. Amplituda između najtoplijeg (juli) i najhladnjeg (januar) mjeseca iznosi u Modriči 21,6°C, a u Doboju 21°C, što nam govori o većem stepenu kontinentalnosti u sjevernjim dijelovima. Potrebno je napomenuti da se efekat staklene bašte ispoljava i na lokalnom nivou i da se u skladu s tim mogu očekivati i izraženiji temperturni ekstremi. U zadnjoj deceniji 20 vijeka temperatura se u Doboju povećala za 0,8°C, što je u skladu sa najtežim scenarijem povećanja temperature na zemljinoj površini.

Radi detaljnijeg upoznavanja temperturnih prilika važno je poznavati i vrijednosti maksimalnih temperatura: srednje maksimalne, srednje minimalne, absolutno maksimalne i absolutno minimalne temperature vazduha.

Najnižu absolutno minimalnu temperaturu ima januar (-32,2°C u Doboju i -27°C u Modriči). Ovako niska vrijednost absolutno minimalne temperature vazduha u Doboju rezultat je kotlinskog položaja i temperturne inverzije koja se ovdje javlja. Srednja minimalna godišnja temperatura je niža u Modriči (5,4°C) nego u Doboju (5,7°C). U tabeli 4. se, takođe može vidjeti da je u Doboju viša i srednja godišnja maksimalna temperatura (16,3°C) od one u Modriči (16,2°C).

Tabela 4. Maksimalne i minimalne temperature vazduha u Modriči i Doboju za period 1951-2006 godina

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XII	XII	GOD
Srednja maksimalna temperatura vazduha													
Modriča	2,6	6,2	12,0	16,9	22,1	25,6	26,9	27,0	23,1	17,3	10,7	4,5	16,2
Doboj	3,3	6,7	12,1	17,0	22,0	25,0	27,1	26,9	23,4	17,7	10,7	5,2	16,4
Srednja minimalna temperatura vazduha													
Modriča	-4,6	-2,3	0,9	5,0	9,3	13,1	14,2	13,8	10,4	5,6	1,7	-2,5	5,4
Doboj	-4,3	-2,5	1,0	5,2	9,6	13,1	14,4	13,9	10,8	6,4	2,3	-1,7	5,7
Apsolutno maksimalna temperatura													
Modriča	19,7	22,4	26,8	30,8	34,8	37,5	41,5	41,2	35,5	30,4	28,0	19,8	41,5
Doboj	20,7	23,0	29,0	31,7	36,0	37,8	40,0	40,3	35,0	31,0	26,4	22,0	40,3
Apsolutno minimalna temperatura													
Modriča	-27,0	-21,0	-19,0	-3,0	-0,4	3,0	6,5	5,5	-1,0	-5,2	-14,6	-21,0	-27,0
Doboj	-32,2	-26,8	-18,2	-6,0	-2,1	1,6	6,7	5,3	-0,2	-5,6	-15,4	-20,8	-32,2

Zimi su na analiziranom prostoru dosta niske temperature vazduha. Srednja temperatura zimi je veća u južnom (Doboj 1°C) nego u sjevernom (Modriča 0,7°C) dijelu. Hladnije zime i toplija ljeta su u dijelovima bliže rjeci Savi što samo potvrđuje konstataciju o većoj kontitentalnosti sjevernih dijelova analiziranog područja. Tako, u Modriči srednja ljetna temperatura ima vrijednost 21,2°C, a u Doboju 19,9°C.

Srednja temperatura proljeća (11°C) je neznatno niža od jesenje (11,1°C), te zaključujemo da se analizirani prostor nalazi pod slabijim maritimnim uticajima na termički režim. Nešto viša jesenja temperatura vazduha od proljećne rezultat je veće zagrijanosti zemljine površine nakon ljeta.

Za biljke koje ovdje uspijevaju veoma su važne vrijednosti temperatura iznad biološkog minimuma koje omogućuju određenu fazu u razviću biljke. Nazivamo ih *aktivnim temperaturama*.

Ako od aktivnih temperatura oduzmemmo vrijednost biološkog minimuma dobijemo *efektivne temperature*. Za primjer efektivne temperature možemo uzeti temperaturu nicanja kukuruza koja iznosi 10°C . Ako aktivna temperatura određenog dana iznosi 16°C , tada će efektivna temperatura toga dana iznositi 6°C ($16 - 10 = 6$). Sume određenih efektivnih temperatura omogućuje različite fenofaze u razvoju biljaka. U tabeli br. 5 su prikazane sume efektivnih temperatura za manji broj biljaka koje se gaje na ovom prostoru.

Tabela 5. Sume efektivnih temperatura za određene periode razvića strnih žita

Vrsta	Period	Suma efektivnih Temperatura vazduha u 0°C
Ozima pšenica	sjetva-bokorenje	68
	vlatanje-klasanje	336
	klasanje-mliječna zrelost	234
	klasanje-voštana zrelost	499
Ozima raž	sjetva-bokorenje	53
	vlatanje-klasanje	186
	klasanje-cvjetanje	145
	cvjetanje-mliječna zrelost	229
	mliječna-voštana zrelost	178
Jari ovas	vlatanje-metličenje	380
	metličenje-voštana zrelost	433-468
Jari ječam	vlatanje-klasanje	336
	klasanje-voštana zrelost	390-415

ČESTINE ODREĐENIH EKSTREMNIH TEMPERATURA VAZDUHA

Za praktične potrebe u građevinarstvu, saobraćaju, komunalnim i drugim djelatnostima korisno je poznavati podatke o srednjem broju dana sa određenim ekstremnim temperaturama vazduha, gdje spada i:

- srednji broj mraznih dana
- srednji broj dana sa jakim mrazom
- srednji broj ledenih dana
- srednji broj ljetnjih dana i
- srednji broj tropskih dana

Mraz

Mraz je česta pojava u svim dijelovima analiziranog područja. Broj **mraznih dana** (minimalna temperatura vazduha t_n ispod 0°C) nije isti u svim dijelovima koji se oslanjaju na ovu dionicu autoputa. Dolina rijeke Bosne karakteristična je po čestoj pojavi mraza (79 – 92 dana), najčešće od oktobra do aprila. Tokom maja i septembra mraz se rjeđe javlja.

Tabela 6. Srednji broj mraznih dana za period 1951-2006 godina

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	God.
Derventa	25,8	19,5	12,0	0,1					0,1	2,5	9,1	20,6	91,8
Modriča	25,7	19,2	10,6	0,0					0,1	1,9	9,0	20,9	88,3
Brčko	24,4	16,9	8,8	0,0					0,0	1,6	7,9	18,5	78,8
Doboj	23,5	18,2	10,9	0,1					0,0	1,5	8,4	18,6	83,2
Teaslić	25,4	20,4	13,4	2,4	0,1				0,1	3,9	9,9	20,4	85,9
Prnjavor	24,8	19,7	11,9	1,8					0,0	4,3	10,1	21,2	93,8

Godišnje na širem području u prosjeku imamo 11 dana sa **jakim mrazom**, odnosno sa minimalnim temperaturama vazduha nižim od -10°C . Najmanji broj srednjih dana sa jakim mrazom godišnje ima Brčko (8,3). Zatim, slijede Modriča (9,6), Prnjavor (10,8), Doboj (11,2), Teslić (11,8) i Derventa (12,0). Očigledno je da mjesta koja iza sebe imaju niže ili udaljenije planine imaju manji broj dana sa jakim mrazom. Najviše u toku godine najviše dana sa jakim mrazom imaju januar, februar i decembar, po čemu prednjači Derventa.

Tabela 7. Srednji broj dana sa jakim mrazom ($t_n \leq -10^{\circ}\text{C}$) za period 1951-2006 godina

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	God.
Derventa	5,6	3,6	0,5							0,3	1,9	12,0	
Modriča	4,9	2,0	0,4							0,3	2,0	9,6	
Brčko	4,4	2,2	0,3							0,1	1,3	8,3	
Doboj	5,2	3,4	0,5							0,2	1,9	11,2	
Teaslić	5,4	2,6	0,6							0,4	2,8	11,8	
Prnjavor	4,5	2,6	0,5							0,4	2,8	10,8	

Tabela 8. Srednji broj ledenih dana ($tx < 0^{\circ}\text{C}$) za period 1951-2006 godina

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	God.
Derventa	9,7	4,3	0,7							0,5	5,5	20,7	
Modriča	10,1	2,8	0,5							0,4	5,8	19,6	
Brčko	9,7	4,5	0,5							0,2	4,9	19,9	
Doboj	9,2	3,9	0,8							0,4	5,1	19,5	
Teaslić	9,4	5,0	0,9							0,6	6,0	21,9	
Prnjavor	8,0	2,8	0,6							0,3	6,0	17,7	

Najveći broj **ledenih dana** (dani kod kojih su maksimalne temperature vazduha niže od 0°C) tokom januara imaju Modriča (10,1) i Teslić (9,4), a najmanje Prnjavor (8,0) i Doboj (9,2). Posmatrano po godišnjim dobima ističe se zima sa velikim brojem ledenih dana. Srednji godišnji broj ledenih dana najveći je u Tesliću (21,9) i Derventi (20,7), dok najmanje vrijednosti imaju Doboj (19,5) i Modriča (19,6). Od niskih temperatura biljke se štite tako što akumuliraju šećer.

Ljetnji i tropski dani

Broj ljetnjih dana (dani čija je maksimalna temperatura vazduha bila jednaka ili viša od 25°C , odnosno $tx \geq 25^{\circ}\text{C}$) i tropskih (dani sa maksimalnom temperaturom vazduha jednakom ili višom od 30°C , odnosno $tx \geq 30^{\circ}\text{C}$) veći je u nižim dijelovima reljefa, zbog njegove veće zagrijanosti, nego u onim dijelovima sa većom nadmorskom visinom, tj. u dolinsko-kotlinskim dijelovima. Tropski dani na svim metorološkim stanicama javljaju se od maja, te zaključno sa oktobrom, izuzev Teslića i Prnjavora gdje u oktobru nisu zabilježene tropske temperature. Najviše tropskih dana je tokom ljeta kada je i upadni ugao sunčevih zraka najveći i kada nisu rijetki prilivi toplog vazduha iz sjeverne Afrike. U sливу donjeg dijela rijeke Bosne u prosjeku se javlja 21 dan sa tropskim temperaturama, a u Prnjavoru 20,8 dana i u Brčkom najviše, 27,6 dana.

Tabela 9. Srednji broj tropskih dana ($tx \geq 30^{\circ}\text{C}$) za period 1951-2006 godina

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	God.
Derventa					1,1	3,6	7,5	7,2	1,9	0,1			21,5
Modriča					1,2	4,7	7,6	7,0	1,8	0,1			22,3
Brčko					1,3	5,7	9,2	8,7	2,7	0,1			27,6
Doboj					1,3	4,0	8,0	7,6	2,9	0,1			23,9
Teaslić					1	2,8	5,6	5,8	1,3	0,0			16,5
Prnjavor					0,6	4,0	7,5	6,7	1,2	0,0			20,8

INDEKS MRAZA

Indeks mraza okoline izračunava se kao absolutna vrijednost razlike između maksimalne i minimalne vrijednosti kumulativne sume temperatura za najhladniji vremenski period. Za potrebe ovog rada odredili smo indeks mraza okoline uzimajući za osnovu srednje dnevne temperature vazduha u Modriči. Njega možemo smatrati za reprezenta ove dionice autoputa. Uzeli smo tri najhladnije zime 1953/1954, 1962/1963 i 1963/1964. Prosječna zimska temperatura vazduha po navedenim zimama iznosi $-3,7^{\circ}\text{C}$, $-3,8^{\circ}\text{C}$ i $-2,8^{\circ}\text{C}$. Indeks mraza okoline za metorološku stanicu u Modriči za pomenute zime iznosi (prema gornjem redoslijedu) $394,7^{\circ}\text{C}$ dana, $301,9^{\circ}\text{C}$ dana i $255,8^{\circ}\text{C}$ dana, dok broj dana između ekstremnih vrijednosti kumulativnih suma iznosi 74, 54 i 56 dana. Računajući na dvadesetogodišnji projektni period koji je uobičajen za dimenzionisanje kolovozne konstrukcije i preduzimanje mjera zaštite od štetnog dejstva smrzavanja i odmrzavanja smatra se da se na osnovu dobijenih rezultata može odrediti pravovaljan indeks mraza za ovaj period.

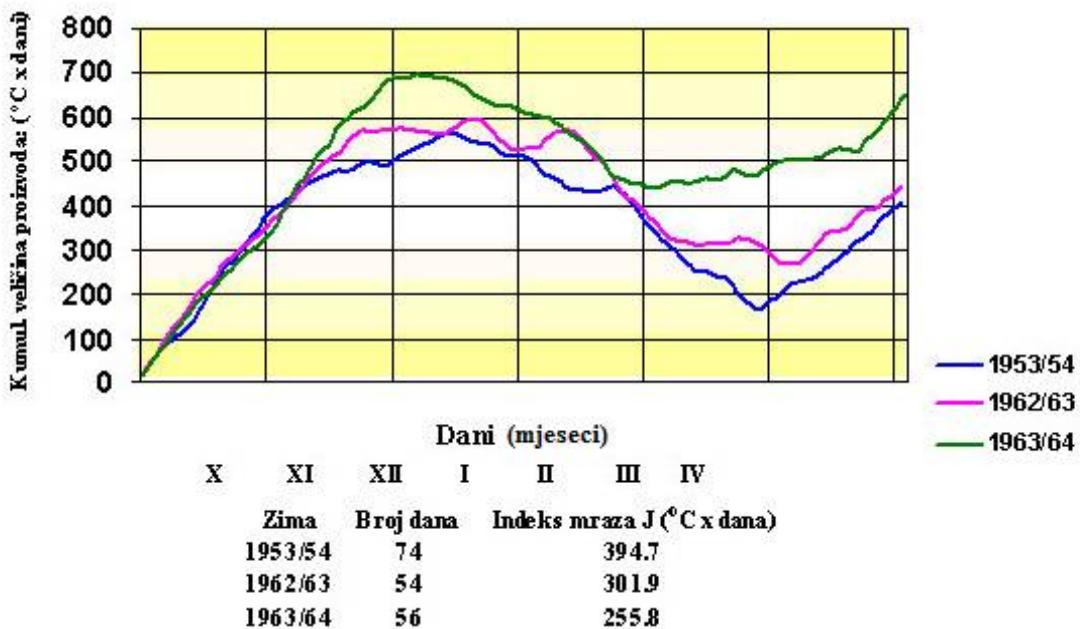
Računanje dubine prodiranja mraza u tlo vršimo pomoću formule $dm = K \sqrt{Im}$, gdje je:

dm = dubina prodiranja mraza u tlu u cm,

K = koeficijent čija je vrijednost za terene do 800m nad morem 5,3,

Im = indeks mraza u $^{\circ}\text{C}$.

Sl. 2. Indeks mraza okoline za Modriču

Dubina prodiranja mraza u zemljište, prema navedenoj formuli, iznosi prosječno 94 cm za prethodno prikazane zime. Međutim, za određivanje dubine prodiranja mraza u zemljište možemo koristiti i Makovnikovu metodu, tako što ćemo primijeniti sljedeću formulu:

$$dm = \sqrt{2\alpha T}, \text{ gdje je:}$$

dm = dubina prodiranja mraza u tlo u cm,

α = 25,5 za reljef niži od 800m nadmorske visine i

T = broj dana sa negativnom srednjom dnevnom temperaturom vazduha

Primjenom Makovnikova metoda za zimu 1952/1953 vrijednost dubine prodiranja mraza u zemljište je 61,4 cm, za 1962/1963 je 52,4 cm, a za 1963/1964 iznosi 53,4 cm respektivno.

ZAKLJUČAK

Klima šireg prostora dionice autoputa Dobojsko-Svilajsko ima osobine prelazne umjereno-kontinentalne ka kontinentalnoj panonskoj klimi. Živi svijet ovog prostora, kao i kulturne biljke su prilagođene njegovim temperaturnim i drugim klimatskim karakteristikama. Toplota koja dospije na ove prostore je značajna za biljke od klijanja i nicanja do formiranja i sazrijevanja ploda, a kada su pitanju životinjske organizmi za metabolizam, razmnožavanje, razviće, rast, ponašanje, sezonsku aktivnost, brojnost i rasprostranjenje.

Prilikom izgradnje ove dionice koridora Vc mora se voditi računa o visokim temperaturama tokom ljeta koje utiču na stvaranje kolotraga od strane vozila sa velikim teretima, ali i obrastanje travnom i drugom vegetacijom bočnih dijelova autoputa. Takođe, zbog niskih temperatura tokom ekstremno hladnih zima treba očekivati i dubinu prodiranja mraza ispod 60 cm. U cjelini, temperaturni uslovi su slični na svim dijelovima puta, ali treba ispoštovati i određene specifične karakteristike manjih dijelova terena preko koga će autoput biti izgrađen.

LITERATURA

1. Plansko-studijska dokumentacija autoputa na koridoru Vc - Studija uticaja na okolinu, faza II, IPSA Institut, Sarajevo, juni 2007.
2. B. Kolić: Šumarska ekoklimatologija sa osnovama fizike atmosfere, Beograd, 1988.
3. M. Milosavljević: Klimatologija, Naučna knjiga, Beograd 1990.
4. B. Dobrilović: Strujanje, temperatura i vlažnost u donjoj troposferi iznad Jugoslavije, Savezni hidrometeorološki zavod, Beograd, 1977.
5. T. Ristić: Klimatske osnove biljne proizvodnje Usorsko-ukrinskog kraja Republike Srpske – doktorska disertacija, Univerzitet u Banja Luci, Banja Luka, 2002.
6. T. Ristić: Biogeografija sa pedologijom, Evropski univerzitet, Brčko, 2014.

EKOKLIMATSKI ASPEKTI VLAŽNOSTI VAZDUHA I PADAVINA NA ŠIREM PROSTORU DIONICE AUTOPUTA DOBOJ – SVILAJ

Tešo Ristić,¹

¹Nezavisni univerzitet Banja Luka, E mail: teso.ristic@gmail.com

Rezime

U radu je je obrađena vlažnost vazduha nastala ko rezultat isparavanja sa podloge i živog svijeta, ali i priticanjem sa bližih i udaljenih prostora. Primjenom Tircove formule prikazani su podaci koji se odnose na potencijalno isparavanje, a koji se mogu primijeniti i u praktične svrhe. Takođe su predstavljeni rezultati istraživanja u vezi srednjeg godišnjeg isparavanja, pritska vodene pare, relativne vlažnosti i oblačnosti kao važnih parametara u donošenju zaključaka o ekoklimi ovog prostora. Padavine su neravnomjerno raspoređene tokom godine. Pri visokom intenzitetu kiša ogoljeni predjeli, naročito na jugu izloženi su pojačanoj eroziji. Južni predjeli, sa većom nadmorskog visinom, primaju veću količinu padavina od sjevernih nizijskih. Narednih godina možemo očekivati češće nepogode i pojačanu pluvijalnu eroziju, kao i magle kiše i poledicu. Ove promjene će uticati na rast i razviće pripadnika različitih populacija, kao i odvijanje saobraćaja na ovoj dionici autoputa.

Ključne riječi:: Ekoklima, vazduh, vlažnost, padavine, minimum, maksimum, kolebanje,

ECOCCLIMATIC IMPORTANCE OF AIR HUMIDITY AND PRECIPITATION IN THE WIDER AREA OF THE SECTION OF HIGHWAY DOBOJ - SVILAJ

Abstract:

In the work,I processed air humidity which appeared as a result of evaporation from the substrate and wildlife but also by coming from nearer and far spaces.By using Tirc formula,data have been shown,which reffer to potential evaporation and which can be used for practical purposes.There have been also presented results of the research connected to mean annual evaporation,vapor pressure,relative humidity and cloudiness as an important parameters in making conclusion about ecoclima of this area.Precipitation is unevenly distributed during the year.During high intensitiy of the rain,denuded landscapes,especially in the south,are exposed to enhanced erosion.Southern landscapes with higher altitude,receive higher precipitation than the northern lowlands.In the next years we can expect more frequent natural disasters and enhanced pluvial erosion so as fogs,rain

and ice.These changes will affect growth and development of members of different populations,so as the flow of traffic on this section of road.

Key words:Ecoclima,air,humidity,precipitation,minimum,maximum,wavering.

UVOD

Izgradnja dionice koridora Vc iziskuje interdisciplinarno izučavanje koje je neophodno za izradu integralnog projekta ove, prije svega za BiH najznačajnije komunikacije. Pored proučavanja uticaja vlažnosti vazduha za samu trasu veoma je bitno osvrnuti se i na ekoklimatski aspekt šireg prostora oko koridora. Sam koridor se ne može posmatrati kao izolovana cjelina jer uslovi okoline utiču i na vlažnost vazduha i klimu u cjelini. Ova dionica prolazi kroz peripanonski i panonski prostor, pa, samim time, na nju utiču i prilike u širem okruženju, kako na prostoru Panonske nizije, tako i u brdskoplanskom dijelu šire okoline.

Uočavanjem vrsta koje su zastupljene u širem prostoru koridora možemo doći do zaključaka o klimatskim uslovima. Biljke su svojevrsni indikatori klime i na osnovu njih možemo izvlačiti određene zaključke po pitanju odvijanja saobraćaja u zimskoj i ljetnjoj polovini godine. Vlažnost vazduha treba posmatrati i kao ekološki faktor koji utiče i na rasprosranjenje, aktivnost, ponašanje, razmnožavanje, plodnost i dužinu razvića suvozemnih organizama. Na užem i širem prostoru oko koridora susrećemo i kserofilne životinje (kukuruzna i repina pipa, repin moljac, korjenova vaš, gmizavci, ptice, sisari itd.) kojima najveći problem predstavlja zaštita od suvišnog gubljenja vode. U vlažnoj sredini nailazimo na higrofilne životinje (kišna glista, kukurizne sovice, rovac, kukuruzni plamenac). Tu su i mezofilni organizmi kao najrasprostranjenija ekološka grupa.

Prisutnost pojedinih grupa životinja upućuje nas na kvalitativne ekološke uslove na ovim prostorima, ali bez kvantitativnih pokazatelia ne bi se moglo prići ovako ozbilnjom projektu, izgradnji koridora Vc. U radu su primijenjene različite metode kao što je terenski rad, analiza i sinteza, statistička i druge metode. Rezultati do kojih se došlo mogu biti korisni za izgradnju saobraćajnica i uzgoja rauličitih poljoprivrednih kultura.

1. Vlažnost vazduha

Vlažnost vazduha dolazi uslijed prisustva vodene pare koja na analiziranom području dospijeva isparavanjem sa kopna, rijeke Bosne i drugih vodenih tokova, manjih jezera, odnosno ribnjaka i dovođenjem vlage sa strane i isparavanjem sa živog svijeta. Količina isparene vode povećava se s padavinama, jer se tada na raspolaganju nalazi i najveća količina vode za isparavanje. Za praktične svrhe veoma je značajno poznavanje **potencijalnog isparavanja**. Izračunavamo ga pomoću Tircove formule:

$$W_t = k(G + 209,21) \frac{t}{t+15}$$

gdje je:

W_t = potencijalno isparavanje

k = koeficijent čija vrijednost iznosi 0,0956 za sve mjeseca osim za februar
kada mu je vrijednost 0,0884, odnosno 0 kada je srednja mjesecna
temperatura niža od 0°C.

G = srednja mjesecna suma globalnog zračenja ($J\ cm^{-2}$)

T = srednja mjesecna temperatura vazduha

Primjenom gornje formule dobili smo vrijednosti potencijalnog isparavnja sa zemljišta u Tesliću (709 mm) i u prnjavoru (720 mm).

Vrijednosti **srednjeg godišnjeg isparavanja** sa Gomjeničkog jezera (Teslić) – 735 mm i Prnjavorskog ribnjaka – 894 mm dobili smo korišćenjem Meyerove empirijske formule:

$$W = 2,25(E - e)(5 + \mu)$$

gdje je: E = srednja mjesecna vrijednost maksimalnog napona vodene pare водене паре

e = средња мјесечна вриједност напона водене паре

μ = srednja mjesecna brzina vjetra

$$e = \frac{rE}{100}$$

Isparavanje sa podloge (zemljište, vodene površine), pokazujući pravilnost sličnu promjenama temperature vazduha, se povećava tokom godine od zimskih ka ljetnjim mjesecima.

Pritisak vodene pare kao parcijalni dio vazdušnog pritiska, takođe je u neposrednoj vezi s temperaturom vazduha tokom godine. Sa povećanjem temperature vazduha, obično se povećava i pritisak vodene pare. On ima najveću srednju godišnju vrijednost u Brčkom (11,7 mb) zbog uticaja rijeke Save, zatim Derventi (11, mb), Doboju (11,3 mb), Modrići (11,1 mb), a najmanju u Prnjavoru (8,1 mb) i Tesliću (8,6 mb). Maksimum pritiska vodene pare se javlja u julu (Brčko 19 mb), a minimum u januaru (Prnjavor 3,9 mb).

Relativna vlažnost, kao odnos između trenutnog i maksimalno mogućeg napona pri istoj temperaturi vazduha ima visoke vrijednosti i kreće se, na godišnjem nivou od 76 % u Prnjavoru do

84% u Tesliću. Relativna vlažnost vazduha najveća je zimi i u jesen kada je i vazduh najmanje zagrijan i kao takav može da primi manje vodene pare u apsolutnim težinskim relacijama.

Tabela 1. Vlažnost vazduha

Meteo. Stanica	Mjesec												God.
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
Srednje vrijednosti pritiska vodene pare													
Derventa	5,2	5,9	7,4	9,9	13,8	17,2	18,5	18,0	15,0	11,2	8,4	6,1	11,4
Modriča	5,2	6,0	7,4	9,6	13,4	16,8	17,8	17,8	14,6	10,9	8,0	5,9	11,1
Brčko	5,5	6,3	7,8	10,2	13,9	17,5	19,0	18,4	15,3	11,4	8,3	6,3	11,7
Doboj	5,3	6,0	7,4	9,5	13,3	16,8	18,0	17,7	15,0	11,4	8,3	6,3	11,3
Teaslić	4,4	5,0	6,0	7,6	10,2	12,5	13,3	13,4	11,5	8,4	6,4	4,9	8,6
Prnjavor	3,9	4,5	5,5	6,8	9,5	11,8	12,6	12,9	10,8	8,2	5,8	5,4	8,1
Relativna vlažnost vazduha u %													
Derventa	88	86	80	77	77	77	76	78	82	84	88	89	82
Modriča	86	85	78	74	74	73	73	75	79	82	85	88	79
Brčko	87	82	78	75	74	71	73	74	78	80	84	86	79
Doboj	88	84	79	75	76	77	76	78	82	84	86	89	81
Teaslić	88	88	84	80	79	80	79	80	83	86	89	90	84
Prnjavor	82	80	78	71	70	70	67	73	84	87	86	84	76

Magla, koja u ovom području, kao i oblaci, nastaje isparavanjem vodene pare sa podloge i njenom kondenzacijom, kao i prelaženjem vazdušnih masa iz toplijih ili vlažnijih dijelova Evroazijskog kopna, Atlantskog okeana i Sredozemnog mora, pojavljuje se tokom cijele godine. Čestina njenog pojavljivanja je različita po godišnjim dobima i vremenu pojavljivanja u nižim i višim dijelovima ovog prostora. Pri magli je povećana zamućenost atmosfere, a horizontalna vidljivost je manja od 1 km. Gusta magla (vidljivost do 200 m) je najčešća tokom zime, a srednje gusta magla (vidljivost od 200 do 500 m) tokom prelaznih godišnjih doba. Ipak se na cijelom prostoru češće susrećemo sa rijetkom maglom (vidljivost 500 do 1000 m) i sa smanjom zamućenošću, odnosno sumaglicom gdje je vidljivost veća od 1, a manja od 10 km.

Tabela 2. Broj dana sa maglom tokom godine

Meteo. Stanica	Mjesec												God.
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
Derventa	4.6	3.6	1.9	0.8	0.8	0.4	0.3	2.4	5.2	7.1	6.7	6.3	40.1
Modriča	5.8	3.9	1.6	1.0	0.3	0.3	0.2	1.1	4.1	6.2	6.9	5.6	36.9
Brčko	6.1	3.9	2.2	0.5	0.4	0.2	0.0	0.5	1.9	5.9	6.0	6.5	34.1
Doboj	7.0	5.4	4.0	2.3	3.3	2.8	3.8	8.1	12.6	13.5	8.0	7.5	78.2
Teslić	4,9	3,5	2,1	0,7	1	0,5	0,7	2	6,6	8,8	6,3	5,5	42,6
Prnjavor	4,9	3,5	2,1	0,7	1	0,5	0,7	2	6,6	8,8	6,3	5,5	42,6

Od vrsta magli koje nastaju kao rezultat lokalnih prilika na ovom prostoru izdvajamo:

- Radijacione magle koje nastaju uslijed jakog ohlađivanja prizemnih slojeva vazduha tokom noći;
- Magle isparavanja koje se obrazuju noću, u jesen i zimu iznad Bosne, Ukraine i Usore, kao i manjih stajačih voda;
- Magle planinskih padina gdje uslijed izdizanja i adijabatskog hlađenja vazduha dolazi na različitim visinama do kondenzacije vodene pare i do formiranja oblaka koji se penje uz planinske strane; i
- Suve magle ili čađavine koje nastaju od tvrdih čestica dima nakon šumskih požara.

Prosječno, najveći broj dana sa maglom tokom godine ima Doboj (78,2), što je i razumljivo s obzirom da se u rijeku Bosnu ulivaju u samom gradu Usora i Spreča. Najmanji broj dana sa maglom, u prosjeku imaju Brčko (34,1) i Modriča (36,9). Novembar i decembar su mjeseci kada se magla najčešće pojavljuje na analiziranom području.

Sa povećanjem vlažnosti i pri oblačnom vremenu može doći do kondenzacije na kolovoznim zastorima na koji će se postavljati na mostovima i drugim putnim objektima. Na taj način biće umanjena mogućnost prijanjanja točkova vozila. Osim toga magle ometaju vidljivost vozačima tako da mogu, pored nepažnje vozača izazvati i neželjene posljedice na ovoj dionici koridora Vc.

Srednja godišnja **oblačnost** najveća je u Prnjavoru (6,2 desetine neba pokrivenog oblacima), zatim slijedi Doboj (6,0), Derventa (5,9), Teslić (5,8) i Modriča (5,6). Najmanju srednju oblačnost ima Brčko što govori i izrazitijim kontinentalnim uticajima na klimu ovog dijela analiziranog područja. Oblačnost opada od zimskih ka ljetnjim mjesecima, da bi ponovo rasla ka zimskim, što je u neposrednoj vezi sa kretanjem ciklona i anticiklona, kao i oscilacija i veličine relativne vlage vazduha. Najoblačniji mjesec je Decembar, dok u avgustu ima najmanje dana sa oblacima.

Tabela 3. Srednja mješevna i srednja godišnja oblačnost (1/10)

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	God.
Derventa	7,4	6,8	6,2	5,9	5,5	5,3	4,1	4,1	4,5	5,7	7,3	7,7	5,9
Modriča	7,3	6,8	5,7	5,6	5,0	4,7	3,9	3,9	4,4	5,1	6,8	7,4	5,6
Brčko	7,0	6,3	5,6	5,4	4,9	4,6	3,6	3,6	3,8	4,9	6,7	7,2	5,3
Doboj	7,4	7,0	6,4	6,0	5,7	5,2	4,3	4,4	4,9	6,0	7,1	7,6	6,0
Teslić	7,1	6,1	6,4	6,0	5,5	5,3	4,4	4,2	4,6	5,3	7,4	7,4	5,8
Prnjavor	7,6	7,2	6,6	6,2	6,6	5,4	4,6	4,3	4,9	5,8	7,9	7,9	6,2

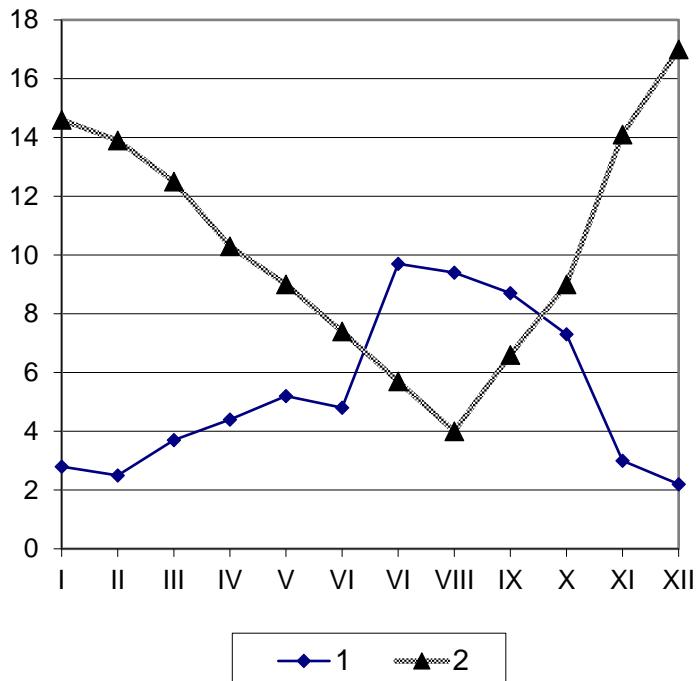
Najveći broj dana sa **vedrim vremenom** (dani sa srednjom dnevnom oblačnošću manjom od 2,0 desetina - $N < 2 / 10$) u toku godine ima Brčko (86,4), a zatim slijede Modriča (77,9), Derventa (73,1), Teslić (63,7), Doboj (54,8), dok Prnjavor ima najmanje dan sa vedrim vremenom (51,5). Najveći broj vedrih dana ima mjesec juli u Derventi (11,1), Tesliću (9,7), a avgust u Brčkom (12,5), Doboju (9,1) i Prnjavoru (9,0). U Modriči u julu i avgustu ima po 11,1 vedrih dana. Od godišnjih doba najviše vedrih dana ima ljetno, a najmanje zima. Ljeto ima najveći broj vedrih dana. Jesen je vedrija od proljeća kada se osjeća i veći uticaj vlažnih vazdušnih masa.

Mutnih dana ($N > 8 / 10$) najviše ima decembar na svim meteorološkim stanicama (Derventa 18,9; Prnjavor 18,4; Doboj 17,8; Teslić i Modriča 17,0; Brčko 16,7). Tokom godine najviše mutnih (tmurnih) dana imaju Derventa (134,1) i Prnjavor (131,1), a najmanje Brčko (109,8) i Modriča 115,6). Veliki broj mutnih dana tokom zime je u vezi sa čestim obrazovanjem oblaka stratusa i magle.

Tabela 4. Srednji broj dana sa vedrim i mutnim vremenom

Meteo. Stanica	Mjesec												God.
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
Broj vedrih dana ($N < 2 / 10$)													
Derventa	2,9	3,4	5,3	5,6	6,3	6,2	11,1	10,6	10,0	6,0	3,3	2,4	73,1
Modriča	2,7	3,2	5,8	5,5	6,9	7,7	11,1	11,1	9,9	8,0	3,5	2,6	77,9
Brčko	2,7	4,7	6,1	6,2	7,6	7,7	12,2	12,5	11,9	8,4	3,6	2,8	86,4
Doboj	2,0	2,5	3,9	4,3	4,7	5,6	8,8	9,1	6,3	3,4	2,4	1,6	54,8
Teslić	2,8	2,5	3,7	4,4	5,2	4,8	9,7	9,4	8,7	7,3	3,0	2,2	63,7
Prnjavor	2,0	1,7	3,3	3,6	4,0	4,3	7,2	9,0	7,8	5,2	2,3	1,1	51,5
Broj tmurnih dana ($N > 8 / 10$)													

Derventa	18.1	13.2	12.6	10.6	9.0	7.6	5.4	5.1	6.6	10.4	16.6	18.9	134.1
Modriča	16.7	12.9	10.3	9.0	6.6	5.3	4.7	4.4	6.0	8.3	14.3	17.0	115.6
Brčko	15.4	11.6	9.6	8.9	6.5	5.8	4.2	4.2	4.8	8.0	14.1	16.7	109.8
Doboj	16.4	13.0	12.3	10.1	7.9	6.7	4.8	4.8	6.3	9.8	15.1	17.8	125.0
Teslić	14,6	13,9	12,5	10,3	9,0	7,4	5,7	4,0	6,6	9,0	14,1	17,0	124,1
Prnjavor	17,1	13,9	12,5	10,8	9,3	7,2	5,6	5,4	6,6	9,2	15,1	18,4	131,1

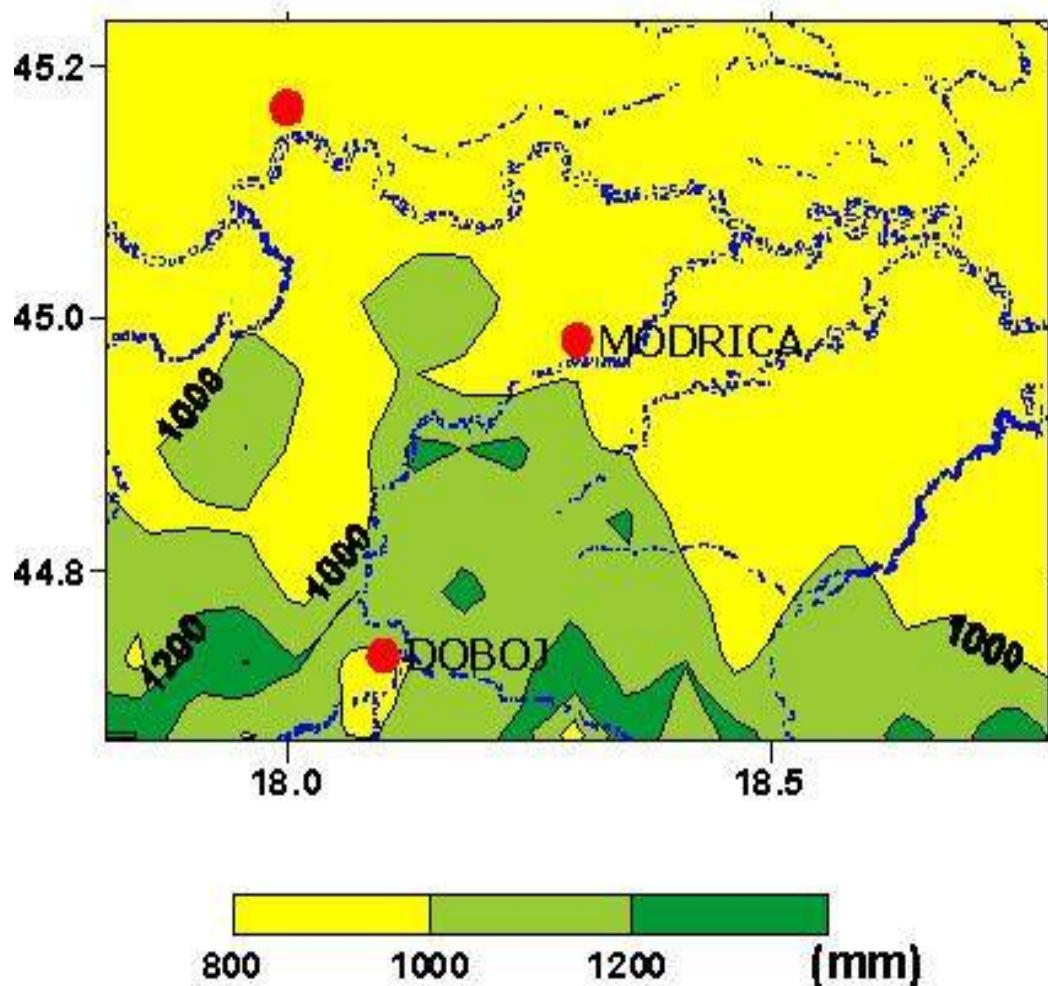
Slika 1. Godišnji tok vedrih dana u Tesliću (1) i Prnjavoru (2)

2. Padavine

Na analiziranom području, se u zavisnosti od toka dana i godišnjeg perioda formiraju visoke (kiša, snijeg, krupa, sugradica i grad) i niske (rosa, slana, inje, poledica) padavine. Odlučujuću ulogu u formiranju oblika padavina pripada temperaturi vazduha. Padavine, odnosno njihova vremenska i prostorna raspodjela veoma su bitni za sigurnost u drumskom saobraćaju, ali i za druge ljudske djelatnosti. Tokom godine preovlađuju ciklonske padavine (padavine uslovljene putanjama ciklona).

Krajem proljeća i početkom ljeta javlja se primarni **maksimum padavina**, kada padne gotovo jedna trćina padavina u donjem dijelu sliva rijeka Bosne i Ukraine. Sekundarni maksimum karakterističan je za kraj jeseni i početak zime. Najveću prosječnu sumu padavina ima mjesec juni, najviše u Tesliću (117 mm) i Doboju (110 mm). Najveću srednu godišnju sumu padavina imaju Teslić

(1 048 mm) i Prnjavor (1029 mm), a najmanju Brčko (795 mm) i Modriča (848 mm). Područje od Save do Doboja ima sva obilježja kontinentalnog pluviometrijskog režima.

Slika 2. Prostorni prikaz srednje godišnje visine padavina na širem prostoru Doboja

Tabela 5. Padavine i broj dana sa padavinama

Meteo. Stanica	Mjesec												God.
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
Srednje mjesечne visine padavina (mm)													
Derventa	55	59	58	73	82	106	92	80	68	66	79	80	898
Modriča	58	56	55	73	70	97	90	68	68	56	78	79	848
Brčko	52	53	53	68	75	96	77	71	56	50	72	73	795
Doboj	59	60	61	72	89	110	89	78	66	62	76	78	900
Teslić	72	68	69	88	97	117	107	105	81	68	88	88	1 048
Prnjavor	71	67	71	88	89	111	100	98	84	70	91	89	1 029

Maksimalne dnevne visine padavina (mm)													
Derventa	34,7	47,7	43,8	78,5	63,7	85,3	73,5	74,5	71,0	79,1	46	39,0	85,3
Modriča	33,8	41,3	40,1	52,2	36,0	56,2	65,8	86,5	60,0	31,4	34	31,0	86,5
Brčko	42,7	39,0	66,4	50,6	56,6	73,5	72,8	61,0	55,2	53,0	48,2	47,7	73,5
Doboj	41,6	45,2	48,0	58,2	48,0	81,8	89,7	51,4	55,8	44,3	37,2	45,1	89,7
Teslić	40,4	34,6	38,4	48,2	55,5	68,3	77,6	84,2	54,2	40,2	47,0	48,4	53,1
Prnjavor	47,5	39,0	41,4	40,0	45,0	54,5	170,0	57,5	70,0	43,4	43,2	46,4	58,2
Broj dana sa padavinama ≥ 0,1mm													
Derventa	10,0	10,3	10,2	11,0	12,0	11,6	9,2	8,6	7,7	8,6	10,6	11,9	121,7
Modriča	10,1	11,0	11,3	12,5	12,6	12,9	9,6	8,9	8,9	9,2	11,6	12,3	130,8
Brčko	9,4	9,2	9,5	10,6	10,8	10,5	8,5	7,8	7,5	7,2	10,0	10,5	111,6
Doboj	13,8	13,2	14,1	14,1	14,3	14,1	11,4	10,5	9,3	10,2	13,1	14,7	152,8
Teslić	11,4	11,3	11,5	13,3	13,0	13,1	10,5	9,9	8,8	8,8	11,6	12,0	135,2
Prnjavor	10,5	10,9	10,6	12,4	12,5	11,6	9,0	9,4	8,5	10,6	10,7	11,9	128,6
Broj dana sa snježnim pokrivačem													
Derventa	13,8	9,0	2,2	0,1							2,5	9,5	37,1
Modriča	16,4	10,0	2,5	0,1							2,3	10,4	41,6
Brčko	12,3	8,8	2,3	0,1							1,0	6,2	30,8
Doboj	18,5	13,2	4,9	0,4							2,8	11,5	51,3
Broj dana sa poledicom													
Derventa	0,6	0,1	0,1	0,1							0,2	0,8	1,9
Modriča	0,2											0,1	0,3
Brčko	0,0		0,0									0,2	0,2
Doboj	0,1	0,1	0,1		0,0						0,0	0,2	0,5

Kraj zime i početak proljeća karakteristični su po primarnom **minimumu padavina**, dok u periodu septembar – oktobar nastaje sekundarni minimum padavina. Godišnje **kolebanje padavina**, odnosno razlika između mjesecne sume padavina najvlažnijeg i najsuvljeg mjeseca najveće je u Doboju (51 mm) i Tesliću (49 mm), dok je najmanje u Modriči (42 mm), zatim u Brčkom i Prnjavoru (po 44 mm). Relativno godišnje kolebanje padavina dobili smo korišćenjem sljedeće formule:

$$A_r = \frac{H_{\max} - H_{\min}}{H_g} \times 100$$

gdje je:

- A_r = relativno godišnje kolebanje
- H_{\max} = mjesec sa najvećom količinom padavina
- H_{\min} = mjesec sa najmanjom količinom padavina
- H_g = godišnja količina padavina godišnja količina padavina

Ukoliko pomenutu formulu primijenimo dobićemo da je relativno godišnje kolebanje padavina najveće u Doboju i Derventi (5,7%), a najmanje u Prnjavoru 4,3% i Tesliću (4,7%), što nam kazuje o ravnomjernjem rasporedu padavina u ova dva grada.

Prosječne godišnje vrijednosti visine padavina na svim meteorološkim stanicama ne prelaze 1 000 mm padavina, izuzev Prnjavora (1 029 mm) i Teslića (1 048 mm). Najmanje padavina ima Brčko (795 mm), dok u Derventi i Modriči tokom godine, prosječno padne 848 mm padavina.

Vrijednosti **maksimalnih količina padavina** na analiziranim meteorološkim stanicama su neujednačene i kreću se od 74 mm u Brčkom do 170 mm u Prnjavoru. Na svim stanicama, izuzev Teslića, su absolutne vrijednosti, najmanje u jednom mjesecu premašile srednje mjesечne sume padavina.

Na analiziranom području uočavamo podudarnost između broja sa padavinama i visine padavina. Od ovog pravila izuzetak je meteorološka stanica u Doboju, koja ima najviše dana sa padavinama, ali ne i najveću visinu padavina.

Tabela 6. Srednja visina padavina na jedan padavinski dan

Meteo. stanica	Mjesec											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Derventa	5,5	5,7	5,7	6,6	6,8	9,1	10,0	9,3	8,8	7,7	7,5	6,7
Modriča	5,7	5,1	4,9	5,8	5,6	7,5	9,4	7,6	7,6	6,1	6,7	6,4
Brčko	5,5	5,8	5,6	6,4	6,9	9,1	9,1	9,1	7,5	7,0	7,2	7,0
Doboj	4,3	4,5	4,3	5,1	6,2	7,8	7,8	7,4	7,1	6,1	5,8	5,3
Teslić	6,3	6,0	6,0	6,6	7,5	8,9	10,2	10,6	9,2	7,7	7,6	7,3
Prnjavor	6,8	6,1	6,7	7,1	7,1	9,1	11,1	10,4	9,9	6,6	8,5	7,5

Poznavane vjerovatnoće i intenziteta padavina, pored drugih parametara, značajno je za dimenzionisanje hidrotehničkih objekata i procjenu rizika od erozije vode i pojavu klizišta. Vrijednost **intenziteta padavina** na jedan padavinski dan (im) dobijamo tako što srednju količinu padavina (h) podijelimo sa brojem dana sa padavinama (z), odnosno pomoću jednačine:

$$im = \frac{h}{z}$$

Intenzitet padavina najveći je tokom jula u Prnjavoru (11,1 mm), Derventi (10,0 mm), Modriči (9,4 mm) i Doboju (7,8 mm), i tokom avgusta mjeseca u Tesliću (10,6 mm). U Brčkom intenzitet padavina ima istu vrijednost u julu i avgustu (9,1 mm). U zavisnosti od intenziteta padavina i drugih uslova mijenja se i količina upijene vode u zemljiste. Kod pljuskovitih kiša i provala oblaka pritoke Bosne, mostovi i propusti preko njih često nisu u stanju da prihvate veliku količinu vodenog talog, što izaziva riječnu eriziju i poplave. Udar kišnih kapi o golu zemljишnu površinu i stvaranje pluvijalne erozije, odnosno pluviometrijsku agresivnost klime izražavamo koeficijentom Furnijea:

$$C = \frac{P^2}{\bar{P}}$$

gdje je:

P^2 = prosječna visina padavina najkišovitijeg mjeseca u godini (mm)

\bar{P} = prosječna godišnja visina padavina (mm)

C = koeficijenat

Uvrštavanjem odgovarajućih vrijednosti dobili smo vrijednosti koeficijenta za: Derventu (12,5), Modriču (11,1), Brčko (11,6), Doboj (13,4), Teslić (13,1) i Prnjavor (12,0). Prostor oko meteoroloških stanica Doboj, Teslić, Derventa i Prnjavor ima, s obzirom na vrijednost Furnijeovog koeficijenta, srednju, a Modriča i Brčko blagu pluviometrijsku ugroženost.

Vjerovatnoću padavina za određeni vremenski period dobili smo koristeći sljedeću formulu:

$$Wm = \frac{z}{m}$$

gdje je:

Wm = vjerovatnoća padavina

z = srednji broj dana sa padavinama

m = broj dana perioda za koji se računa vjerovatnoća padavina

Najviše vjerovatnoće padavina tokom većeg dijela godine ima Doboj i kreće se u rasponu od 0,3 do 0,5 dana u mjesecu. Sjeverni dijelovi imaju manju vjerovatnoću padavinskih dana, najmanje u Brčkom –novembar i decembar samo 2 dana.

Tabela 7. Vjerovatnoća padavina

Meteo. Stanica	Mjesec												God.
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
Derventa	0,3	0,4	0,3	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3
Modriča	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4
Brčko	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3

Doboj	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3	0,4	0,5	0,4
Teslić	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4
Prnjavor	0,3	0,4	0,3	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4

Vjerovatnoću maksimalnih dnevnih količina padavina možemo vidjeti na primjeru Modriče i Doboja. U Modrići se maksimalna visina dnevne kiše u vrijednosti od 63,7 mm može očekivati svakih 10 godina, dok se maksimalna količina padavina od 86,5 mm javlja jednom u 50 godina.

Veće razlike između Modriče i Doboja u pogledu maksimalnih dnevnih količina padavina ne postoje. Tako u Doboju maksimalna dnevna vrijednost kiše od 64 mm može se očekivati svakih deset godina, a od 84 mm svake pedesete godine.

Snijeg, iako se javlja od oktobra do maja, je i ovdje tipično zimska meteorološka pojava. Osim direktnog uticaja na otežavanje sobraćaja, njegov posredni uticaj se ogleda kroz pročišćavanje vazduha i povećanje vidljivosti, uticaj na termički režim prizemnog sloja vazduha, kao i na atmosferski pritisak i vlažnost vazduha i hidrološke procese.

Snježni pokrivač se najviše dana u godini zadrži u Doboju (51,3), a zatim u Modrići 41,6), Derventi (37,1), a najmanje u Brčkom, 30,8 dana. Najveći srednji broj dana sa snježnim pokrivačem vezan je za Januar i kreće se od 12,3 dana u Brčkom do 18,5 dana u Doboju. Na prostorima bliže desnoj obali rijeke Save najveća srednja visina koju snježni pokrivač dostiže kreće se između 30 i 40 cm. Najdublji snježni pokrivač koji se na tom prostoru formirao iznosi je 60 cm. U Doboju i najbližoj okolini srednja maksimalna visina snježnog pokrivača iznosi 50 cm. Maksimalna debljina (visina) snježnog pokrivača do sada je iznosila 82 cm. Snježni pokrivač na ovom prostoru se u više navrata otapa i formira što je karakteristika niskih krajeva panonskog oboda. Trajanje snježnog pokrivača se na višim dijelovima analiziranog područja, na svaki 100 m nadmorske visine povećava približno za 3 dana.

Poledica se formira u uslovima slabog mraza pri temperaturi između 0 i 3°C od prehlađenih kapi kiše, rosulje (sipljenja) ili magle. Javlja se jedan dan godišnje u Doboju i do 2 dana u savskom priobalju.

Atmosferske nepogode se javljaju tokom kalendarske godine. Riječ je o naglim pogoršanjima vremena kada se naglo vrši kondenzacija vodene pare i formiraju oblaci nimbostratusi (kišnoslojeviti) i kumulonimbusi (gomilasto kišni). To su olujni oblaci iz kojih se izlučuju obilne padavine. U prosjeku se oko 60 % ovih nepogoda javlja tokom ljeta, 26 % u proljeće, 14 % tokom jeseni i svega 1 % u toku zime. Juni i juli su mjeseci kada su nepogode najizraženije. Za ljeto su karakteristične termičke nepogode zbog pregrijanosti vazduha. Pregrijani vazduh se naglo izdiže i haldi zbog čega se vrši brza kondenzacija vodene pare, što dovodi do obilnog izlučivanja kiše i grada i pojave munja.

Klizavost na putu će biti pojačana u vrijeme padavina u obliku kiše, snijega ili leda. Padavine kada se na početku dospijeća na podlogu miješaju sa prljavštinom koje će biti na kolovozu uticaće na pojačanu klizavost. Takođe se mogu očekivati i veće količine snijega koje će ometati, pa i zaustavljati saobraćaj. Snijeg je potrebno na vrijeme sklanjati sa kolovoza da ne bi došlo do njegovog sabijanja i povećanja klizavosti na putu. Pljuskovite kiše, snježna vijavica i magle mogu otežavati upravljanje

vozilima jer, pored toga što utiču na smanjenje prijanjanja guma na kolovozu, smanjuju vidljivost i tako ugrožavaju bezbjednost saobraćaja.

Sagledavanjem najvažnijih parametara kada su pitanju padavine zaključujemo da na živi svijet padavine različito djeluju tokom godine i na različitim prostorima. Pojava pljuskovitih kiša utiče na pojačana eroziju (pogotovo u južnim dijelovima sa brdskoplanskim reljefom) i polijeganje biljnih kultura. U poplavljenim područjima pored šteta nanesenih biljnim kulturama dolazi i do smanjivanja pripadnika sitnijih životinja, naročito glodara. Njihova pravovremenost, trajnost i osrednji intenzitet pozitivno utiču na biljke. Međutim, dugotrajne padavine i padavine velikog intenziteta dovode do prekomjerne vlažnosti zemljišta, spiranja polenovog praha, spiranja i razblaživanja nektara, pospješivanja i pojave različitih bolesti, sabijanja zemljišta i narušavanja njegove strukture i drugo.

Nakon kraćeg pregleda najvažnijih hidrometeora vidljivo je da često vrši **vlaženje kolovoza** tokom godine. Možemo ga uvrstiti u najznačajnije faktore rizika odvijanja saobraćaja u sva četiri godišnja doba. Najveće ograničenje za sigurnu vožnju predstavlja kada se podudari sa smanjenom vidljivošću, snježnim padavinama i jakim vjetrom, kao i klizištima i odronima koji najčešće nastaju nakon dugotrajnih i intenzivnih padavina.

Zaključak

Na osnovu analize klimatskih elemenata, odnosno rezultata sa meteoroloških stanica u Derventi, Modrići, Brčkom, Doboju, Tesliću i Prnjavoru, imajući u vidu globalne promjene klime možemo očekivati i promjene vrijednosti vlažnosti padavina. Godišnja visina padavina će se smanjivati (do 15%), što će se uz povećanje temperature vazduha (prosječno preko $0,3^{\circ}\text{C}$ u desetogodišnjem vremenskom periodu), kao i njenih ekstremnih vrijednosti, negativno odraziti na vlažnost zemljišta i ukupne ekološke pogodnosti za rast i razviće biljaka. Takođe će se povećati broj vremenskih nepogoda, kao i češći prodori toplog tropskog vazduha tokom ljeta. Može se očekivati izlučivanje veće količine padavina kratkog trajanja što će se odraziti i na pojačanu pluvijalnu eroziju, češcu pojavu odrona i klizišta, naročito u južnim i zapadnim dijelovima analiziranog područja. Takođe se može očekivati i češća pojava magle, ledenih kiša i poledice. Sve će se to negativno odraziti i na žive jedinke.

Mikroklimatske promjene će se dešavati na prostoru iznad samog kolovoza i uskom pojasu s njegove lijeve i desne strane, kao i na prostoru gradnje pratećih vještačkih objekata. Iznad kolovoza, u odnosu na susjedne prostore vazduh će biti nešto toplij, biće povećana evaporacija i svjetlosno zračenje. U isto vrijeme relativna vlažnost vazduha biće niža. Promjene vrijednosti klimatskih elemenata mogu se očekivati u zoni tunelskih portalata, usjeka i visokih nasipa.

Obilne kiše u vidu pljuskova, zatim snijeg i led u kombinaciji s maglom će uticati na klizavost i vidljivost što za posljedicu ima otežano upravljanje vozilima. Tada je i prijanjanje guma na kolovozi je umanjenja što sve može da ugrožava bezbjednost saobraćaja. Snijeg je potrebno na vrijeme sklanjati sa kolovoza da ne bi došlo do njegovog sabijanja i povećanja klizavosti na putu i ugrožavanja bezbjednosti saobraćaja.

Literatura

1. Buublin, M.: Saobraćaj i prostor, Univerzitetska knjiga, Sarajevo, 2000.
2. Božić, V., Novaković, I.: Ekonomika saobraćaja, Ekonomski fakultet, Beograd, 2002.
3. Cerne, A.: Metode in tehnike v prometni geografiji, Filozofska fakulteta, Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 1992.
4. Božić, V., Novaković, I.: Ekonomika saobraćaja, Ekonomski fakultet, Beograd, 2002.
5. Cerne, A.: Metode in tehnike v prometni geografiji, Filozofska fakulteta, Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 1992.
6. Ristić, T.: Klimatske osnove biljne proizvodnje Usorsko-Ukrinskog kraja Republike Srpske (doktorski rad), Banja Luka, 2002.
7. Ristić, T.: Poljoprivredna ocjena klime kao bitnog faktora poljoprivredne proizvodnje Usorsko-Ukrinskog kraja Republike Srpske, Naučno savjetovanje agronoma Republike Srpske „Valorizacija resursa za proizvodnju hrane u Republici Srpskoj“ – Banja Vrućica 2002.
8. Ristić, T., Čehajić, A.: Osnovi ekologije, Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, 2013.
9. Ristić, T.: Biogeografija sa pedologijom, Brčko, 2014.
10. Rodrigue, J.P.: The Geography of Transport Systems, Dep. Of & Economics Geography, Hofstra University, 2006.

Ivana Marković, diplomirani vaspitač

Derventa

JUNACI ROMANA HAJDUCI BRANISLAVA NUŠIĆA

Sažetak

U ovom radu prikazan je život i rad književnika Branislava Nušića, njegovo književno i stvaralačko djelo, uzbudljiva i komična priča o zgodama i nezgodama sedmočlane dječije družine. Tema je odrastanje u neko drugačije vrijeme od današnjeg i upravo iz tog razloga je ovaj roman posebno zanimljiv današnjim školarcima. Pisac je temu za roman "Hajduci" uzeo iz svog djetinjstva. Uspio je da, uz puno humora i zanimljivog pripovjedanja dočara današnjem čitaocu kako je nekada izgledalo odrastanje i djetinjstvo dječaka, koji nisu puno marili za školu i učenje i kojima je na prvom mjestu bila igra i drugarstvo. Junaci su vrlo različitog karaktera, ali ono što ih spaja je odbojnost prema školi i sklonost ka nestaslucima. Nastanak njihovih interesantnih nadimaka otvara seriju komičnih scena i vragolastih nestasluka, a njihovo odmetanje u hajduke i tragikomičan je epilog junaštva.

Ključne riječi: roman, književni, retorika, umjetnici, junaci.

Abstract

This document showed work and life of writer Branislav Nusic, his literature and creative work, excited and funny story about ordinary life of seven boys and girls.

Theme is growing up some different time, very different from howadays.

This literature is especially interesting for primary school. Writer found theme from roman called „Hajduci“ from his child hood.

Writer showed how was looked like growing up and childhood for boys.

Every characters in this story is very different but they have one similar point and that is negative feelings for school.

Every of them had nick name which opened another funny part of their escape which is tragicly epilogue of heroism.

Key words: novel, literal, speech, artists, heroes.

O piscu i njegovom djelu

Branislav Nušić rođen je 8. oktobra 1864. godine u Beogradu, u kući na čijem je mjestu danas Narodna banka Srbije, kao Alkibijad Nuša u cincarskoj porodici Đordja i Ljubice Nuše. Njegov otac bio je ugledni trgovac žitom, ali je ubrzo po Nušićevom rođenju izgubio svoje bogatstvo. Porodica se seli u Smederevo, gdje Nušić provodi djetinjstvo, završava osnovnu školu i prva dva razreda gimnazije. Zatim se seli u Beograd gdje i maturira. Diplomirao je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu 1884. godine. Tokom studija je proveo jednu godinu u Gracu, u Austriji.

Kada je napunio osamnaest godina zakonski je promijenio ime u Branislav Nušić. Osim pod svojim imenom pisao je i pod pseudonimom Ben Akiba, pseudonimom istočnjačkog porijekla, koji postaje toliko popularan da mu je u širokoj publici zamjenjivao ime i prezime.

Godine 1938. dana 19. januara, Nušić je preminuo u Beogradu. Tog dana fasada zgrade beogradskog Narodnog pozorišta bila je uvijena u crno platno.

Književni i publicistički rad Branislava Nušića

Nušić je bio osnivač moderne retorike u Srbiji. Radeći kao novinar i diplomata bio je pisac, čoven po svom neponovljivom smislu za humor. O njemu se govorilo i pisalo da je odličan zabavljač šire pozorišne i čitalačke publike, da njegova djela nalaze mnogo više odjeka u redovima publike nego u ložama kritičara. Bio je plodan pisac poznat po svom upečatljivom humoru. Pisao je o ljudima i njihovoј često duhovitoj prirodi.

Vrlo mlad u dvadesetoj godini života napisao je svoju prvu komediju Narodni poslanik, iz čega je bilo očigledno da se u njegovu satiru miješa i njegov nagon za šalom, za vedrim smijehom, za stvaranje komike iz zapleta i zabune. Ova komedija označava datum u našoj književnoj istoriji: to je prvi zanimljiv, dinamično izveden politički vodvilj, prvi komad u seriji Nušićevih komada u kojima on takozvane svete, političke pojave vodviljski-burleskno prikazuje.

Za ovu prvu zrelu komediju dobio je pohvale i podršku najuglednijih pisaca tog vremena, Laze Lazarevića i Milovana Glišića, međutim, ovaj tekst je čekao punih trinaest godina da se pojavi na daskama Narodnog pozorišta. Bio je to početak sjajne i bogate karijere Branislava Nušića. Nušićevim djelom vršio se prodor srpske komedije posle duže pauze.

Humorist i komediograf napisao je dnevnik bola Devet stotina petnaesta, djelo memoarsko-reportažnog i memoarsko-pripovijedačkog karaktera, u kojem pisac potresno svjedoči o onome što je doživio u vrijeme tragičnog srpskog povlačenja 1915. godine putevima Crne Gore i Albanije. Ovom je knjigom podigao spomenik nad grobovima srpske vojske i izbjeglica rasutim u pohodu smrti, u kome je i on sam dao najveću žrtvu ratu.

Koliko su rat i ratna dešavanja uticali na Nušića govori i podatak da gotovo deset godina nije ništa stvarao. Imajući na umu i činjenicu da mu je u ovom ratu stradao i sin jedinac, sasvim je opravdan njegov izostanak sa polja književnog stvaralaštva. Tek 1929. godine piše jednu za drugom komediju: roman Autobiografija, Gospođa Ministarka, Predgovor, Mister Dolar, Beograd nekad i sad, Ožalošćena porodica, Dr, Ujež. Pred smrt piše komediju Pokojnik, a poduhvata se da opet satirički obradi svoju omiljenu temu u nedovršenoj komediji Vlast.

Prema Ristanoviću: „Najpoznatiji srpski komediograf nije mnogo svojih djela adresirao djeci, ali i ono što im je namijenio dovoljno je da se ime ovog čarobnjaka smijeha svrsta među najpoznatije stvaraoce za djecu u srpskoj književnosti prve polovine XX vijeka“ (Ristanović, 2002, str.11). To mjesto Nušiću prvenstveno obezbjeđuju: roman Hajduci, pojedini dijelovi Autobiografije (Od rođenja do prvog zuba, Od prvog zuba do pantalona, Čovek u pantalonama, Školovanje) i komedija Naša deca.

Još za Nušićevog života, njegova djela su stripovana u najtiražnijim međuratnim listovima, a autori su bili najpoznatiji umjetnici toga doba. Nušićeva djela su od 1950. godine adaptirana u pedesetak bioskopskih i televizijskih filmova: Sumnjivo lice, Narodni poslanik, Put oko sveta, Mister Dolar, Pokojnik, Gospođa Ministaraka, Svet. Život mu nije bio lak i razlikovao se od onoga što je on sam želio za sebe. Želio je da piše tragedije, a proslavio se sa komedijama. Nije želio rat, a bio je u njemu. Nije želio zatvor, a bio je u zatvoru. Bio je glumac, amater, novinar, feljtonista, diplomata, upravnik pozorišta, a sve to u jednom životu. Život mu je bio raznovrstan, često raznovrsniji od onog što je želio on, on Ben Akiba, čovjek iz dva vijeka, Branislav Nušić.

Zaokret u pisanju za djecu

Roman Hajduci je u srpskoj proznoj književnosti za djecu označio svojevrsnu prekretnicu, jer je donio zanimljivu priču o malim radoznalcima i avanturistima, prestupnicima i bjeguncima začinjenu brojnim humorističnim scenama i dogodovštinama.

Kod Dragoljuba Jeknića čitamo da je: “Nušićev roman je prva knjiga smijeha i humora u srpskoj književnosti za djecu i omladinu koja je i mnogo godina nakon Nušićeve smrti zadržala primat i svježinu“ (Jeknić, 1994, str.137).

Dragutin Ognjanović nalazi sličnosti između hajduka Branislava Nušića i Tvenovih dječaka sklonih avanturama: „Potreba za potvrdom, koja je od Marka Tvena i njegovih junaka Toma Sojera i Haskberi Fina, ušla na široka vrata u literaturi za djecu, u Nušićevom romanu počiva na sličnim osnovama. Bježeći od škole i kuće, i Nušićevi junaci zapadaju u neprilike i ispadaju smiješni“ (Ognjanović, 1997, str.35). Po mišljenju Milomira Milinkovića, pojava Nušićevog djela Hajduci, „Označila je početak jednog novog žanra koji će ući u tradiciju

srpske književnosti za djecu, a najveća je vrijednost tog, kao i cjelokupnog Nušićevog djela, humor“ (Milinković, 1999. str.103).

U knjizi Ogledi o srpskim piscima za djecu Tihomir Petrović ističe da ovo: „Nušićovo djelo predstavlja istinsko osvježenje u poređenju sa dotadašnjom tradicionalnom književnošću i da njime započinje istinski roman kao matura u literaturi ove vrste“ (Petrović, 1999, str. 44). U ogledu Značaj Branislava Nušića za razvoj srpskog romana za djecu Jovan Ljuštanović je dao vrlo visoku ocjenu romanu Hajduci, Ljuštanović izdvaja: „Nušićovo djelo, spada u sam vrh romanske produkcije svoga vremena“ (Ljuštanović, 2000, str.208).

Tako visoko mišljenje o ovom djelu, uprkos činjenici što Nušić u njemu, i za to vrijeme, zastupa konzervativne stavove u pogledu vaspitanja djece, Ljuštanović temelji na činjenici da je „Branislav Nušić jedan od pisaca koji je u srpskoj književnosti za djecu najkompleksnije opisao koliktivni identitet i socijalnu, kulturnu i psihološku autonomiju dječije grupe i da je time mogo više od drugih pisaca doprineo afirmaciji dječije samostalnosti“ (Ljuštanović, 2000. str.210).

Sam Branislav Nušić u uvodu svoga romana Hajduci opisuje događaj koji ga je podstakao da se okreće pisanju dječijeg romana. Imao je blizu sedamdeset godina. Zato se potpisao sa Čika Nušić.

Iz predgovora romana Hajduci, Nušić je napisao: „Pođoh jednom svome prijatelju da ga posjetim, ali ne zatekoh tamo ni njega ni njegovu gospođu, već njihovu dečicu. Sela deca na kućni prag, čitaju neku knjigu i smeju se. Uzeh da vidim i iznenadih se kad videh da čitaju jednu od mojih knjiga, koja nije nikako namenjena deci. Istrgoh im knjigu iz šaka uz reči:

- Ovo nije za decu, ovo ja nisam napisao za vas!
- E pa vi napišite nešto i za nas! - reći će mi dečica.
- Dobro. Dajte mi reči da ovo nećete čitati, ja vam dajem reč da ču napisati nešto za vas.

I, evo, ja otkupljujem datu reč. Pružam dečici knjižicu koja ih može utoliko više zanimati ako im kažem da ova priča nije potpuno izmišljena, već da sam je ja u svom detinjstvu, odistinski preživeo, a to će reći da ova priča opisuje život dece koja su današnjim danom čitaoci dedovi. Ako se moji mali čitaoci iz ove priče nemaju čemu poučiti, izvesno je da će se imati čemu nasmejati. Najviše možda meni. Ja ču se tom njihovom smehu radovati, jer dečiji smeh je najveća radost starosti“ (Nušić, 1995, str.7).

Tema romana

Ovdje do punog izražaja dolazi Nušićeva sposobnost realističkog posmatranja dječijeg svijeta, razumijevanje njihove potrebe za igrom i slobodnim životom, uživljavanje u psihološku stranu dječije ličnosti, shvatanja razloga njihovog odupiranja svemu onome što je postalo šablon, kao i umješnost transponovanja ponašanja mlade ličnosti u literaturni oblik.

Ovdje se prati rast i razvoj djeteta u porodici i njegov život u školi. Obje ove institucije podvrgnute su kritici, jer pisac smatra da i jedna i druga uskraćuju slobodno ispovijedanje ličnosti djeteta. Nušić ismijava kruta pravila, neracionalne obrazovne postupke

i zastarjele vaspitne metode. Da bi se od toga svega otrgli dječaci ovog romana pronalaze svoj vid borbe i vrše otpor prema obrazovnom sistemu, ali i otpor prema porodičnim stegama, pronalazeći svoj način borbe, koji im se u tom trenutku čini jedino mogućim i prihvatljivim, mijenjajući svakodnevnicu kojoj su izloženi.

Svim junacima ovog romana zajedničko to što nisu voljeli knjigu i školu, ali ono što ih je vezalo jeste ta dječija dobrota i naivnost, koju samo tako djeca mogu pokazati. Oni žele svoj svijet, svijet u kome oni gospodare, pa ih prema tome treba pustiti da uživaju u čarima djetinjstva. Taj svijet bi trebao biti samo njihov, jer oni tu sami određuju svoje uloge, a kroz igru ispoljavaju svoju maštu i upoznaju se sa socijalnim normama koje im život nameće. Nesporazumi koji se javljaju u odnosima između djece i roditelja i djece i nastavnika su trajno aktuelna tema koju je obradio Nušić, inspirisan temom djeteta i djetinjstva.

Okosnicu radnje romana Hajduci čine događaji koji su su izraz dječije potrebe za maštanjem i doživljavanjem avantura i pustolovina. Priča o bjekstvu sedmorice dječaka u hajduke, u stvari, osvjetljava težnju i pokušaj dječaka da život ograničen normama koji vladaju u školi i pravilima koja su im nametnuta u roditeljskom domu zamijene ambijentom u kome će oni sami određivati način života i pravila ponašanja.

Temu romana pisac uzima iz realnog života. „Sedmoriga dečaka, glavnih likova u delu i narator nisu izmišljeni likovi, nego bića koja se susreću u životu i koja su toliko prirodna da će mnogi dječaci prepoznati sebe u likovima dečaka Branislava Nušića“ (Marjanović, 1998, str. 89.). Mada potiču iz siromašnijih porodica sa gradske periferije, ovi dječaci imaju bogatu maštu i njome nadoknađuju ono što im je uskraćeno u stvarnosti. Prava je šteta što Nušić nije više pažnje posvetio opisivanju te strane dječijih likova na račun didaktike i moralisanja. Ipak, Nušićev prirodni dar za humor pobijedio je pisca didaktičara i uveliko zasjenio vaspitnu stranu djela.

Avanturizam u djelima Branislava Nušića

Priča Hajduci događa se gradskim dječacima. Njihov grad nalazi se na Dunavu, ali nema ime, mogao bi biti bilo koji grad, ali se prepostavlja da se radi o gradu Smederevu, jer je i sam Nušić tu proveo svoje djetinjstvo. Od grada je, međutim, za priču važnije stablo pored rijeke, na periferiji grada. Stablo je staro, dječaci koji se na njemu okupljaju – mladi. To nisu slučajne pojedinosti. Dječaci, junaci ovog omiljenog romana mlađih, nisu najbolji đaci. Pisac ne laže svoje čitaocu i ne uzima za junake čiste odlikaše. On zna da je najboljih đaka malo, ali se nada da je dobrih drugova i dobrih čitalaca mnogo. Njima se obraća Čika Nušić. Već na hrastovom stablu koje je rijeka nanijela baš tu, a moglo se dogoditi i negdje drugdje, ovi su dječaci izdvojeni kao junaci priče. Sve ostalo je opšte. Oni i likovima i imenima po kojima se međusobno razlikuju – liče na sve dječake svijeta. Ime i nadimak liče na prirodu i osobine pojedinih dječaka.

Kao što se nalaze na obali rijeke, tako su ovi mlađi junaci na granici između djece i odraslih. S jedne strane im je igra, s druge škola. S jedne strane roditeljski dom i obavezni režim ponašanja, s druge strane sloboda i mašta. Da nije igre i mašte, dječiji život bi bio dosadan, monoton. Njihovi razgovori na stablu, s početka knjige, dovoljno o tome govore. Dokolica i nezadovoljstvo svijetom koji su ustrojili odrasli dovodi do glavne ideje ove knjige: odlazak u hajduke.

Dogovori na hrastovom deblu na dunavskoj obali, polaganje zakletve na grobu razbojnika Makse Žabe, bijeg od kuće, odlazak u planinu i provođenje noći pod otvorenim nebom, preživljavanje straha i suočavanje sa nepredviđenim teškoćama za vrijeme boravka u šumi, susret sa nezvanim gostom u mračnoj noći, pokajanje dječaka i povratak u selo, noćište u seoskom svinjcu, neslavan susret sa roditeljima, batine i otrežnjenje dječaka od zablude, sve je to ispričano sa istinskim uživljavanjem u situacije u kojima su se našli dječaci.

Čak i u onim dijelovima romana u kojima se Nušić javlja u ulozi konzervativnog pedagoga, dinamično i humorom prožeto pričanje obezbjeđuje da čitalac pažljivo prati radnju djela, a prema dječacima ima blagonaklon stav i da im opršta što su pokušali da pobjegnu od zaborava koji im nameću škola i porodica. U ovom Nušićevom djelu u latentnom sukobu stoji pisac pedagog i pisac humanista. Po pedagoškim shvatanjima ispoljenim u ovom romanu Nušić je tradicionalist. On smatra da dječaci za učinjeni prestup (bjekstvo od kuće) treba da budu kažnjeni, ali kao humanista on svoje junake ne osuđuje, jer zna da je avanturizam svojstven tom uzrastu.

Čitajući roman, Nušić je, ističući njegov autobiografski karakter, u stvari, želio da jasno kaže da u djetinjstvu ni on nije bio lišen želje da traga za novim i neobičnim pa, prema tome, ni mogućnosti da se ogriješi o norme koje su propisali odrasli.

Udaljavanje junaka od stvarnog života

Šta dječaci, junaci Branislava Nušića, znaju o hajducima? Znaju dvije predstave: ono iz narodne pjesme gdje se viteškim podvizima slave Stari Vujadin i Starina Novak sa svojim mladim sinovima i onu iz savremene stvarnosti, o razbojnicima i prestupnicima koji se isto tako zovu hajduci. Dječacima je bliža ona prva priča, koju u desetercu znaju napamet, ali su prisiljeni da žive u vremenu one druge i da se između njih dvije ne razlikuju: „Kazivali su nam da su to zli, ali hrabri ljudi koji se odmetnu od vlasti, uzmu pušku pa odu u planinu i onda čine okolini razna zla dela. Presreću na drumu putnike pa ih pljačkaju, udaraju noću na kuće bogatih seljaka pa ih robe i, uopšte, svojom svirepošću i zločinima postaju strah i trepet okolini“ (Lakićević, 1995, str.201).

Priča Branislava Nušića jeste na prelazu iz viteške legende u nedostojnu stvarnost, kao i svaka igra, kao što su dječaci na prelazu između malih i velikih ljudi i djela. Njihova mašta je u narodnoj pjesmi, a njihovi postupci u stvarnosti. Jedna od želja njihovog vođe jeste da od njega kao hajduka svi zadrhte. On hoće da od njega drhte oni od kojih drhti i on i njegov duh. To je, prije svega, školska vlast, i vlast uopšte, oličena u nadzorniku na pijaci. Kao što on strepi od vlasti, tako valja da i od njega strepi vlast i da se, nalik starim pričama, romanima i filmovima, jednoga dana pronese glas: „Brba u varoši“!

Razlozi za odmetanje dječaka su različiti, uglavnom dječiji: nepravde i nezodovoljsta. Ima smiješnih i neobičnih razloga: ocjene u školi, kupanje svake subote. Ti razlozi, kao i razlozi da se u hajduke ne ide, takođe doprinose raspravi o hajducima, pogotovo posle Nušićeve lekcije o starim hajducima i razlikama između starih i novih: „Nisu danas hajduci ono što su bili nekad, u našoj prošlosti“. Čovjek oduvijek želi da bude nešto drugo, više, značajnije. Nušićevi dječaci žele to isto. Žele da budu dječaci – hajduci. Međutim razlozi tim željama uvijek su drugačiji, a u romanu Hajduci prilično smiješni.

Vidimo da je humor ovog romana postignut raznim sredstvima koje je veliki komediograf imao na raspolaganju. Prije svega to je njegovo ogromno dramsko iskustvo i humorističko majstorstvo. Zatim, to su kontrasti i odnosi bivšeg i savremenog doba. I to što dječaci oponašaju odrasle pogodno je za humor. Čedin lik vode u isto je vrijeme ironija djece i odraslih. I njegov jezik je pun kontrasta: s jedne strane to je jezik gradskih dječaka, s druge strane jezik epske tradicije. Taj kontrast odgovara slici ugodnog sna i života u roditeljskom domu u gradu, naspram neudobnog i neizvjesnog života u gori kao hajdučkom prebivalištu. Škola, brige, batine odgovaraju u ovoj priči zulumima iz junačke poezije. S toga se često pojavljuju čas smiješni, čas tužni stihovi, kao i izraz pojačanih osjećanja i pogleda na svijet. Oprštajući se od svoga doma i dotadašnjeg života, dječak govori stihove, jer osjeća uzbudjenje od prelaska u neki drugi, bolji svijet kojim se zaputio. Uskoro će saznati da takv svijet postoji samo u mašti.

Smiješni Čika Nušić održao je djeci strogu lekciju o vladanju i ponašanju, o poštovanju roditeljskog doma i hljeba. Samo u trenutku dječakovog oprštanja od tog doma dozvolio je pisac emocijama da se pojave i pokažu kako djeca nisu lijena, razmažena, povlaštena, nevaljala, nego i osjetljiva što priliči čovjeku s dušom. Kad ispriča i Magaretovu ispovijest, pisac sugerira sličnost postupaka dječaka i magarca. Kao iz odjeka neke stare basne, Magaretova priča želi da strogo pouči i opomene djecu, da ih vrati na pravi put.

S tim se čitalac ne mora složiti i starom Nušiću može zamjeriti što god želi, ali mu dobar humor ne može osporiti. Gdje je humor, tu je i mudrost. Taj humor je izvanredan i majstorski.

Humor kao inspiracija

Humor je neotuđivo blago književnosti za djecu. U književnosti za djecu humor je spontan i prirodan i skoro redovno oslobođen ideološkog bremena, ali je zato često zasićen elementima didaktike. U kontinuitetu njegove evaluacije, naročit doprinos dali su Nušić i Branko Ćopić. Humor je osnovno poetsko tkivo u njihovim djelima. Branislav Nušić svojim djelima premošćava jaz između dva vijeka i nekoliko književnih epoha. No u književnosti namijenjenoj mladima, on se oglasio tek u zrelim godinama života i u poznoj fazi umjetničkog stvaranja. U njegovom bogatom komediografskom opusu smijeh se manifestuje kao izraz i potvrda čovjekove slobode.

Kod Nušića su humor i igra u strukturi sadržine, u građenju i oblikovanju radnje likova, u atmosferi, formi i jeziku. U Hajducima su njime dočarani: postupci i karakter junaka, psihologija i raskorak između onoga što se dječacima dešava, u poređenju sa onim što su u svojim glavama zamislili. Sve je podređeno smijehu: iz stranice u stranicu rasplamsava se i treći smijeh. U ovom romanu uočavaju se dva autorova cilja: da se nešto nauči i da se nečemu nasmijemo. Primarni i osnovni cilj romana je „nasmijati“, dok je drugi cilj „naučiti“.

Intezitet poruge i smijeha na račun malih avanturista narasta sa razvojem radnje, da bi u završnoj sceni batinjanja dobio svoj najubožiji izraz. Roditelji, tetke, strine utrkuju se da se dokopaju pohvatanih i pokunjenih „hajduka“ i da se svojski „naplate“ za dvodnevno strahovanje. Iz ovoga se može izvući zaključak o terapeutskom djelovanju smijeha, jer čitaoci Hajduka neće se odlučiti na odmetanje od kuće, jer neće htjeti da rizikuju da ispadnu smiješni. A to je za djecu najveća uvreda i poniženje.

Osnivač srpskog avanturističkog romana za djecu

Pojava ovog romana značajna je iz dva razloga: prvi je što je ovo djelo označilo početak avanturističko-humorističnog romana u srpskoj književnosti za djecu, a drugi što je njime donekle obogaćena dosta skromna dotadašnja produkcija u književnosti za djecu. Ono što se odavno znalo i što нико nije sporio vidi se i u ovoj knjizi. Nušić je čovjek od duha, i u dobrim svojim trenucima u stanju je da napiše stvari koje zaista ne zaostaju mnogo za šalama Marka Tvena, istakao je kritičar Jovan Skerlić. Pored svih primjedbi i ograda, koje se moraju učiniti, ima u ovoj knjizi duhovitih, živilih, prijatno kazanih sličica, koje nagone na zdrav smijeh. Iako predstavlja parodiju, ovaj roman može da ukaže na razloge opstanka hajduka, dječije divljenje i idealizovanje s njima. Jer oni u startu odlučuju da će biti dobri hajduci, koji će pomagati svoje i siromašne.

Zamorenost svakodnevnicom, skopčana sa uspomenom na svijetle primjere iz junačkih vremena, želja za oslobođenjem od društvenih obaveza i želja za slavom, inspirišu grupu dječaka za odlazak u hajduke. Nalazeći se u hajdučkoj sponi sa tradicijom i smisлом, oni se pokušavaju što duže održati van zajednice, znajući da je to unaprijed osuđeno na neuspjeh.

Humoristično u romanu hajduci

Posebna vrijednost Nušićevog romana Hajduci nalazi se u njegovoj humorističnoj obojenosti, ali i činjenici da je Nušić „tvorac srpskog humorističkog romana za djecu“. Nušić je velemajstor da izradi komičnu situaciju. I ovdje, po običaju, puno je smiješnih scena.

Sjetimo se Gluvaća kada se pravi da je gluv, pa na pitanja daje samo one odgovore koje zna, iako nemaju veze sa tom lekcijom, pa čak ni sa predmetom, kada su ga na kraju provalili, te šapatom rekli da treba da dobije batine, a on odjednom pročuo. Možda je još smiješnija scena na vašaru sa majmunom „Avanti generale“ i Brbinim psom, ili kada je Brba donio specijalni prašak, pa se češao cijeli razred, a na kraju i profesor, ili zabuna oko riječi epidemija, ili bitka sa magarcem, ili boravak odmetnika u tamnici, svinjcu prepunom buva, ili „svečani doček“ roditelja na kraju priče. Najhumorističnije je, možda, to što junaci i ne znaju kuda su pošli. Njima je cilj biti hajduk. Koliko znaju šta rade pokazuje i to kako kreću od kuće naoružani viljuškom, kašikom, nožem, iglom, čačkalicama... Čak nemaju ni hranu, jer hajdukovanje se ne može preživjeti sa tri kuhana jajeta, kesicom bombona i suvim šljivama.

Oni su se već i opjevali u svome junaštvu, ali da prije toga nisu ništa ni učinili, samo su otišli od kuće. Međutim, njihova ideja o hajdukovanju nosi i ideju da su oni dobri hajduci koji su se i odmetnuli da pomažu sirotinji ističući „pare podijelimo sirotinji i pošaljemo u manastir pet litara zejtina“. Iz samog takvog stava, vidi se da će njihovo hajdukovanje neslavno završiti po njih.

Strukturalno estetska vrijednost romana

Romanom Hajduci Nušić je na originalan, humorističan način prikazao svoje djetinjstvo i mladost, kao i onovremene prilike, jer je pošao od ličnog iskustva, na osnovu kojih nam je nastojao prenijeti život ondašnje djece i njihovog djetinjstva uključujući i sebe u tu priču.

Usput je ocrtao, društvo i prosvjetni sistem kao instituciju, koji je u tom periodu bio značajan segment društva. Sjetimo se samo malih odmetnika koji, i kao hajduci, strahuju od susreta sa školom i pojedinim profesorima. U ovom romanu Nušić se nasmijao gromko na svoj i na tuđi račun i kroz vedru šalu iznio mnoge istine o svom vremenu i uopšte u životu i ljudima. Iz takve životne stvarnosti, približio nam je skromnost tadašnjeg života, iz koga se rodio ovaj dragocjen roman.

Nušićev roman ima ozbiljnih nedostataka. Razvučen je i ima nepotrebnih i statičnih poglavlja i u pojedinim etapama razvoja radnje isforsiran je i neuvjerljiv. Međutim, Nušić je i u tom dijelu majstor smijeha. Nušić se posebno vješto koristio osnovnim apsurdom romaneske zamisli, neskladom između ambicija i mogućnosti svojih malih junaka. Tako su Hajduci ispali parodija hajdučije, jer se san odbjeglih učenika razbio u paramparčad već sa prvim dodirom sa životnom stvarnosti. Uz to, bio je to prvi pravi humoristički dječiji roman i jedan od prvih koji fokus autorske pažnje prenosi sa seoske na gradsku djecu.

Hajduci su zabavno – humoristički roman za djecu i omladinu, u kome je obrađena tema odmetništva od kuće i porodičnih i školskih obaveza. Iako njihovo odmetništvo kratko traje, samo jednu noć, on se završava neslavnim sprovođenjem i batinjanjem, nakon koga su hajduci bili prinuđeni, ponovo prihvatići svoje ranije obaveze. Roman je pun anegdotskih priča i anegdotskog humora, uz jasnu didaktičku pouku o besmislenosti dječijih postupaka, inspirisanih isključivo njihovom maštom. Humor je osnovna stilска i tematska vrijednost ovog djela. Iako je u njemu puno smijeha i naivne komike, pisac je na pojedinim mjestima ostvario zapažene umjetničke domete, koji ga svrstavaju u red najboljih djela srpske humorističke proze.

Čitalac prati radnju sa velikom zainteresovanosti za sudbine aktera priče, jer je fabula saopštена veoma prisnim tonom, tako čitalac zaista stiče utisak da je pisac proživio ono što je opisano u romanu. Po toj odlici priče sedmorice dječaka su vrlo slične narodnim bajkama koje su Nušiću služile kao uzor.

Junaci u romanu Hajduci

Likovi u romanu su učenici, ne najbolji đaci, ali ipak dobri drugovi, i baš zbog toga, što nisu bili dobri đaci, uspjeli su da iznesu radnju samog romana na originalan i duhovit način. Sedmorica dječaka, glavnih likova u djelu su: Čeda Brba, Žika Dronja, Mile Vrabac, Sima Gluvač, Mita Trta, Laza Cvrca i naš pisac. Vidimo i da pored imena svaki dječak ima i pridjev koji ga prati i čini da se neznatno razlikuje od onih ostalih. Oni se razlikuju po izgledu, osobinama i ponašanju.

Žika Dronja jeste prvi lik sa kojim započinje opisivanje junaka. Karakteriše ga to da je bio vrijedan, ali da nikako nije mogao da zapamti lekcije koje je učio, jednostavno bi lekciju zaboravio dok dođe od kuće do škole. Prozvan je Dronja jer je sve visilo na njemu i

bio je sav rasklimatan, kako kakva lutka sa prišivenim rukama i nogama, dok mu je odjeća sva bila uprljana mastilom kojim je pisao školske zadatke.

Mile je dobio nadimak Vrabac jer je uvijek kopao džepovima, vadio mrvice hljeba i grickao ih. Ali nije samo to odredilo njegov nadimak, pamti se i njegov susret sa sveštenikom. Bio je jedan od najgorih učenika, međutim, jedino što je znao da odgovara bili su predmeti iz hrišćanske nauke ili istorije, dok iz ostalih predmeta nije ništa znao.

Mita Trta je oko svega umio da se rasplače. Imao je dobro srce, ali je bio jako lijen. U školi kad je odgovarao odgovarao je najkraće moguće i sporo kao da je to preveliki umor za njega. Najteže mu je bilo ujutro da ustane iz kreveta, pa su ga njegovi ukućani prozvali Trta i taj nadimak mu je i ostao.

Laza Cvrca je bio najduhovitiji, najmanji i najveća kukavica. Umio je svašta da izvodi, da stavi nogu iza vrata ili da napravi lice kao žaba, umio je da zviždi oponašajući pravu zviždaljku, ali je mucao samo kada je trebalo da odgovara.

Sličan njemu bio je i Sima Gluvać, koji je dok su se igrali nije bio gluv, ali kada je trebalo da odgovara pravio se da ne čuje pitanje nego je odgovarao ono što je znao, čak i gradivo iz drugih predmeta. Jednoga dana u razred su došli razredni starješina, profesor i ljekar koji su trebali da ustanove da li je Sima gluv ili ne. Pravio se on i dalje gluv, sve dok nisu šapatom rekli da treba da dobije batine. Iako su šaputali Sima ih je čuo i počeo da plače. Onda je pokušao da se izvuče da čuje samo na jedno uvo, pa da je odjednom počeo da čuje i na drugo, ali su ga izbacili iz škole sa pravom da polaže ispit koji nije položio, pa je ponavljaо prvi razred.

Čeda Brba nadimak je dobio tako što se jednom pogrešno potpisao na kontrolnom, umjesto Brbić. Izbačen je iz škole jer je bio prava napast i tako postao pekarski šegrt. Bio je najjači od svih i uvijek je štitio slabije. Možda baš zbog toga što je bio najjači, pa su ga se svi plašili, ili zbog toga što je prvi došao na ideju da se odmetne u hajduke, on je izabran kao harambaša našim malim hajducima. Lagao je mnogo, o tome kako gvozdenu šipku može da savije rukama, kako su mu u cirkusu nudili pare da se tuče. Svi su znali da laže, ali su se pravili da mu vjeruju jer su ga se plašili. Jednom je u školu donio nekakav prašak koji je prosuo između klupa i po podu od koga su se svi češali. Profesor se iznervirao jer se cjeli razred češao, ali onda je počelo i njega da svrbi, pa je pokušao da pronađe krivca, ali nije išlo i onda je cijeli razred pustio kući.

Za sebe Nušić kaže da je jedino on o sebi mislio da je dobro dijete i odličan đak. Dok su ostali, roditelji i profesori, mislili da je loš đak i nevaljao. Kada nije znao lekciju opravdanje mu je bilo da je lekciju naučio, ali da ga je otac baš pred polazak u školu tako istukao da je on sve zaboravio. Nije volio da ide u školu i jednom kada ga je zabolio Zub majka ga nije pustila da ide u školu. Od tada kako nekog majku, oca, sestru, brata, zabolio Zub, on ne ide u školu. Za te njegove izostanke profesori nisu imali razumijevanja, te su ga kaznili. Svi njegovi nestasluci odnosili su se na nekakve sitnice: razbijen prozor ili sestrina glava, zapaljena slama na tavanu, prosuto mastilo u slatko od ruža.

Čudesne priče junaka u romanu

Presudne, hajdučke noći u gori koja to nije, pojaviće se u ovom romanu niz priča, takoreći jedna knjiga u drugoj knjizi. Te priče su nezavisno od romana Hajduci, čiji su živi dio, lijepe i poučne, ali su ovdje više lekcije iz života i pripovijedanja, nego zabava kraj vatre u planini. One su slične dječacima koliko i knjigama za djecu i svaka liči na svog mladog pripovijedača, mada se, kao takve, u školi nisu učile. Te neuspjele hajdučke noći uspjela je priča u kojoj je svaki dječak našao sebe. Svakom od njih odgovara najbolje njegova priča, jer mu u isto vrijeme čini suštu suprotnost, dokaz da se oni koji priče kazuju, to jest, djeca, odmeću u bajku.

Brbina priča je o bila o Caru koji nije umio da nađe odgovor na tri pitanja, i to, kada je čovjek najjači, kako da izbjegne smrt i da li treba da sluša samo sebe ili i savjete prijatelja. Zbog tih pitanja i odgovora na njih se preobukao u prosjaka i obišao pola svijeta dok nije čuo za jedno dijete Marka Kraljevića, za koga su pričali da je prije nego što je napunio godinu dana prohodao i progovorio, da je sa godinu dana bio već toliko jak da je rukama lomio orahe, a sa dvije već jahao. Kad je car u prosjačkom odijelu našao Marka, ovaj mu je odgovorio da je čovjek najjači kada brani pravdu, da živi posle smrti ako je činio dobra djela za života, da je dobro slušati savjete prijatelja, jer rijetko ko vidi svoje mane. Car se zadirao odgovorima i vratio u svoje carstvo, a Marku poslao poklone. Za sebe je Marko zadržao samo zlatni mač i buzdovan, dok je ostale poklone podijelio sirotinji.

Gluvačeva priča je o mladom kozaru koji je u planinama čuvao koze od jutra do večeri. Jednog dana video je da je jare otišlo predaleko, i popeo se na stijenu da ga spusti. Tada je ugledao predivan cvijet koji je jare htjelo da pase. Kako je cvijet bio lijep, ali bez vode otišao je do izvora, napunio svoju kapicu vodom i zalio cvijet. Od tada ga je zalivalo svaki dan i uživao u njegovoj ljepoti i mirisu. Jednoga dana je oluja polomila cvijet i kozar je proveo cijeli dan tražeći ga. Našao ga je u šumi, odnio kući i stavio u vodu gdje se cvijet malo oporavio. Te noći je sanjao san u kome mu je starac rekao da ode tamo gdje je bio cvijet i da će naći blago kad pomjeri stijene. I stvarno mladi kozar je našao blago, ali nije htio da ga dira jer nije bilo njegovo. Kad je uveče stigao kući, zabrinut za cvijet, našao je mladu djevojku koja mu je objasnila da je ona bila cvijet koji je nastao iz suza njene majke carice koju je otac otjerao od sebe. Djevojka mu je rekla da je blago njegovo, jer je ona njegova i da joj je on jedini prišao, njegovao ju i volio.

Trta priča o snu koji je sanjao da je car i da čini dobra djela ljudima. Kad su ga dvorjani pitali šta on želi, naredio je da mu se kupe crvene bombone, napravi torta i upregnute kocije sutradan. Sanjao je i kako se najeo bombona i probudio se kada je trebalo da počne da jede tortu. Cio dan je bio tužan i samo je služavki ispričao svoj san, jer je umjela da tumači snove. Rekla mu je da će mu se brzo nešto desiti, da mu predstoji velika radost i da će mu se do podneva desiti sve to. U međuvremenu je njegov otac, sreo profesora koji mu je o sinu rekao sve najgore, došao bijesan kući, istukao ga kao nikad. Kad je Trta pitao služavku kako je tako loše protumačila san, ona mu je odgovorila da je pogodila jednu stvar, a to je da će se sve brzo desiti.

Priču o mišu koji nije mogao da izade iz svoje rupice od mačka koji se namjerio da ga pojede ispričao je Vrabac. Započeo je priču sa mačkom, koji se dogovorio sa mišom da mačak ne dira njega, a da mu on dovodi druge miševe da ih pojede. Dogovorili su se da miš izade iz svoje rupice i pokaže ostalima da može da skače po mačku i slobodno se šeta. Miš je

doveo miševe i rekao im da je mačak pijan. Počeo je da skače po njemu i oko njega grickajući mu brkove. Mačak ga je u tom trenutku sčepao, i rekao da neće dirati druge miševe, ali da će njega ubiti, jer je izdao svoj rod i da zna da će tako sutra izdati i njega, i pojeo ga.

Cvrcina priča je o njegovom bratu Peri koji je čupao kosu sestrinim lutkama. Pošto je otkriven šta je uradio, majka ga je istukla, a sestra se jako naljutila na njega. Pošto je bio dobar lažov Pera je uspio da ubijedi sestru da su se lutke same počupale, jer su se posvađale u ormaru, gdje ih je sestra sklanjala od njega, koja je bila ljepša u izlogu, dok nije bila kupljena.

Dronjina priča je o bogatašu koji je stekao veliko bogatstvo svojim radom, pomagao siromahe i nije bio cicija, ali je bio zabrinut da li će njegov sin to moći da sačuva ili će se pokvariti od silnih para za koje ni dan nije radio. Jednu noć je uzidao blago u zidove dok sin nije bio tu i pred jutro polomio prozore da izgleda da su pokradeni. Sinu je bilo žao blaga, ali još više oca, i počeo je da radi sve vrijeme štedeći. Uštempio je za konja i rekao ocu da bi štempio sve vrijeme, ali da će s konjem više zarađivati i više štediti i da će otvoriti malu radnjicu pa će još bolje živjeti. Kad je otac to čuo, poslao ga je da kupi budak i natjerao da razbije zidove. Kad je video blago, sin je pitao oca zašto je to uradio. Otac je rekao da je htio da ga nauči kako je teško steći i sačuvati bogatstvo.

Nušićeva priča je o Raki Pustoglavcu, jedincu sinu, jako nevaljalom i neposlušnom djetetu, toliko neposlušnom da su roditelji bili očajni. Jednog dana otisavši u cirkus otac vidje dresera životinja kako izvodi svoju tačku sa raznim životinjama i ode kod njega sa molbom da vidi može li mu pomoći oko sina. Dreser se složi te dođe u njihovu kuću. Pošto Raka nije htio da mu priđe, on uze bič i istuče ga. Za ručak Raka odgurnu tanjur sa supom, a dreser ga opet istuče i reče roditeljima da mu daju da jede tek kada bude molio. Posle ručka mu zaprijeti ako ne nauči sve što ima do sutra, da će loše proći. Sutradan je Raka sve naučio. Dreser objasni roditeljima da nije lijepo vaspitavati djecu batinama, ali da je to bio jedini način. Od toga dana Raka se potpuno promjenio i djeca su ga prozvala Dresirani Raka.

Poučno i komično

Gledana u cjelini, fabula romana počiva na dvije suprostavljene teze – poučavanju i zasmijavanju. Mada je didaktičnost prisutna u cijelom dijelu, ona je sasvim eksplicitno ispoljena u sedam priča koje kazuju „hajduci“ u noći provedenoj u mračnoj šumi da bi na taj način odagnali strah. Svaka od priča ima pouku i treba nešto pozitivno da unese u dječije shvatanje svijeta.

Priča Čede Brbe govori o junaštvu, ali i o mudrosti Marka Kraljevića. I mada se ove dvije vrline, po Nušićevim riječima, ne mjere istim mjerilom, one jedna bez druge mnogo ne vrijede. Dok Gluvačeva priča, kao prava bajka, poučava da se dobra djela nagrađuju najvišom nagradom, dotle u Trtinoj naraciji san se ne ostvaruje i želja da se dođe do dobrog zalogaja ostaje neispunjena. Kako neslavno prolaze oni koji svoj rod izdaju pokazuje Vrapčeva priča. Dječak Laza Cvrca govori o svađi lutaka, a lutke predstavljaju zapravo djecu koja se lako i za sitnicu posvađaju. U Dronjinoj priči pouka je bazirana na saznanju da se lako stečena imovina lako i potroši, a da se čuva samo ono što je teško zarađeno. U ovoj priči otac je da bi iskušao sinovljev odnos prema bogatstvu, morao da ga ostavi bez blaga. Sin je tek mukotrpnim radom stekao očevo povjerenje da će čuvati stečeno. Naratorova priča sadrži

tezu da se nevaspitana djeca mogu popravljati fizičkom kaznom. U današnje vrijeme piščeva preporuka da se dijete dresurom prisiljava na poslušnost je potpuni anahronizam.

Ovim romanom prikazan je potpuno novi svijet, za djecu i omladinu. Svijet koji se vezuje za prijateljstvo, koji nosi najiskreniju i najdublju pouku da djecu treba razumjeti. Ovdje su opisane nezaboravne dječije igre i nestašluci koje je i sam pisac činio sa svojim drugovima.

Svakako da se vrijednosti koje posjeduju junaci ovog romana izuzetno cijene u društvu. Na osnovu ponašanja junaka čitaoci mlađeg uzrasta mogu da razvijaju sopstvenu ličnost i osobine na osnovu istih. To je svakako bitno jer osobine junaka u romanima daju pojačanu notu druželjubivosti, solidarnosti, i svim onim osobinama koje krase jedno djetinjstvo nasuprot današnjim vrijednostima koje djeca razvijaju u modernom društvu. Junaci ovog romana se ističu spretnošću u rješavanju problema sa kojima se svakodnevno susreću.

Iako o avanturi sedmorice dječaka pisac govori sa simpatijama, on ih ne zaštićuje od nasilja roditelja i odraslih, jer, na primjer, za pisca nije ni neobično ni nedopustivo da majstor odbjeglog šegrta Brbu sa uživanjem tuče pekarskom lopatom. Ali, uz očita piščeva nastojanja da pričom pouči, u ovom romanu se nalaze i vrhunske komične scene.

Nušić je vrlo dobro iskoristio sklonost dječaka maštanju i njihovu potrebu da se identifikuju sa odraslima, da se upuštaju u avantine, da budu važni i da šire strah. Pisac jeste ismijao dječiju naivnost u planovima i ponižavajućom fizičkom kaznom razbio njihove iluzije, ali je o dječijoj zabludi govorio sa razumjevanjem i simpatijom.

Z A K L J U Č A K

U ovom radu prikazan je život i književni rad velikog i svestranog Branislava Nušića, pisca koji je bio veoma značajan u srpskoj književnosti, koji je, između ostalog, dio svoga stvaralaštva namijenio najmlađima.

Branislav Nušić je napisao prvi avanturistički roman za djecu Hajduci. U tom romanu nastajao je da objasni tadašnje društvo, ulogu obrazovanja i podređenosti mladih toj instituciji, kao i porodične odnose toga vremena. Roman Hajduci prati odnos djece i odraslih i to bi mogla biti jedna od glavnih tema koje ovo djelo razmatra. Ta tema je složena: pisac jeste na strani djece, ali ima mnogo primjedbi na dječije postupke i osobine, pa bi želio da na njih ukaže kako bi djeca manje ličila odraslima na koje se ugledaju. Tu namjeru pisac je ostvario pričom njihovog odmetanja u hajduke i neslavnog dolaska kući.

. Mi se zapravo sami poistovjećujemo sa njima, jer sličnosti postoje. Svi smo mi bili đaci, neki predmet voljeli manje, neki više, nešto bolje znali, a nešto i ne, imali antipatije i strah prema pojedinim profesorima i smisljali sitnice da se zabavimo.

Zato se i kao razlog odmetanja u hajduke uzimaju zapravo, nastavnici i roditelji. Oni, zato što su oni ti koji su zaduženi za brigu o djeci. Družina je pomogla dječacima da budu ono što jesu, radoznali i hrabri, puni mašte, bez mane i straha. Ovdje

odrasli nisu razumjeli njihove želje, igre i snove, dok su njima druženje i zajednički podvizi pomogli da ostvare ono što žele.

Nušić se pri tome smije i djeci i odraslima, jer niko nije savršen i pošteđen humora, koji se postiže raznim sredstvima koje je sam pisac imao na raspolaganju. U piscu je duh vragolana koji pretvara ljude u smiješne prilike, opijajući ih njihovim sopstvenim slabostima, zanosima, varkama i iluzijama. Ovde smijeh nije zloban, on je prijateljski. Čika Nušić, kako je sam sebe nazvao, održao je lekciju mladima o ponašanju i vladanju, ali u odnosu prema porodici i porodičnom domu.

Izvanredan portretist, Nušić je svakog od sedmorice dječaka opisao tako uvjerljivo kao da nam se čini da su to likovi koje susrećemo u stvarnom životu. Tom „životnošću“ Nušić je svoje junake osposobio za velika i daleka putovanja, učinivši ih tako dragim sagovornicima i djeci sa početka XXI vijeka, obavezavši ih da roman Hajduci čitaju kao štivo za lektiru. Zahvaljujući karikaturnom slikanju dječijih pustolovina, humoru kojim je pisac prekrio nedostatke svoje naracije, ostao je da živi i da nasmijava brojne generacije mlađih čitalaca.

Vjerujem da sam svojim radom približila rad Branislava Nušića i njegove Hajduke, ako ni zbog čega drugog, onda bar zbog smijeha i istine, ali i oponašanja postupaka odraslih i njihovog uticaja na djecu.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

1. Nušić, B. (1995). Hajduci. Beograd: Bookland.

Literatura

1. Gligorić, V. (1964). Branislav Nušić. Beograd: Prosveta.
2. Gligorić, V. (1970). Srpski realisti. Beograd: Prosveta.
3. Deretić, J. (1990). Kratka istorija srpske književnosti. Beograd: BMG.
4. Jeknić, D. (1994). Srpska književnost za decu. Beograd: MAK.
5. Lakićević, D. (1995). Pogovor: Priče i postupci za decu. Beograd: Bookland.
6. Ljuštanović, J. (2000). Značaj Branislava Nušića za razvoj srpskog romana za decu. Beograd: MSC.
7. Marjanović, J. (1998). Dečja književnost u književnoj kritici. Beograd: BMG.
8. Milinković, M. (1999). Horizonti detinjstva, Ogledi i studije iz književnosti za decu. Užice: Učiteljski fakultet.

9. Ognjanović, D. (1997). Dečje doba, Studije i ogledi za decu. Beograd: Prijatelji dece.
10. Petrović, T. (1999). Školski pisci. Vranje: Učiteljski fakultet.
11. Ristanović, C. (2002). Prostori djetinjstva. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
12. Skerlić, J. (1972). Kritike. Beograd - Novi Sad: Matica srpska -Srpska književna zadruga.

Internet izvori

1. www.korisnaknjiga.com
2. www.rastko.rs
3. www.maticasrpska.org.rs
4. www.digital.bms.rs

Doc. dr Kojo Simić

Brčko distrikt

ISHODI ŠKOLSKOG UČENJA I EVALUACIJA POSTIGNUĆA UČENIKA

Sažetak

Ishodi školskog učenja su bitni da bismo procijenili koliko su dobro učenici učili i koji su to problemi, ukoliko nisu uspjeli stići znanje, vještine i navike koje se od njih očekuju. Mora nam biti jasno da ishodi učenja predstavljaju važnu dimenziju obrazovanja i procesa učenja koja daje orientaciju nastavnicima, učenicima i drugim zainteresovanim stranama o tome koliko je zaista učenje bilo uspješno i efikasno.

Vrednovati i doći do ishoda učenja znači, uopšteno govoreći, davati vrijednosnu procjenu za nešto ili nekog na osnovu određenog kriterijuma. U kontekstu obrazovanja, ocjenjivanje i evaluacija učeničkih postignuća u učenju znači izražavanje vrijednosnog procjenjivanja učeničkih rezultata. Ovdje moramo uzeti u obzir i poteškoće sa kojima su se učenici susretali u učenju i mogućnosti učenika da poboljšaju učenje i ostvare napredak u određenim oblastima.

Takva vrijednosna procjena se može izraziti ishodom učenja u izvještajima koje nastavnici periodično pripremaju kao potvrdu učeničkih rezultata da bi obavijestili roditelje i učenike o tome koji je najbolji način na koji se može pomoći učenicima da razviju svoje pune potencijale.

Ključne riječi: ishodi, učenici, znanje, obrazovanje, rezultati, potencijali.

Summary

Outcomes of school teaching are important in order to evaluate how well students learned and which were the problems, if they weren't able to acquire knowledge, skills and habits that were expected. It must be clear that the results of learning represent a very important dimension of education and learning process, which gives orientation to teachers, students' and other interested parties about how successful and efficient learning was indeed.

To evaluate and come to the outcomes of learning generally speaking, means to give a valuable assessment for something or someone on the basis of a certain criterion. In the context of education, grading and assessment of students' achievements in learning, means an expression of valuable assessment of results. In here we must consider, difficulties that students' encountered during learning, and their possibilities to improve learning and accomplish progress in certain fields.

Such valuable evaluation could be expressed by the outcomes of teaching in reports which teachers prepare periodically as confirmation of students' results, in order to inform parents and students about the best ways to help students to develop their full potential.

Keywords: outcomes, students, knowledge, results, potentials.

Uvod

Relevantni rezultati ocjenjivanja učeničkih postignuća, kad su u pitanju ishodi učenja, predstavljaju važne pokazatelje kvaliteta i efikasnosti procesa učenja i okruženja u kojem se odvija učenje, kao i funkcionalisanja i organizacije škole. Uz obrazloženje koje se odnosi na učenička postignuća, rezultati procedura ishoda učenja daju važnu povratnu informaciju nastavnicima i roditeljima.

Principi, procedure i tehnike ishoda školskog učenja trebaju biti u skladu sa onim šta nastavnici podučavaju i sa onim šta se zahtijeva Nastavnim planom i programom. Na primjer, ako Nastavni plan i program podstiče kreativno i samostalno mišljenje učenika i smisao za rješavanje problema, bilo bi pogrešno tražiti ishodima učenja samo njihov kapacitet memorisanja i reprodukcije tačno definisanog znanja koje se očekuje.

Ukupne rezultate procesa obrazovanja predstavlja, u najširem smislu, kvalitet obrazovanja. Obrazovni ishodi čine osnovu za ocjenu kvaliteta obrazovnog procesa, a oni obuhvataju: opštu pismenost, znanje, sposobnost i vještine, te stavove učenika koji se stiču kroz formalno obrazovanje.

Cilj eksternog ocjenjivanja je definisati standarde obrazovnih postignuća iz ključnih nastavnih predmeta, na određenim nivoima obrazovanja.

Eksternim ocjenjivanjem želi se doći do sljedećih podataka:

- šta se očekuje da učenici po završetku osnovne škole treba da znaju, odnosno za šta bi trebali biti sposobljeni;
- šta su naučili i za šta su sposobljeni u smislu primjene stečenog znanja;
- u kojim uslovima i kako se izvodi nastava;

Eksternim ocjenjivanjem, pored postojeće forme, prate se osnovni sadržaji nastavnih planova i programa koji se izučavaju u školi.

Kvalitetno ocjenjivanje mora biti u direktnoj vezi sa ishodima učenja. Ta veza treba biti stvarna i značajna. Ocjenjivanje treba biti stalno, transparentno i pravedno kako bi omogućavalo i podsticalo učenje. Preko ishoda učenja učenicima se saopštava šta se od njih očekuje, gradira se nivo očekivanja.

Obrazovni ishodi moraju odgovarati jednoj od šest kategorija kognitivnih procesa:

- *pamćenje* – nabrja, ponavlja;
- *razumijevanje* – može objasniti;
- *primjenjivanje* – (koristi se naučenim) - računa, rješava probleme;
- *analiziranje* – (razumjeti zašto) - razvrstava, izvodi prepostavke;
- *sintetiziranje* – (procijeniti) - kreira, oblikuje;
- *procjenjivanje* – (reorganizovati u nove oblike) - vrednuje, izabira.

Kao znanje, u različitim predmetima, ali i različiti pojedinci unutar istog predmeta, prepoznajemo brzinu izvođenja operacija, tačnost, skladnost, efektnost, razumijevanje, mogućnost povezivanja, reprodukciju činjenica, mogućnost upotrebe usvojenog, kreativnost, inovativnost i drugo.

Standardizacija obrazovanja podrazumijeva usaglašavanje zajedničke obrazovne politike evropskih zemalja, upoređivanje obrazovnih sistema različitih zemalja, definisanje

obrazovnih standarda kojima se provjeravaju ishodi učenja, kompetencije koje je učenik stekao i razvio te njihovo mjerjenje putem testiranja i vanjskog vrednovanja.

Možemo konstatovati da je krajnji cilj standardizacije dobiti uvid u kvalitet pojedine ustanove na nivou države i šireg okruženja, te obezbijediti i analizu rada u ustanovama koje su pokazale slabije ishode učenja – slabije rezultate, potom obezbijediti uslove neophodne za poboljšanje kvaliteta obrazovnih ishoda.

Moguća rješenja u području vrednovanja postignuća učenika

Analizom iskustava određivanja ishoda učenja učenika u našim školama i školama drugih zemalja, te praćenjem i proučavanjem novije pedagoške i psihološke literature u području ocjenjivanja i vrednovanja znanja i postignuća učenika nude se moguća rješenja:

- da se u I, II i III razredu osnovne škole prate i ocjenjuju znanja i postignuća učenika kombinovano (opisno i brojčano) uz konkretizaciju i operacionalizaciju varijabli koje se prate;
- da se od IV do IX razreda osnovne škole ocjenjuje brojčano i obavezno komentariše ukupan rezultat vaspitno-obrazovnog rada na polugodištu i na kraju školske godine. Na osnovu komentarisanja, u pisanoj formi, i učenik i roditelj će znati u kojim područjima, odnosno sadržajima učenik treba da poboljša i usavrši stečena znanja;
- posebnu pažnju, u analitičkom dijelu određivanja ishoda učenja učenika, treba usmjeriti na varijable: originalnost, radoznalost, istraživački interesi, stvaralački rezultati i interesi, sposobljenost za samostalno učenje i drugo;
- da bi ovo postigli mora postojati adekvatno usavršavanje nastavnika, koje se takođe mora realizovati u modelu pedagoških radionica, a ne samo na predavanjima.

Mišljenja sam da je najteži dio posla, u kompletном vaspitno-obrazovnom procesu, odrediti ishode učenja, te da bi većina nastavnika, nakon obrađene nastavne jedinice ili oblasti, rado prepustili nekom drugom da izvrši provjeru i da ocjenu.

Velika je odgovrnost da se svaka ocjena izvede objektivno, jer neobjektivno izvedene ocjene teško da mogu biti parametar postignuća učenika. Ne sagledavajući koliko su školske ocjene objektivne, one se uvažavaju kao mjera i kriterijum postignuća učenika. Neobjektivno izvedene ocjene ne bi trebale služiti za kreiranje karijere i budućnosti učenika.

Poznato je da u našem vaspitno-obrazovnom sistemu djeluje model petostepenog ocjenjivanja. Prvi stepen je nedovoljan i zaustavlja napredovanje učenika, slijede redom prolazne ocjene do odličnog, kao najvišeg stepena znanja. U svijetu postoje različiti sistemi ocjenjivanja, kao npr: u Americi je dvanaestostepena skala od najnižeg F do najvišeg A nivoa. Drugim riječima, različiti obrazovni sistemi imaju različite vidove ocjenjivanja, što indirektno potvrđuje da nema konzistentnih i dovoljno dobrih teorijskih rješenja za jednu sveobuhvatniju jedinstvenu praksu.

Da bi nastavnici ocjenjivali kvalitet i kvantitet učenja, uglavnom se baziraju na znanja, vještine i navike kao ishode tog učenja. Znajući da nastavnici uglavnom ocjenjuju ishod školskog učenja, mišljenja smo da bi bilo zanimljivo istražiti šta oni uzimaju kao kriterijume ocjenjivanja, te koji je od tih kriterijuma prioriteten i najčešće i najviše zastupljen. Odgovor ćemo svakako pronaći u ovom radu, a u analizi instrumenata koje smo uradili sa nastavnicima.

Pojam procjena je jedan zajednički termin koji uključuje sve procese i produkte koji opisuju prirodu i dostignuti nivo dječjeg učenja, a najbliži je pojmu ocjena. Ako definišemo pojam ocjena, možemo reći da je ocjena mjerjenje učenikovih postignuća u radu, učenju i vladanju, koje se iskazuje numerički, slovno ili opisno (Suzić, 2005, str. 622). Pomenuti termin „mjerjenje“ nam ukazuje na nesvršenost radnje, što više odgovara duhu i prirodi procesa ocjenjivanja u školi.

Uz porodicu škola sa svojom intencionalnom i organizovanom vaspitno-obrazovnom djelatnošću zauzima važno mjesto u vaspitanju mladih naraštaja.

Faktori koji pogoduju sve većem i značajnjem vaspitnom djelovanju škole su:

- veliki broj djece i mladih pohađa osnovnu školu, a to znači da u njoj žive, a ne samo prolaze kroz nju;
- vaspitno-obrazovni rad škole se permanentno unaprjeđuje, a nastavni rad intenzivira što doprinosi olakšanju procesa sticanja znanja (učenja) kroz nastavu, a time se otklanjaju nedostaci stare škole;
- škola širi svoju djelatnost i na druge vidove vaspitno-obrazovnog rada – slobodne aktivnosti, rad učeničkih organizacija, kulturna i javna djelatnost škole, i time vrši jači vaspitni uticaj na mlade, a posebno one zahvaćene promjenama u porodici i društvu (Tomić i Hasanović, 2007, str. 284). Zbog svega navedenog školsko razdoblje je jako važno u životu djeteta. Razvoj škole, njeno mjesto i uloga u vaspitanju djece i mladih uveliko zavisi od razvoja društva (porodice, društva vršnjaka, slobodnog vremena, medija i drugo).

Ishodi učenja učenika na kognitivnom području

Ishodi učenja učenika se ogledaju u postupku određivanja stepena ostvarenosti ciljeva nastavnog procesa. Tokom tog postupka osoba koja vrši vrednovanje na različite načine prikuplja važne podatke koje analizira i na osnovu te analize donosi vrijednosni sud o kvalitetu učeničkog postignuća. Poznato je da se taj sud može izraziti na različite načine, na primjer:

- brojčanom ocjenom (1-5),
- kvantitativnim opisom znanja (tačno je riješio 7 od 10 zadataka),
- kvalitativnim opisom znanja (zna sabirati i oduzimati do 10),
- stepenom usvojenosti znanja (uspješno riješio 70% zadataka),
- dihotomnim izrazom „usvojio“ ili „nije usvojio“ (Nimac, n.d., str.1). Kod vrednovanja znanja učenika mi upravo procjenjujemo koliko su ostvareni ciljevi vaspitno-obrazovnog rada.

Pismenim i usmenim provjerama znanja procjenjuje se i vrednuje akademsko postignuće. Međutim, nužno je vrednovati i neakademska postignuća, koja se ostvaruju kroz grupni rad i rad na projektima, ali i kroz različite „tradicionalne“ oblike rada. Da bi bilo moguće vrednovanje svih kompetencija, nastavnik mora biti osposobljen za izradu mjernih instrumenata koji će mu to omogućiti, ali i za samostalnu pripremu i provođenje ovih oblika rada kroz koje se ove kompetencije najbolje razvijaju.

Ishodi učenja kao sistemska potreba savremene škole

Ishodi učenja kao pedagoška tvorevina novog su datuma. Danas ne postoji ni jedan Nastavni plan i program koji iole zadovoljava savremene tendencije, a da nije zasnovan na ishodima učenja. Dakle, usmjerenost na procese i ishode učenja, a ne na sadržaje, potreba su savremenog djeteta.

Zašto ishodi? Na to pitanje najbolje odgovara učenik K-12 danas, koji svojim razmišljanjima o tome zašto i radi čega učiti, šta će se naučiti, kako treba da se uči, šta učenici uče, čemu služi naučeno i slično, ishode stavlja u pedagoške procese za XXI vijek.

Vizija učenika K-12 danas, izgleda ovako:

Ja sam učenik XXI vijeka.

Igram igrice dva i po sata sedmično.

Ovu sedmicu provešću šesnaest i po sati gledajući televiziju.

Pet i po sati provešću za kompjuterom, dva sata u čitanju knjige.

Ove sedmice sam na svom i Pod-u pet sati slušao Harry Pottera.

Očekujemo da budemo u mogućnosti stvarati, konzumirati, premještati i dijeliti informacije s drugima.

Moji roditelji koriste e-mail.

Ja šaljem SMS poruke, šaljem instant poruke, blogiram.

76% mojih nastavnika nikad nije koristilo wikije, blogove, podcastove.

Najmanje jednom sedmično, moji nastavnici mi dopuštaju napraviti nešto novo korištenjem tehnologije. 63% njih mi to nikad ne dopuštaju.

61% mojih nastavnika, iz predmeta koji zahtijevaju čitanje, nikad ne koristi softver za digitalno pripovijedanje (digital storytelling software).

Ako učimo aktivnošću, šta učimo sjedeći ovdje?

Kako Vi učite?

Kakvu biste vrstu obrazovanja htjeli da imam?

U Kini ima više izvrsnih učenika nego u Sjevernoj Americi stanovnika.

Ali samo nas polovina će završiti srednju školu.

Hoću li ja?

Hoću li ja?

Do svoje 38. godine promijeniću četrnaest poslova.

Većina tih poslova danas ne postoji.

Učenički rad:

Barbara

1. Zebra zebra zebra
2. Mačka mačka mačka
3. Slon slon slon
4. Majmun majmun majmun
5. Žirafa žirafa žirafa
6. Tigar tigar tigar
7. Lav lav lav
8. Medvjed medvjed medvjed
9. Zmija zmija zmija

Kako će mi ovo pomoći?

Kako će mi ovo pomoći?

Ili ovo?

Ili ovo?

Naučite me da razmišljam, da stvaram, da analiziram, da ocjenujem, da primjenujem.

Pustite me da koristim internet

Kako god.

Kad god.

Gdje god.

Pustite me da ispropovijedam priču.

Digitalno.

Dajte mi da nešto radim.

Mi smo digitalni učenici (Nesbitt, n.d. ¶ 3). Svrha reforme je unapređenje ishoda učenja, a ne promjena samo radi promjene.

Izraz unapređenje škola, obrazovanja, može da izazove pogrešan zaključak. Naime, nisu škole ono što prolazi kroz proces unapređenja nego ljudi. Upravo, osobe koje rade u školstvu i način na koji rade svoj posao su predmet reforme i unapređenja. U ovom stavu treba tražiti sistemske osnove ishoda učenja i škole uopšte.

Ishodi učenja kao dio sistema sastavni su dio Nastavnog plana i programa, nastave, izgradnje kapaciteta ljudskog potencijala, obuke i podrške. Ukazane sistemske osnove po modelu koncentričnog kruga daju smjernice za izradu Nastavnog plana i programa, sistema ocjenjivanja i vrednovanja, određenja nastave i njenog kvaliteta, izgradnje ljudskog potencijala (edukacija menadžmenta škole, nastavnika koji izvode vaspitno-obrazovni proces, edukacija za roditelje, edukacija za donosioce obrazovne politike). Cijeli proces se završava politikom finansiranja.

Analiza dvadeset zemalja koje su unaprijedile sistem obrazovanja ukazuje na kvalitet i uspješan pomak na samom početku. Intervencije unapređenja su univerzalne i svojstvene u svakom školskom sistemu. Posebno se naglašava uloga rukovodstva i aktivnosti koje potiču i održavaju napredak škole.

Pravci unapređenja sistema se utvrđuju po etapama i to:

- od lakšeg ka prosječnom (fokus na jezičkoj pismenosti i matematici, pružanje podrške nastavnicima sa slabim vještinama, zadovoljiti osnovne potrebe učenika, te da se u svim školama osigura minimum kvaliteta);
- od prosječnog ka dobrom (naglasak je na odgovornosti svih u procesu promjena);
- od dobrog do odličnog (naglasak je na struci, obavezna edukacija početnika);
- od odličnog do izvrsnog (naglasak je na inovativnosti, provođenje određenih eksperimenata u školi, podsticanje inovativnog rada).

Sistemske osnove promjena se temelje na podršci nastavnicima u podizanju kvaliteta rada, unapređenju Nastavnih planova i programa. Osiguranje potrebnog kvaliteta rada se obezbjeđuje u svim školama. U tom procesu se polazi od jasno definisanih ciljeva, infrastrukture, udžbenika, izvora učenja, nadzora, kontrole, te evaluacije i vrednovanja.

Pravci unapređenja sistema počivaju na uspostavljanju temelja sistema. Postojanje neophodne baze podataka, odgovornost, organizacijska struktura, finansiranje, pedagoški temelji na kojima počiva učenje su osnovni pravci koji čine sistem unapređenja.

Poljska je jedna od evropskih zemalja koja je postigla značajan napredak na uspostavljanju kvalitetnog sistema. Osnova tog kvaliteta zasniva se na jasnoj podjeli nadležnosti po nivoima (npr: ishodi učenja su državni nivo, državni ispiti su državni nivo, pedagoška podrška i ispekcija su regionalni nivo, zapošljavanje nastavnika je odgovornost i nivo direktora škola). Edukacija nastavnika se odvija u procesima profesionalnog razvoja, edukaciji za kvalitetnu praksu, a jasno su u sistemu uspostavljeni i pravci karijere.

Od evropskih zemalja koje su napravile značajan pomak prema navedenim etapama unapređivanja je Slovenija. Slovenci su u sistem ubacili prošireno paušalno finansiranje koje je direktno u okviru škola. Propisane su mnogobrojne radnje uspostavljanja sistema, a u tome prednjači proces samoocjenjivanja i unapređenja. Školama je, takođe, prepusteno da finansiraju inovativnost u nastavi što je svojevrsno motivaciono sredstvo u edukaciji

nastavnika. Na taj način se stvaraju prave male zajednice za učenje, fleksibilnost, te rotacije u realizaciji nastave.

U nabranju zemalja koje mogu da se pohvale sistemskim rješenjima u procesu učenja, pominjemo i Singapur koji je razradio takozvane nastavničke forume za razmjenu efikasnih praksi u procesu podučavanja i učenja. Posebna pažnja se poklanja razvoju karijere nastavnika. Kako ova zemlja pulsira sistemske praznine u razvoju škola, pokazuje njihov primjer u vidu državnog cilja, a odnosi se na smanjenje jaza u postignućima između različitih nacionalnih skupina.

Proces stvaranja sistemskih osnova u kojima su središnji sadržaj i aktivnost ishodi učenja polazi od revizije ishoda učenja i Nastavnih planova i programa, ocjenjivanje učenja učenika, popunjavanje saznanja o učenicima, individualne i druge razlike, jačanje kapaciteta nastavnika, uspostavljanje sistema nagrada i napredovanja, te izrada strateških dokumenata.

Sistemske osnove uspostavljanja škole i učenja zasnovane na ishodima značajno uključuju i ulogu direktora škola. Uloge direktora koje se u literaturi najčešće u ovom procesu pominju su: harizmatično, na vrijednostima utemeljeno vođenje škole, timska orijentacija i transparentnost.

Principi definisanja ishoda učenja u školama koje čine ovaj proces sistematskim su znanje, transparentnost, sudjelovanje, ponavljanje i ravnomjernost. Svi ovi principi su važni za kvalitetan razvoj ishoda učenja. Preovladavajući stavovi o osnovnim principima definisanja ishoda učenja obuhvataju pet navedenih i najčešće spominjanih principa.

Znanje određuje čovjekov pogled na svijet i utiče na njegovo ponašanje. Sa aspekta značenja ishoda učenja naglašavamo dvije vrste znanja i to: znanje vrednovanja i tehničko znanje i vještine. Stavovi i vjerovanja su područja znanja koja najviše utiču na čovjekov pogled na svijet i određujući su za njegovo ponašanje.

Tehnička znanja i vještine su neophodne za uspješan razvoj ishoda učenja. Ovo znanje treba da pomogne u određivanju svrhe definisanja učenja i uređivanja osnovnih elemenata sistema koji se zasniva na ishodima učenja.

Navedeno znanje utiče na određivanje nacionalnih obrazovnih standarda koji se od zemlje do zemlje razlikuju, shodno sadržajima koje smatraju prioritetnim u određivanju navedenih standarda. Tako, na primjer, neke zemlje stavljuju u prioritet razvoj djece i adolescenata, druge evaluaciju, treće vrednovanju i mjerenu (što je trenutno trend), neke pak vrijednosne osnove definisanih ishoda i slično. Ipak, tendencija je u sačinjavanju sistema područja koja čine ishode svrsishodnim u odnosu na potrebe definisane obrazovne politike.

Transparentnost podrazumijeva da su proces i svrha i definisanje ishoda učenja jasni. Forme transparentnosti su različite, a web stranice su tek jedan od načina koji se koristi u navedene svrhe.

Upotreba interneta sve više doprinosi formirajuju zajedničkog jezgra obrazovnih standarda u svijetu. Tako, na primjer, web stranica www.corestandards.org, koju finansira Nacionalno udruženje guvernera sektora država SAD-a, sadrži opis aktivnosti, podatke o ishodima učenja, izraze podrške različitim subjekata, te diseminacione oblike razmjene dobre prakse.

Sudjelovanje kao princip definisanja ishoda učenja podrazumijeva da ishodi učenja trebaju biti odraz vizije obrazovne reforme koja je zasnovana na znanju, vještinama i stavovima za dvadeset prvi vijek. Ukoliko vizija odražava saglasnost aktera (roditelja, učenika, nastavnika i članova zajednice) tada svi mogu sudjelovati u pružanju kognitivnom, socijalnom, emotivnom i fizičkom razvoju djece. To svakako ne znači da sve zainteresovane strane sudjeluju u svim aspektima razvoja ishoda učenja, jer taj proces zahtijeva visok stepen tehničkih vještina. Sudjelovanje mora biti namjerno i planirano što, takođe, predstavlja čin sistemskih osnova ishoda učenja.

Ponavljanje kao princip definisanja ishoda učenja predstavlja sistem sa aspekta ponavljanja koraka, a informacije prethodne faze su informacije za narednu fazu. Tako, na primjer, sve su dostupnije informacije o nacionalnim standardima za obrazovne sadržaje koji prolaze javne revizije, prezentuju se uočene slabosti po osnovu povratnih informacija korisnika kao i komentara vanjskih zainteresovanih stručnjaka. Poseban primjer za ovo su Njemačka, Turska, Makedonija, Uzbekistan i u najnovije vrijeme Bosna i Hercegovina.

Ravnomjernost ili ujednačenost kao princip definisanja ishoda podrazumijeva proces razvoja ishoda i rezultate aktivnosti koji se odnose na ishode učenja. Rezultati ishoda učenja se odnose na sistemsko uređenje koje obezbjeđuje da ishodi učenja i pokazatelji koji predviđaju znanje i vještine koje učenici trebaju savladati kako bi bili spremni izraženim i uveliko definisanim potrebama za dvadeset prvi vijek.

Te potrebe su iste za svu djecu, te standardizacija ishoda mora izaći iz nacionalnih okvira jedne zemlje. Dakle, pol, socijalno-ekonomski status učenika, jezik, geografska lokacija, nacionalno porijeklo i drugo nisu i ne mogu biti prepreke za standardizaciju ishoda učenja sa aspekta, već sada, poznatih i definisanih potreba učenika, ali i razvoja uopšte. Ujednačenost, kao princip definisanja ishoda, će ipak biti proces koji će iz raznoraznih razloga sporije predstavljati jedinstveni standard ishoda učenja.

Obrazovni stručnjaci većine zemalja u svijetu postavljaju visoka očekivanja za svu djecu kroz definisanje ishoda i pokazatelja učenja za dvadeset prvi vijek. No, kako je obrazovna politika samo jedan od segmenata politika uopšte, ujednačenost nije samo predmet obrazovne struke. Ipak, sve je više zemalja koje ovom poslu prilaze isključivo kao opštem dobru i sa isključivog aspekta struke.

U Finskoj rukovodstvo škola i nastavno osoblje su detaljno razradili inače prilično „bazičan“ nacionalni Nastavni plan i program i set ishoda učenja. Singapur i Finska su smanjili jaz u postignućima učenika tako što su osigurali da svi učenici imaju pristup ujednačenom kvalitetnom obrazovanju. U tome će sigurno tražiti i konstantne uspjehe njihovih učenika na međunarodnim takmičenjima. Bosna i Hercegovina se spominje bar što se tiče postignutih rezultata na međunarodnim takmičenjima (PISSA, TIMMS i slično). Apsolutno najveći pozitivni napredak u ovom području zadnjih godina postigla je Kina.

Slijedeći kontekst prethodnog teksta, a u skladu sa potrebama Bosne i Hercegovine u ovom području moguće je dati prijedlog mape razvoja ishoda učenja. Naime, u Bosni i Hercegovini i većini njenih školskih sistema u kojima ovo područje nije na potrebnom nivou uređeno, vode se aktivnosti na izmjenama Nastavnih planova i programa koji su zasnovani na ishodima učenja.

Brčko distrikt Bosne i Hercegovine je jedan od takvih školskih sistema koji je tu aktivnost uradio na zadovoljavajućem nivou u Nastavnom planu i programu od šestog do devetog razreda.

Pedagoška institucija je bila nosilac tih poslova, a mapa razvoja ishoda učenja tekla je po sljedećim nivoima:

1. upoznavanje teorijskih aspekata principa ishoda učenja (znanje, transparentnost, sudjelovanje, ponavljanje, ravnopravnost);
2. a) faza – planiranje razvoja ishoda učenja (nosioci aktivnosti su radne grupe, tačnije stručni aktivi nastavnika za pojedine nastavne predmete uz stručno vođenje stručnog savjetnika za Nastavne planove i programe);
b) faza – osmišljavanje ishoda učenja, odnosno na osnovu preporuka Pedagoške institucije koje su proslijeđene svim školama, uključivala obavezu stručnih aktiva nastavnika da pregledaju, prouče dokumente referentne za ishode učenja koji su, uglavnom, podrška vanjskih stručnjaka evropske unije i evropske komisije, sljedeća aktivnost se odnosila na izradu komponenata oblasti ishoda učenja, zatim pregled i revidiranje nacrta ishoda ili ishoda koji su ranije urađeni, a nastavna praksa pokazala da su nužne dorade i „popravke“;
c) faza – povratne informacije i potvrda usvojenosti urađene aktivnosti;
d) faza – revizija i završetak ishoda učenja, tj. ova faza podrazumijeva organizovanje stručnih seminara po nastavnim predmetima, uključujući stručnjake iz Bosne i Hercegovine kao i okolnih zemalja koji su kompetentni za ovo područje rada, te pod njihovim rukovodstvom vrši se eventualna revizija, izmjene, dopune i sistemsko uređenje ishoda učenja kao konačnog teksta u Nastavnim planovima i programima;
e) faza – odobrenje ishoda učenja podrazumijeva aktivnosti koje su regulisane Zakonom o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama, pri čemu Pedagoška institucija sačinjava Prijedlog, a šef Odjeljenja svojom Odlukom odobrava Nastavne planove i programe sa definisanim ishodima učenja, što je apsurdno, ali istinito, cjelokupan proces je zastao upravo u ovoj fazi, odnosno nepostojanjem jasno definisane obrazovne politike stvorio se prostor za različite druge interesne grupacije iz sfere političkog i institucionalnog funkcionisanja ove lokalne zajednice, a što nema nikakve funkcionalne povezanosti sa stručnim aspektima navedenih aktivnosti;
f) faza – provedbe ishoda učenja trebalo bi da obuhvati profesionalni razvoj koji je dobro i sistemski uspostavljen i koji se odvija u kontinuitetu od kada su nastavnici prvi put čuli za sintagmu „ishodi učenja“, odnosno obuka lokalnih stručnjaka, prije svega stručnih savjetnika Pedagoške institucije i pojedinih nastavnika, najčešće predstavnika stručnih aktiva, takođe ima svoj kontinuitet. Razvoj materijala u svim ovim procesima inkorporira se u Nastavnom planu i programu kao konačnom školskom dokumentu, zatim drugi potrebni proizvodi i procesi uglavnom se odnose na diseminacione razmjene sa drugim školskim sistemima u okviru Bosne i Hercegovine.

Proces izrade ishoda učenja kao isključivo stručnog i veoma odgovornog posla predstavljam u tabeli 1.

Tabela 1: *Faze izrade ishoda učenja*

– Primjeri neefikasno utvrđenih ishoda učenja	– Kako bi trebalo, odnosno revizionim postupkom je predloženo
– Učenici uviđaju prednost vježbe	– Učenici objašnjavaju na koji način vježba utiče na stres
– Učenici demonstriraju vještine kritičkog mišljenja	– Učenici analiziraju na koji način različite tačke gledišta likova u priči i čitalaca grade neizvjesnost i komične zaplete
– Učenici navode pojašnjenje naučenog fenomena iz svojih udžbenika	– Učenici upoređuju i razlikuju podatke dobijene pokusima, simulacijama ili iz video i multimedijalnih izvora sa onim što su naučili iz udžbenika na istu temu
– Učenici ispravno rade gramatičke greške	– Učenici demonstriraju kovencionalnu upotrebu jezika u pisanoj formi i slično

Navedenim fazama izrade ishoda učenja u školskom sistemu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine najinteresantnija i najvažnija faza je faza revizije, jednim dijelom prikazana u tabeli.

Pri određivanju ishoda učenja učenika, bez obzira o kojem se nastavnom predmetu radi, od bitne je važnosti jasno, sadržajno i operacionlno utvrditi aktivnosti koje se ishodima regulišu, na primjer:

1. utvrditi koje vještine i znanja učenici posjeduju;
2. objasniti učenicima koja vrsta rada se od njih očekuje;
3. naznačiti koja znanja i vještine su bitne;
4. fokusirati se na primjenu i integraciju znanja i vještina;
5. opisati bitne, korisne ishode koji su relevantni za život i karijeru učenika u XXI vijeku;
6. govoriti konkretno i angažovano;
7. dati učenicima odskočnu dasku za dalje usvajanje vještina aktivnog učenja;
8. efikasno utvrđeni ishodi učenja su dovoljno konkretni da se mogu izmjeriti i pratiti (Radne pripreme stručnog savjetnika za NPP i razvoj škola u procesu pripreme za aktivnosti revizije, obrade i izmjene NPP za školsku 2011/2012. godinu u Brčko distriktu BiH).

Ciljevi i pretpostavke kvalitetnog određivanja ishoda učenja učenika

Ocjena je povratna informacija o kvalitetu učeničkog znanja i namijenjena je različitim korisnicima: učeniku, nastavniku, roditelju, stručnoj službi škole, komisijama za upis na veće stepene školovanja, prosvjetnim vlastima.

Vrednovanje znanja učenika je vrlo važan dio vaspitno-obrazovnog procesa kojim se procjenjuje, ali i o kojem direktno ovisi nivo učeničkih postignuća, odnosno način na koji se provodi ocjenjivanje snažno utiče na motivaciju učenika za rad i na kvalitet samog nastavnog procesa.

Postupak ocjenjivanja i ostvarivanja ishoda učenja ima smisla samo ako su jasno definisani njihovi ciljevi, što znači da osoba koja ga provodi zna zašto to čini i šta time želi postići. Krajnji cilj ocjenjivanja nije da se utvrdi šta djeca ne mogu i ne znaju, uporediti ih i selekcionisati, već suprotno, utvrditi šta djeca mogu i znaju i potaknuti ih na još kvalitetniji rad.

Smatram da je to najvažniji cilj ocjenjivanja i vrednovanja iz svih predmeta kako u osnovnoj tako i u srednjoj školi. Učenici su jače motivisani za učenje onda kada se njihov napredak u radu prati i ocjenjuje.

Postoje dvije osnovne vrste vrednovanja postignuća učenika:

- sumativno i
- formativno (Nimac, n.d., str. 2). Sumativno vrednovanje predstavlja procjenu ishoda učenja i govori o kvalitetu učeničkog znanja nakon naučenog i o kvalitetu naučenog. Sprovodi se na kraju određenog obrazovnog perioda ili na kraju obrade nastavne cjeline. Njegovi rezultati često se koriste u svrhu selekcije i stoga je nužno osigurati objektivnost rezultata.

Tehnike koje se najčešće koriste za prikupljanje podataka radi sumativnog vrednovanja su standardne pismene i usmene provjere znanja, pisanje eseja i testovi (standardizovani mjerni instrumenti). Svjesni smo da, upravo, ova vrsta vrednovanja dominira u tradicionalnim školama kakve su i naše, što rezultira kampanjskim učenjem, orientacijom na ocjenu umjesto na znanje i primjeren pristup učenju i selekciju djece, umjesto njihovog podsticanja na sve kvalitetniji rad.

Formativno vrednovanje predstavlja procjenu kvaliteta znanja koje je usvojeno tokom dijela učenja. Njegov rezultat daje povratnu informaciju i učeniku i nastavniku, o tome koji dio gradiva je dobro naučen, a na kojem još treba raditi i po kojoj efikasnoj metodi.

Tehnike koje se koriste za prikupljanje podataka radi formativnog vrednovanja su izvođenje praktičnih zadataka, posmatranje i bilježenje učenikovog rada tokom nastave, razgovor učenika i nastavnika, učeničke mape, kao i standardne tehnike koje se koriste za sumatino vrednovanje.

Dokazano je da česta i kvalitetna formativna vrednovanja imaju za posljedicu kvalitetniju nastavu, veću motivaciju za učenje i viša postignuća učenika, kako u osnovnoj, srednjoj školi, tako i na fakultetu. Ocjenjivanje djeluje posticajno, onda je sigurno da učenici najbolje napreduju kada dobijaju konkretne odgovore na sljedeća pitanja: „šta se od mene očekuje?“, „šta sam kvalitetno naučio?“, „šta trebam naučiti još kvalitetnije?“ i „šta trebam

uraditi da bih to postigao?“ tek tada učenici tačno znaju šta rade dobro, a šta loše što se može ispraviti (Ibidem, str. 2). Važno je da učenici na vrijeme dobiju sadržajnu povratnu informaciju o kvalitetu svoga znanja i pristupa izvršavanju obaveza, kako se loše navike ne bi učvrstile, a neznanje nagomilalo. Sve ovo je veoma važno pri određivanju ishoda učenja učenika.

Uzroci i posljedice slabe objektivnosti ocjena

Ocjenvivanje je postupak prikupljanja važnih podataka koji se analiziraju, na osnovu čega se vrednuje kvalitet učeničkog postignuća u različitim područjima znanja, a vrijednosni sud se izražava na različite načine. Ono predstavlja svojevrsno mjerjenje jer ima predmet mjerjenja (znanje različitih područja i nivoa), instrument kojim se mjeri (nastavnik) i tehniku mjerjenja (različiti načini prikupljanja i vrednovanja podataka).

Da bi mjerjenje imalo smisla i da bi se njegov rezultat mogao upotrebljavati, taj rezultat mora biti određen veličinom predmeta mjerjenja i instrument ne smije uticati na njega. To znači da na ocjenu ne bi smjele uticati osobine nastavnika i tehnike prikupljanja podataka, već jedino učenikovo znanje.

Neobjektivnost nastavnika se ogleda u tome što različiti nastavnici daju različite ocjene za ista pokazana znanja. Dakle, ocjena ne zavisi samo od učeničkog znanja već i od osobine nastavnika.

Sva djeca moraju ići u školu, niko ih ne pita žele li to oni ili ne, te je s toga i važnost ocjene za život svakog djeteta ogromna. Samopoštovanje i samopouzdanje su osnova mentalnog zdravlja i kod školske djece najviše zavise o školskom uspjehu.“ Loša ocjena je često izvor stresa kod djece školskog uzrasta, a što može imati za posljedicu ozbiljne zdravstvene i psihičke probleme“ (Simić, 2018, str. 75). Ako ocjena ne zavisi od znanja učenika, on ne može imati osjećaj kontrole nad svojim uspjehom.

Za postizanje visokih školskih rezultata lično je važna motivacija za postignućem, a ona predstavlja sklonost osobe da teži što većem postizanju uspjeha i bira aktivnosti koje će je dovesti do tog uspjeha (cilja).

Motivacija za postignućem povezana je sa urođenom psihološkom potrebom da se osjećamo kompetentni, važni, vrijedni i cijenjeni. Sva ljudska bića imaju tu potrebu i pokušavaju je zadovoljiti na dva osnovna načina: želja za uspjehom i izbjegavanje neuspjeha. Ako učenik nije uspešan u nekoj aktivnosti, on će je izbjegavati. To je jedan od razloga zašto je iz razreda u razred, ako pratimo uspjeh od prvog do devetog tazreda, sve veći broj učenika sa slabijim školskim uspjehom.

Dva su osnovna uzroka slabe objektivnosti ocjena.

1. Znanje nije direktno dostupno mjerenu, već o njemu zaključujemo na osnovu onoga što nam učenik kaže ili pokaže;
2. Nastavnik se pojavljuje u ulozi instrumenta i mjerioca, pa svaki pojedini nastavnik određuje predmet mjerjenja i kriterijume vrednovanja, a to znači da svaki pojedini nastavnik određuje značenje pojedine ocjene (Nimac, n.d., str. 4). Zbog ova dva osnovna razloga ocjena je određena uticajem velikog broja faktora koji se odnose na nastavnika, učenika i tehniku procjenjivanja znanja. Ti faktori djeluju i onda

kada ih je nastavnik svjestan, ali značajno manje jer ih može kontrolisati. Zbog toga je važno nastavnike upoznati s izvorima grešaka pri ocjenjivanju i načinima njihove kontrole.

Ako govorimo uopšte o uspjehu u nastavi, onda možemo reći da „nivo ostvarivanja obrazovnih i vaspitnih ciljeva i zadataka nastave može biti niži i viši, pa se zato govori o nižem ili višem uspjehu u nastavi, odnosno o neuspjehu. Granica između uspjeha i neuspjeha nije apsolutna ni stalna, već je relativna i promjenljiva. U nastavi, kao i u svakoj drugoj ka cilju usmjerenoj djelatnosti, uspjeh se manifestuje kao efekt rada, produkt, rezultat“ (Tomić, 2006, str. 306). Dakle, mladi ljudi u školama teže za postizanjem uspjeha u učenju pojedinih nastavnih predmeta, u vannastavnim aktivnostima, radu organizacija i slično.

Uticaj osobina nastavnika i učenika na ishode učenja

Različiti nastavnici imaju različite kriterijume ocjenjivanja. Neki su strožiji, neki blaži, a neki umjereni. Sklonost nastavnika neopravdanom podizanju ili spuštanju kriterijuma ocjenjivanja naziva se „lična jednačina“. Kakav je kriterijum ocjenjivanja pojedinog nastavnika može se zaključiti na osnovu analize distribucije ocjena koje je zaključio na kraju obrazovnog perioda ili koje je „podijelio“ nakon provjeravanja znanja (Nimac, n.d., str. 4). Strogi nastavnici su oni koji su skloni davati slabije ocjene, oni mnogo traže.

Distribucija ocjena strogih nastavnika je takva da je krivulja nagnuta prema slabijim ocjenama, a razlozi su sljedeći:

- gradivo je preteško, pa ga mnogi ne mogu naučiti s razumijevanjem;
- nastavnik nije kvalitetno tumačio gradivo, pa je većini nerazumljivo, dobro mogu proći učenici samo oni kojima kod kuće neko može pomoći;
- postavljena pitanja od strane nastavnika su preteška ili nejasna, pa su učenici primorani da pogađaju odgovore;
- kriterijum nastavnika je previsok i prestrog, pa mu većina učenika ne može udovoljiti;
- učenici nemaju dovoljno vremena tokom odgovaranja;
- odnos između učenika i nastavnika je nekvalitetan – strah od nastavnika, nepoštovanje nastavnika, neozbiljno shvatanje nastavnika i njegovog predmeta (Ibidem, str. 4). Ako su bilo koji od navedenih razloga prisutni kod učenika u toku vrednovanja njihovog znanja za očekivati je da će ishodi učenja biti lošiji.

Blagi nastavnici su oni koji su skloni najčešće davati visoke ocjene, a slabe veoma rijetko. Distribucija ocjena kod blagog nastavnika je takva da je krivulja nagnuta prema višim ocjenama. Takva distribucija ocjena ne znači nužno blagog nastavnika, jer onda kada on koristi različite metode vrednovanja postignuća učenika i individualizuje pristup, učenici su više motivisani za rad i postižu bolje rezultate. Ovakva distribucija ocjena moguća je i kod optimalno strogih nastavnika, ali ako djecu poučavaju i ispituju na način da se vodi računa o individualnim mogućnostima i potrebama djece.

Većina nastavnika je umjereno stroga. Međutim, svaki nastavnik je ponekad strožiji odnosno blaži nego inače, što često zavisi od njegovog trenutnog raspoloženja, zamora i brojnih drugih faktora.

Zaključak

Iz prakse i razgovora sa nastavnicima da se zaključiti da u završnim razredima osnovne škole nastavnice su sklonije davati slabije ocjene nego nastavnici i to više učenicima nego učenicama. Ovu pojavu nastavnice opravdavaju govoreći da su dječaci nemirniji, ulaze u pubertet, da nastavnici lakše uspostave disciplinu kod dječaka nego one, a to je u stvari izvor značajne greške prilikom ocjenjivanja znanja.

S obzirom da o znanju učenika nastavnici zaključuju na osnovu onoga kakve oni daju odgovore, brojne osobine učenika mogu uticati na naš vrijednosni sud o kvalitetu znanja. Elokventniji učenici dobijaju bolje ocjene za objektivno isto znanje od onih učenika koji se teže izražavaju, zamuckuju ili zastajkuju tokom odgovaranja.

Bolje ocjene dobijaju oni učenici koji se izražavaju u skladu s nastavnikovim očekivanjima, nego oni koji se izražavaju na svoj način. Snalažljiviji učenici će za objektivno isto znanje redovno dobijati veću ocjenu od manje snalažljivih učenika.

Tokom usmenog odgovaranja oni dobro zapažaju nastavnikove neverbalne reakcije neodobravanja i odobravanja i brzo reaguju korigujući se u slučaju neodobravanja. Tokom pismenih provjeravanja sigurno su vještiji u prepisivanju.

Labilniji učenici za isto znanje dobijaju slabije ocjene od onih učenika koji su stabilni. Osjetljiva djeca često osjećaju intenzivan strah prilikom odgovaranja, a strah značajno ometa procese pamćenja, razumijevanja, sjećanja. Važno je napomenuti da toj djeci treba određeno vrijeme da se „odblokiraju“, pa ne mogu ni reagovati onoliko brzo koliko nastavnici očekuju od učenika koji posjeduju kvalitetna znanja. Zbog treme su manje elokventni nego inače, pa i zbog toga ostavljaju lošiji utisak. Veoma je važno da nastavnici nauče i znaju prepoznati takve učenike, te im obezbijede dovoljno vremena da pokažu koliko zaista vrijede i znaju.

Literatura

1. Nesbitt, B. Vizija učenika K-12 danas. Preuzeto 09.10.2012. sa sajta <http://www.youtube.com/watch?w=A-ZVCjfWf8>.
2. Nimac,E. Vrednovanje postignuća učenika na kognitivnim području. Preuzeto 15.03.2010. sa sajta Ei.N.,p.pwww.google.ba.
3. Simić, K. (2018). Evaluacija rada učenika primjenom inovativnih sistema u nastavi. Brčko. Evropski univerzitet Brčko distrikt.
4. Suzić, N. (2005). Pedagogija za XXI vijek. Banja Luka: TT – centar.
5. Suzić, N. (2010). Pravila pisanja naučnog rada – APA i drugi standardi. Banja Luka:XBS.
6. Tomić, R. (2006). Savjetodavni odgojni rad. Tuzla: Filozofski fakultet.
7. Tomić, R. i Hasanović, I. (2007). Mladi i slobodno vrijeme. Tuzla: Filotofski fakultet.
8. Vujaklija, M. (1991). Leksikon stranih riječi i izraza. Beograd: Izdavačko preduzeće Prosveta.

DECENTRALIZACIJA LOKALNE SAMOUPRAVE

DECENTRALIZATION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

Mr.sc. Rade Lazić

Mr.sc. Hašim Mujanović

Dr.sc. Ismet Šabotić

Sažetak

Svaka analiza nastanka i razvoja lokalne samouprave morala bi respektirati historijsku činjenicu da su najranije zajednice bile, zapravo, lokalne zajednice, pri čemu treba istaći da je određenje lokalnosti znatno mlađe i rezultat je protivurječnosti ovoga tipa zajednice sa širom politički organiziranom zajednicom. Lokalna samouprava predstavlja veoma složen problem političke nauke i kompleksnu pojavu političke i ustavne prakse. Polazeći sa stanovišta da lokalna samouprava ima svoje korijene u periodu prije nastanka države, treba istaći da savremena lokalna samouprava svoje najbliže empirijsko izvorište ima u feudalizmu, gdje je personificirana u „slobodnim gradovima“, i „slobodnim komunama“. U radu ćemo se bazirati na decentralizaciju lokalne samouprave. U kontekstu ovakvog historijskog razvitka evropska teorija u značajnoj mjeri pod pojmom decentralizacije podrazumjeva lokalno samoupravljanje. Naime, decentralizacija u ovom smislu ima značenje prenošenja poslova države na druge institucije koje nisu u njenom organizacionom mehanizmu, već imaju izvjestan stepen samostalnosti. Pojam decentralizacije ima široko značenje u političkoj i pravnoj teoriji što ćemo nastojati objasniti u samom naučnom radu.

Ključne rječi: *lokalna samouprava, decentralizacija, država*

Summary

Any analysis of the origin and development of local self-government should respect the historical fact that the earliest communities were, in fact, the local community, and it should be pointed out that the locality definition is much younger and the contradiction of this type of community with the wider politically organized community is the result. Local self-government is a very complex problem of political science and a complex phenomenon of political and constitutional practice. Starting from the point of view that the local self-government has its roots in the period prior to the creation of the state, it should be noted that modern local self-government has its closest empirical source in feudalism, where it is personified in "free cities" and "free communes". In this paper, we will base ourselves on the decentralization of local self-government. In the context of such a historical development, European theory, to a significant degree, under the concept of decentralization implies local self-management. Namely, decentralization in this sense has the meaning of transferring the

state's affairs to other institutions that are not in its organizational mechanism, but have a certain degree of autonomy. The term decentralization has a broad meaning in political and legal theory, which we will try to explain in the scientific work itself.

Keywords: *local self-government, decentralization, stat*

UVOD

Na evropskim prostorima u bližoj prošlosti nije relevantnije zaživljela teorija o prirodnim pravima opština čiji nosilac su francuski reformatori pred buržoasku revoluciju, kao i žirondinci u prvoj revolucionarnoj fazi. Na tragu ove teorije lokalne zajednice bi imale određena prirođena prava koja ne bi ni u kom aspektu zavisila od države, već bi bila pandan prirodnih prava čovjeka i građana. U srednjeevropskim zemljama nastaje dioba zadatka lokalnih samoupravnih zajednica na vlastite, tj. samoupravne, nasuprot nametnutih, koji su preneseni, što je direktna posljedica uticaja teorije o prirodnim pravima opština, koja će svoje uporište izgubiti tek kasnije, nakon intezivnijeg političkog razvoja na evropskom kontinentu.

U kontekstu ovakvog historijskog razvijanja evropske teorije u značajnoj mjeri pod pojmom decentralizacije podrazumjeva lokalno samoupravljanje. Naime, decentralizacija u ovom smislu ima značenje prenošenja poslova države na druge institucije koje nisu u njenom organizacionom mehanizmu, već imaju izvjestan stepen samostalnosti.

Njemačka pravna teorija sadrži pojam decentralizacije koja se realizira kroz samoupravu (Dezentralisation durch die Selbstverwaltung)²¹, koji nije isto što i administrativna decentralizacija (Administrative Dezentralisation). Pojam administrativne decentralizacije podrazumjeva to da država, pored jedinstvenih centralnih vlasti ima u svom sastavu i vlasti na srednjem i lokalnom stupnju, pri čemu te vlasti dobijaju samostalna upravna ovlaštenja, kao i pravo na odlučivanje.

U tom okviru država jedan dio vlasti, tačnije oblast javnih poslova koji su lokalnog karaktera, dakle, pripadaju korpusu lokalnih poslova, prepušta lokalnim samoupravnim zajednicama kako bi one ove poslove, uslovno rečeno, realizirale samostalno, preko svojih organa uz korištenje vlastitih sredstava, mada centralni državni organi zadržavaju pravo izvjesne kontrole nad ovim obavljanjem samoupravnih poslova lokalnih zajednica.

DECENTRALIZACIJA LOKALNE SAMOUPRAVE

Pojam decentralizacije ima široko značenje u političkoj i pravnoj teoriji. Kada se etimološki razloži on zadobija simboliku organizacionog pojma koji označava oblik organiziranja sistema upravljanja pojma koji označava oblik organiziranja sistema upravljanja koji je

²¹ Svjetska deklaracija o lokalnoj samoupravi; XXVII kongres Saveza lokalnih vlasti (IULA), Rio de Žaneiro, 1985.

suprotstavljen pojmu centralizacije. Kada se pojam decentralizacije projicira na teritorijne sisteme, kao što je državni teritorij, onda on sugerira da, pored centralnih organa, čija nadležnost zahvata uglavnom čitav državni teritorij, postoje i oni organi čije prerogative se odnose samo na dio te teritorije. To znači da se organizacija i vršenje funkcije vlasti i upravljanja javnim poslovima jedne društvene zajednice može realizirati kako kroz model čvrste centralizacije tako i preko nešto blaže varijante centralizacije kroz dekoncentraciju, a onda i na način uspostavljanja principa decentralizacija – decentralizacija, koja znači jedan novi kvalitet.

Drugi pomenuti model prepostavlja da dio poslova centralnih organa kao njihove ekspoziture obavljaju disciplinirani organi, pri čemu oni nemaju nikakve samostalnosti, već su kao dekoncentrirani državni organi samo izvršioci zadataka koje su im povjerili centralni organi u potpunosti kontrolirajući njihovu realizaciju. Treći navedeni oblik organiziranja funkcije vlasti i upravljanja nema karakter samo tehničke podjele poslova uz zadržavanje principa hijerarhije već znači i redistribuciju položaja centralnih i nekih drugih organa koji njima ne pripadaju, kao i odnose između njih. Decentralizirani organi moraju imati izvjestan stepen autonomije u odnosu na centralne, a ovaj nivo samostalnosti može biti i političkog, a ne samo organizacionog karaktera.

Lokalna zajednica predstavlja socijani realitet koja generira izvorne zadatke lokalne samoprave koje građani povjeravaju svojim izabranim organima. Ovo, istovremeno, ne dovodi u pitanje praktičnu neophodnost da sistem loklane samouprave kao integralni segment jedinstvenog društveno – političkog sistema predstavlja i zakonodavstvom uređenu ustavnu kategoriju. Identifikacija decentralizacije sa lokalnom samoupravom nije moguća ni stoga što decentralizacija predstavlja upravni aspekt ovog problema, ali ne i politički koji je i te kako značajan.

Po načinu nastajanja u velikom broju društveno političkih sistema u svijetu, kao i po vlastitoj unutarnjoj logici, lokalna samouprava se ne može reducirati na decentralizaciju, budući da lokalna samoupravnost ne znači samo jedan od oblika ograničavanja centralizma već, prije svega, samostalu društvenu instituciju koja mora imati visok stepen nezavisnosti u odnosu na centralne institucije državnog uređenja. U jednom broju zemalja lokalna samouprava je predstavljala političko utemeljenje organiziranja centralnih institucija, posebno parlamenta, zbog čega je smatrana specifičnom institucijom organiziranja vlasti koja nije dio državne aparature²².

Ovakav pristup objašnjenu lokalne samouprave egzistira i u savremenom svijetu, gdje ekonomski i politička centralizacija na osnovu kapitalističkog razvoja produciraju manje ili više centralizirane i ujedinjene državne sisteme koje centralni državni organi predstavljaju i operacionaliziraju.

²² Musabegović N., Vočkić-Avdagić J., Nuhanović A., „Lokalna samouprava traganja i iskustva“, Centar za promociju civilnog društva Sarajevo, Sarajevo, 1999, str:67

Postoji ne samo teorijska nego i realna razlika između fenomena decentralizacije i lokalne samouprave. Lokalna samouprava objektivno predstavlja instituciju u kojoj se realizira političko pravo građana na samoupravljanje. Decentralizacija je kategorija koja je konstitutivni element državne organizacije koja sadrži u sebi više i niže organe, a opslužuju ih centralna i lokalna administracija koje dobijaju različite zadatke, te im se povjeravaju različite funkcije, pri čemu se obezbjeđuje da lokalna uprava ima određen nivo samostalnosti u realizaciji dobijenih zadataka, mada je uvjek prisutan niži ili viši stepen kontrole centralne vlasti koja konstantno ima epitet jedinog stvarnog ustavnog nosioca suvereniteta, koji ima zadaću da obezbjeđuje efikasno funkcioniranje konkretne društvene zajednice.

Komunalne ustanove predstavljaju za slobodu ono što osnovna škola predstavlja za nauku. Bez komunalnih ustanova jedan narod može imati slobodnu vladu, ali ne može imati duh slobode. U ovom kontekstu se može postulirati teza da su u biću lokalne samouprave inkorporirani elementi neposredne demokratije, te da je sa tog stanovišta lokalno samoupravljanje jedan od krucijalnih oblika realiziranja suverenosti građana u demokratski uređenim društvima. Lokalna samouprava je socijani prostor u kome građani neposredno odlučuju ili neposredno biraju svoja predstavnička tijela, koja će efektivno odlučivati o realizaciji njihovih vitalnih društvenih interesa, te biraju izvršne organe za sprovođenje svojih odluka. Uslov za to je da kompletan mehanizam lokalnog samoupravljanja mora imati obezbjeđene finansijske pretpostavke za efikasno djelovanje.

Prava i dužnosti lokalne samouprave, tačnije njene nadležnosti, i formalno i stvarno, su od presudnog značaja za obavljanje vitalnih funkcija, a onda i za egzistenciju lokalne zajednice kao teritorijalne i socijane zajednice građana koji u njoj žive. Iako ove dvije kategorije imaju niz dodirnih tačaka i ne isključuju jedna drugu, lokalna samouprava se razlikuje od decentralizacije prevashodna po tome što je ona primarno politička institucija koju obilježava samostalnost u odlučivanju o poslovima iz izvornog djelokruga, kako onda kada građani neposredno odlučuju tako i onda kada to čine preko svojih slobodno izabralih predstavnika, te što je ustavnost i zakonitost jedini kriterij verificiranja i kontrole odluka i opštih akata donesenih u lokalnim zajednicama.

Koncepcije lokalne samouprave

Evropske prostore karakterizuju, uglavnom, dvije temeljne koncepcije lokalne samouprave. Prva od njih je kontinentalna, ustanovljena na principu decentralizacije kao političko – pravne osnove lokalne samoupravnosti, dok druga, engleska, počiva na stanovištu da je lokalna samourava izvorna institucija koja nije produkt državnog aparata, niti njegova produžena ruka, te da je nastala prirodnim putem, a u odnosima sa državnom sačuvala položaj koji je izgrađivan tokom historijskog razvoja. Iako se dobija privid da su ova dva koncepta na suprotnim pozicijama i to ne samo kao teorijske platforme nego i u njihovoj konkretnoj realizaciji, naručito kada je u pitanju njihov odnos prema državnom organizmu,

moramo kazati da je to što nam se na prvi pogled čini da su razlike nepremostive, zapravo lažna slika, budući da razlike nisu tako drastične²³.

Te distinkcije koje postoje sve više bivaju relativizirane problemima savremenog društvenog organiziranja čija razlika u razvijenim zemljama danas postoje sve manje, te se zbog toga sve više homogeniziraju i putevi njihovog prevazilaženja. Na tom tragu u modernim društvima dolazi do približavanja funkcija države sa funkcijama lokalnih zajednica, što rezultira uspostavljanjem fleksibilnijih odnosa između ovih institucija. Istovjetnost problema sa kojima se susreću savremena društva nužno nameće potrebu prihvatanja iskustava drugih, te u tom smislu razrješavajući slična pitanja i državni organizmi, kao i lokalna samouprava, različitih zemalja sve više kroz regionalne, evropske i svjetske integracije približavaju i harmoniziraju.

Daytonskim ustavom, Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine, unutrašnjim preoblikovanjem teritorije sa većinskim bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom, te uspostavljanjem nove opštinske vlasti (preoblikovanjem teritorije je preoblikovan i sistem vlasti) na savremenim iskustvima lokalne samouprave, kao i donošenjem Zakona o osnovama lokalne samouprave, kantonalnih zakona i niza opštinskih akata koji reguliraju ovu problematiku, a onda i ratifikacijom Evropske povelje o lokalnoj samoupravi, instaliran je normativno – pravni okvir u koji su formalno – pravno ugrađeni moderni standardi ljudskih prava i sloboda, a u skladu s tim i pravo na lokalnu samoupravu kao sastavni dio ukupnog korpusa ljudskih prava.

Uprkos značajne normativne produkcije, te burne ali često neplodne obimne političke aktivnosti od opština, preko kantona, do Federacije, može sa sa velikom dozom sigurnosti konstatirati da novi sistem lokalne samouprave naizilazi na ozbiljne teškoće, nerazumjevanja i opstrukcije. Kada analiziramo praktične konsekvene koje su djelu neodoljivo nam se nameće utisak da je došlo do snažne koncentracije i centralizacije vlasti sa državnim prerogativima, a onda i političke i ekomske moći u kantonima, pri čemu je opština u značajnoj mjeri ekonomski razvlaštena, te je stoga lokalna samouprava prigušena uslijed nepostojanja materijanih mogućnosti za inicijative i razrješavanje vitalnih potreba građana.

Decentralizacija uprave

Decentralizacija je vrlo popularan izraz, čak je i ponešto poput proročke riječi, ako se shvaća kao suprotnost centralizaciji kao univerzalnom lijeku. Umjesto toga, trebalo bi je pomno analizirati i vrijednovati budući da uz dobre strane ima i nedostataka. Decentralizaciju i centralizaciju ne bi trebalo promatrati kao suprotnosti, nego kao dopunjuće pojave, gdje je pravo pitanje zapravo pitanje razine decentralizacije zbog specifičnih okolnosti u određenoj zemlji.

²³ Dedić S., „Lokalna samouprava u Federaciji BiH“, Univezitetska knjiga, Sarajevo, 1998., str: 71.

Korisni učinci koje decentralizacija može donijeti često se upotrebljavaju kao argumenti u korist decentralizacije. Decentralizacija obuhvata²⁴:

- Promiče sudjelovanje građana,
- Osigurava veće razumjevanje za brige i potrebe građana,
- Predstavlja protutežu autoritarnoj državi,
- Daje priliku za pokuse s novim strukturama i politikama,
- Osigurava veću učinkovitost i uspješnost u obavljanju usluga,
- Stvara osjećaj zajedništva i
- Povezuje civilno društvo sa državnom vlašću.

Budući da je decentralizacija širok pojam, ona ima različite dimenzije. Ovaj prijenos odgovornosti odnosi se na različite funkcije, koje se mogu decentralizirati:

- Planiranje,
- Finansiranje,
- Upravljanje uslugama i
- Izvođenje usluga.

Proces decentralizacije može uključivati samo jednu od njih ili bilo koju njihovu kombinaciju, pa čak i sve odjednom. Decentralizacija uprave javlja se u mnogim oblicima, ovisno o specifičnoj situaciji. Obilici decentralizacije uprave mogu biti²⁵:

- Mjenjanje teritorijalne strukture uprave,
- Mjenjanje funkcija i
- Mjenjanje organizacijskih struktura i prakse upravljanja.

Vrste decentralizacije se razlikuju i imaju različite karakteristike. Tri glavna tipa su dekoncentracija, delegiranje i decentralizacija, koji izražavaju različite stupnjeve

²⁴ Ploštajner Z., „Decentralizacija i sudjelovanje građana na lokalnoj razini“, Smjerokaz, Zagreb, 2000, str: 40.

²⁵ Ramljak M., „Aktuelni problemi decentralizacije“, Institut za društvena istraživanja Sveučilište, Zagreb, 1990. Str: 123.

decentralizacije. Dekoncentracija je najslabija forma jer je ograničena na preraspodjelu odgovornosti između različitih nivoa državne uprave, dok moć odlučivanja ostaje u rukama države. Delegiranje je sveobuhvatna forma jer se odgovornost za obavljanje određenih zadataka prenosi na polu-autonomne organizacije koje državna uprava ne kontrolira u potpunosti. Devolucija poziva na najviši nivo decentralizacije, jer ovlašćuje niže nivoe upravljanja u punoj odgovornosti za donošenje odluka, finansiranje, upravljanje i učinak²⁶.

Učestvovanje građana na lokalnom nivou

Preduslov svakog pokušaja obnove mira, stabilnosti i održivog rasta u jugoistočnoj Evropi je izbjegavanje daljnje fragmentacije i podjele po etničkim, vjerskim, jezičkim ili kulturnim granicama. Ipak, u jugoistočnoj Evropi, prekomjerna centralizacija i jednopartijski sistem spriječili su razvoj demokratskih političkih troškova i tradicije. Uprkos postojanju značajnih manjina u gotovo svim državama, razlike uglavnom nisu javni komentatori, i ne raspravljaju se otvoreno, poštuju se i vrednuju kao nešto vredno, obogaćujući društvo, već umesto toga gurnute. Ovaj rad bavi se problemom odnosa lokalnih vlasti. Postavljamo osnovno pitanje: Šta bi mogao biti glavni doprinos lokalne vlasti razvoju demokratske, prkosne i mirne države i društva? Kada razmišljamo o ovom pitanju, moramo uzeti u obzir i činjenicu da odnos između vlasti i građana postaje sve složeniji i mnogo čudniji.

Značaj javne uprave za dalji demokratski razvoj tranzicijskih zemalja često se zanemaruje. Ipak, ona ima centralnu ulogu u procesu upravljanja vladom, zahvaljujući svom učešću u vlasti. Javna uprava se sastoji od niza institucija usmjerenih ka praktičnoj provedbi politike. Ne bi trebalo da budemo prisiljeni da nestanemo iz vida institucija da utiču na njihov društveni, ekonomski i politički kontekst, kao i da snažno utiču na njihov kontekst. Javna uprava vlade, odnosno vlada na djelu, praktično je aktivna vlada koja svojim aktivnostima i neaktivnošću utječe na svakodnevni život građana. Ali zbacivanje javne uprave upotrebotom vlasti, odnosima dominacije, dominacije i podređivanja onemogućilo bi nam da shvatimo njegovu šиру, političku ulogu. Javna uprava učestvuje u političkom procesu formiranja općeg dobra, a istovremeno je glavni faktor u njegovom uspostavljanju²⁷.

Smatramo da je efektivno učešće građana ključno za dobru vladu. Izabrani predstavnici, državni službenici i građani imaju važnu ulogu u upravljanju lokalnom zajednicom, regijom ili državom. Saradnja između vlade, jedinica lokalne samouprave i građana vodi do najboljih političkih odluka. Da bi se ispunile preuzete obaveze, prihvatanje određenih principa može biti od velike pomoći:

- Procjeniti aktivno učešće građana kao ključni faktor za budućnost lokalne zajednice,
- Promovisati građansku akciju zasnovanu na mogućnostima za uključivanje pojedinaca i različitih udruženja građana,

²⁶ Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, Savjet Evrope, Strazbur, 1985.

²⁷ Ramljak M., „Uprava i društvo“, Institut za društvena istraživanja Sveučilište, Zagreb, 1996. Str: 33.

- Poštujte i uzmite u obzir svaki doprinos građana i pravovremeno reagirajte na njihove stavove i spoznaje,
- Podsticati situacije koje odražavaju i javno izražavaju bogatstvo raznolikosti lokalne zajednice,
- Pruziti javnosti značajne, pravovremene i široko distribuirane informacije kako bi se podstaklo učešće građana u političkim i administrativnim procesima,
- Pruziti građanima priliku da se uključe na samom početku procesa kreiranja politike i planiranja i razvoja projekata,
- Redovno ocjenjivati djelotvornost doprinosa građana i njihovih udruženja u potrazi za mogućim boljim rješenjima.

Javna politika i javna pitanja u demokratskom društvu moraju se otvoreno raspravljati i odlučivati, uzimajući u obzir opće dobro. Institucionalna struktura je neophodna da bi se osigurali uslovi za raspravu o javnom interesu i da bi se ova rasprava otvorila svim građanima, a ne samo onima koji imaju odgovarajuću računalnu snagu ili najveći politički uticaj. Podsticanje i širenje civilne aktivnosti za demokratiju je veoma važno. Građani, oligarsi i javna uprava moraju međusobno komunicirati. Javna debata je takođe dobra škola demokratije, u kojoj ljudi praktikuju praktične aktivnosti kako bi se nosili sa zahtjevima svoje uloge ili uloge aktivnog građanina u društvu.

1. ZAKLJUČAK

Za obične građane, centralna vlast je često previše udaljena od svakodnevnog života i nije u stanju da se nosi sa svojim trenutnim problemima. Zato je lokalna uprava važna za pojedince i njihove porodice. Deca idu u državne škole u selima i gradovima, koriste lokalne puteve i transport, a lokalne vlasti prijavljuju važne porodične događaje kao što su rođenje i smrt, opština obezbeđuje vodu i struju. Zato je decentralizacija postala globalni trend, kako bi se odgovorilo na brojne propuste centralnih vlasti, na pragmatičan i efikasan način. U tom smislu, općine i druge jedinice lokalne samouprave jačaju u sve većem broju zemalja na svim kontinentima.

U modernoj političkoj i ustavnoj teoriji postoje mnoge definicije lokalne samouprave, koje se nalaze na više ili manje suprotan način. U središtu različite definicije sadržaja ovog koncepta su dublje filozofsko-teorijske polazne tačke pojedinih autora, kao i vezanost za odgovarajuću pravnu i političku tradiciju pojedinih država i pravnih sistema. Moguće je iznijeti dva suprotna stajališta o prirodi lokalne samouprave.

Prema prvom, sistem lokalne samouprave predstavlja bio dio teritorijalne organizacije moderne države koja, radi racionalnosti i efikasnosti u obavljanju svojih funkcija i poslova, ostavlja ili povjerava lokalne vlasti koje su u potpunosti ili djelomično izabrane od strane samih građana bez utjecaja centralne vlasti i koje, unutar više ili manje strogi i precizni pravni okviri, obavljaju dodijeljene zadatke samostalno, uz veću ili manju kontrolu centralnih, tj. Državne vlasti. Bez obzira na činjenicu da je u tom smislu lokalna samouprava garantovana najvišim pravnim aktom države svojim ustavom (što znači da parlament ne može ukinuti svoje propise, svoje zakone ili izvršnu vlast), to razumijevanje lokalne samouprave stavlja naglasak na njegov(derivat) karakter.

Osnova lokalne samouprave je država i njena volja da određene javne funkcije dodijeli lokalnim vlastima, ali slučaju da nije zadovoljna njihovim radom, one ih u načelu mogu zakonski vratiti. Pojednostavljeni sistem lokalne samouprave, kao dio državne organizacije sa specifičnim lokalnim izabranim organima, danas nije prisutan ni u jednoj demokratskoj državi. Međutim, sistemi lokalne uprave u Francuskoj, Belgiji, Italiji, a dijelom u Njemačkoj i Austriji, tradicionalno su prikladniji za ovu vrstu razumijevanja.

Na primjer, sadašnji francuski ustav i francuska politička i ustavna tradicija su lojalni princip nacionalnog suvereniteta koji proglašava vladu kao rezultat naroda, koji narod pravi i koji vlada ljudima u Republici, koja je nedeljiva, sekularna, demokratska i socijalna. Samo Odjeljak XI Ustava, koji se odnosi na teritorijalne jedinice Republike, odnosi se na lokalne jedinice, općine i odjele, koji su slobodni da sami upravljaju putem samoupravnih vijeća pod uvjetima predviđenim zakonom i kojima (u odjelu) postoji zamjenik centralne vlade tj. prefekt) koji je odgovoran za nacionalni interes, upravni nadzor i nadzor nad zakonima Republike Francuski Ustav je, u tom smislu, validan pokazatelj i činjenica da se pojам "lokalna uprava" već dugo koristi u toj zemlji. takođe se odnosio na lokalne jedinice koje nemaju samoupravni karakter. Tek nedavno u francuskoj književnosti počelo se koristiti termin lokalna uprava (gouvernement locale), što predstavlja prihvatanje engleskog koncepta lokalne uprave i, dijelom, engleskog koncepta lokalne uprave. Iz tih razloga, francuski model

lokalne samouprave, od strane mnogih autora, odavno se smatra zaštitnikom lokalne samouprave, a ne stvarnom lokalnom samoupravom.

Ustav Italije iz 1947. godine u svojim osnovnim principima, između ostalog, priznaje lokalnu samoupravu i autonomiju i utvrđuje da Republika Italija, iako jedinstvena i nedjeljiva država, primjenjuje najširi opseg administrativne decentralizacije. Ustav predviđa da državni zakoni poštaju principe samouprave i decentralizacije. Italija je bila prva evropska zemlja koja je uvela savremeni koncept regionalizma u svoj ustavni sistem, odnosno elemente značajne političke autonomije teritorijalnih jedinica - regija - ne-federalne vrste, ali je zadržala stav da lokalne jedinice (općine i pokrajine), pored samoupravnih zajednica granice, broj i funkcije određeni su opštim zakonima Republike, a istovremeno i teritorijalne jedinice državne i regionalne decentralizacije.

2. LITERATURA

1. Svjetska deklaracija o lokalnoj samoupravi; XXVII kongres Saveza lokalnih vlasti (IULA), Rio de Žaneiro, 1985.,
2. Musabegović N., Vočkić-Avdagić J., Nuhanović A., „Lokalna samouprava traganja i iskustva“, Centar za promociju civilnog društva Sarajevo, Sarajevo, 1999,
3. Ploštajner Z., „Decentralizacija i sudjelovanje građana na lokalnoj razini“, Smjerokaz, Zagreb, 2000.,
4. Dedić S., „Lokalna samouprava u Federaciji BiH“, Univezitetska knjiga, Sarajevo, 1998.
5. Pusić E., „Lokalna zajednica“, Narodne novine, Zagreb, 1963.
6. Pusić E., „Komuna i općina“, Informator, Zagreb, 1981.
7. Ramljak M., „Aktuelni problemi decentralizacije“, Institut za društvena istraživanja Sveučilište, Zagreb, 1990.
8. Ramljak M., „Uprava i društvo“, Institut za društvena istraživanja Sveučilište, Zagreb, 1996.
9. Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, Savjet Evrope, Strazbur, 1985.
10. Šmidovnik J., „Lokalna samouprava“, Univerzitetska knjiga, Sarajevo, 1999.

Čandić Admira, profesor razredne nastave

Brčko distrikt

ZNAČAJ VOĆA I POVRĆA ZA ZDRAVLJE DJECE I ODRASLIH

Sažetak

Voće je zbirna imenica koja podrazumijeva plodove ili sjemenke najčešće višegodišnjih stabala i grmova koji se uglavnom mogu jesti prijesni. Povrće čine kultivizirane i neke samonikle biljke ili njihovi dijelovi namijenjeni prehrani ljudi. Botanička razlika između voća i povrća je ta da je voće sjemenkasta struktura koja se razvija iz oplodjenog cvijeta, dok povrće nastaje iz drugih dijelova biljke, poput korijena i lišća.

Paprike, rajčica, tikvice, patlidžan, grašak, bamija, maslina, bundeve i krastavci su isto plodovi koji pripadaju voću, ali pošto nisu slatki niti kiseli, kulinarski se smatraju i pripremaju kao povrće. Dinja i lubenica smatraju se voćem ali botanički su povrće.

Voće i povrće su važni izvori vlakana, kalija, magnezija i antioksidansa ključnih za kontrolu krvnog tlaka i koncentraciju kolesterola u krvi. Ono je među ključnim namirnicama za zdravlje, jer redovit unos svježeg voća i povrća pozitivno utiče na crijevnu floru te smanjuje rizik od raznih oboljenja i smanjuje nakupljanje suvišnih kilograma. Ova grupa namirnica prevashodno ima zaštitnu ulogu u organizmu čovjeka a ujedno zbog sadržaja voćnih sečera predstavlja i pogodan izvor energije.

Vrlo je važno jesti raznoliko obojeno voće i povrće jer vam ono nudi različite nutrijente, budući da različite vrste voća i povrća nemaju potpuno iste tvari koje će isto djelovati na organizam i zdravlje. Prava količina voća i povrća za unos ovisi o potrebama unosa kalorija, preporučuje se brojanje kalorija ili konzumiranje manje porcije voća ili povrća uz svako jelo.

Ključne riječi: voće, povrće, zdravlje, kalorije, ishrana.

THE IMPORTANCE OF FRUITS AND VEGETABLES FOR THE HEALTH OF CHILDREN AND ADULTS

Summary

Fruit is a collective noun that means either fruit or seeds mostly of perennial trees or bushes that can mainly be eaten raw. Vegetables are made of cultivated and some wild plants or their parts intended for food. The botanic difference between fruits and vegetables is that the fruit is a seed structure that develops from the fertilized flower, while the vegetable is generated from other parts of the plant, like the root and leafage.

Pepper, tomato, zucchini, eggplant, peas, okra, olive, pumpkin and cucumbers are as well fruitage that belongs to the fruits, but because they are not sweet and not bitter, culinary they are considered and prepared as vegetables. Melon and watermelon are considered as fruits but botanically are vegetables.

Fruits and vegetables are a important resource of fiber, potassium, magnesium and antioxidant that are key for the control of the blood pressure and concentration of the cholesterol in the blood. It is between the main foods for the health, because regular intake of fresh fruits and vegetables positively affects the intestinal flora and reduces the risk of different sicknesses and decreases accumulation of excessive kilograms. This group of food primarily has a protectoral role in the human organism and at the same time because of the content of fruit sugars it presents a suitable energy source.

It is of big importance to eat diverse colored fruits and vegetables because it offers you different nutrition, being that different fruits and vegetables don't have completely the same stuff that will act the same on the organism and health. The real intake of fruits and vegetables depends from the needs of the calorie intake, counting calories is recommended or the consumption of smaller portions of fruits and vegetables with every meal.

Keywords: fruits, vegetables, healt, calories, nutrition.

UVOD

Civilizacija ima jako puno prednosti, izbor hrane je svakako jedan od njih. Hrane se proizvodi više nego ikad, gladi je sve manje no glad nije jedini problem vezan uz hranu. Veći dio civiliziranog svijeta bori se sa pretilosti i sa različitim bolestima izazvanim ili potpomognutim lošim načinom prehrane.

U zadnje vrijeme pitanje zdrave prehrane postaje sve važnije zbog toga što je na tržištu sve više nezdrave, umjetne hrane sa umjetnim bojama, konzervansima i velikim količinama rafiniranog šećera. Dakle, zdrava prehrana više nije pitanje ukusa nego zdravlja. Jedući zdravo smanjujemo mogućnost obolijevanja, poboljšavamo opšte stanje organizma jer unosimo sve što je organizmu potrebno za kvalitetno funkcioniranje i pogotovo razvoj dok smo u mlađem životnom dobu.

Osim ovoga, nezdrava hrana često izaziva ovisnost, pogotovo slatkiši i slastice mogu biti neodoljivi. Razlog tome je kemijska reakcija koju u organizmu izaziva konzumiranje namirnica sa rafiniranim šećerom.

Zdravom prehranom držimo liječnike daleko od sebe, imamo kvalitetnu tjelesnu težinu i naš organizam funkcioniра optimalno. Dokazano je da su ljudi na nezdravoj hrani puno bezvoljniji, manje se kreću i lošije se osjećaju. Uživaju samo tijekom konzumacije hrane no istog trenutka kada se prestane jesti ugoda prestaje i počinje bol.

Postoji jasna povezanost između zdrave prehrane i fizičkog vježbanja iako ako se samo hranimo zdravo imamo puno veće šanse biti zdravi nego ako samo vježbamo. Naravno, kombinacija zdrave prehrane i vježbanja je optimalna za naš organizam. Hraneći se zdravo naše se čulo okusa prilagođava zdravoj hrani te nam ona počinje više prijati a tek ako tada uzmemmo nešto sa nezdravog repertoara shvatamo koliko je to pogubno za naš organizam.

Ako se samo tjedan dana hranite svježim voćem i povrćem ili tek malo termički obrađenim i nakon toga pojedete nešto što spada u "junk food", gotovo trenutno ćete se osjećati loše od toga. Zdrava prehrana nisu dodaci prehrani bilo u obliku vitamina ili minerala ili nekih od bezbroj proizvoda na tržištu. Zdrava hrana je prvenstveno prirodno uzgojena, hrana s kojom se nije manipuliralo, bilo to meso, voće ili povrće.

2 POVRĆE I VOĆE

U povrće spadaju biljke koje se jedu cijele ili se odabiru neki njihovi dijelovi. Zavisno od toga koji im je dio jestiv nazivaju se: herbaste, mahunaste, korjenaste ili krtolaste. Voće je plod koji nastaje poslije cvata, a razvija se po oplođenju biljke i sadrži sjemenke. Voće i povrće važni su izvori vitamina C, vitamina B6, vitamina E, vitamina D, karotena i folata, različitih mineralnih tvari (željeza, magnezija, kalcija, kalija), jednostavnih i složenih šećera, pektina i drugih vlakana, voćnih kiselina i drugih sastojaka koji imaju antioksidativna svojstva i značajno smanjuju rizik od oboljenja.

2.1 Povrće

U vrlo širokom smislu pojam „povrće“ se odnosi na jestive biljke, obično prikupljanog i/ili uzgajanog zbog njihove prehrambene vrijednosti za ljude. Najčešće, botanička definicija povrća je „jestivi dio biljke“ (Agudo, 2005). Voće i povrće su dobri izvori vitamina, posebice vitamina C, B6, vitamina E, folata, karotenoida, različitih mineralnih tvari (željezo, magnezij, kalcij, kalij), jednostavnih i složenih šećera (glukoze i fruktoze), pektina i drugih vlakana, voćnih kiselina i drugih sastojaka koji imaju antioksidativna svojstva te značajno smanjuju rizik za obolijevanje (Capak i sur., 2013, str 15).

Povrće u krvi izaziva alkalnu reakciju (suprotno mesu i ribi koji izazivaju kiselu reakciju). Ono obiluje celulozom a to je važno za kure mršavljenja jer obiluju sokovima, ali baš uslijed toga povrće može da izazove nadražaj digestivnog trakta, u svakom slučaju povrće koje se jede sirovo treba dobro sažvakati.

U narodu se nekim vrstama povrće pripisuju raznovrsna svojstva detaljno prikazana na tabeli međutim, iako ta svojstva postoje ne treba ih precjenjivati. Na tabeli iznijete su precizne kalorične vrijednosti raznih vrsta voća i povrća i prikazano je koliko sadrže energetskih materija, mineralnih soli, vitaminskih elemenata, karetonoida, odnosno provitamin A i celuloze. Povrće je odlično zamjensko sredstvo za nadoknadu vitamina B1 koji nedostaje u prosijanom brašnu.

Jedna krtolasta biljka zaslužuje posebnu pažnju, zbog važnosti koju je imala i još ima u čovjekovoj ishrani širom svijeta. Riječ je o krompiru kome generacije i generacije duguju svoj opstanak. Nažalost ta biljka bogata vitaminima i drugim važnim biološkim elementima kuhanjem gubi mnoga svojstva.

„Kada je riječ o povrću moramo se ukratko osvrnuti na pesticide (insekticidi, fongicidi, herbicidi) a naša napomena važi i za ostale poljoprivredne proizvode i za one koji od njih

zavise – stočni i mlječni proizvodi. Pesticidi su hemijski otrovi nazvani tehnološkim aditivima najčešće služe primjeni izvjesnih savremenih metoda u poljoprivredi i stočarstvu” (Mikić i Ahmetović, 2006, str 104-108).

Jedna od važni činjenica koje treba zapamtiti jeste ta da mora postojati određeni vremenski razmak, najmanje petnaest dana, između posljednjeg prskanja pesticida i trenutka prodaje proizvoda potrošaču ili industriji konzervisane hrane. Poznat je slučaj kada je jedna fabrika morala da baci ogromnu količinu špinata namijenjenog konzervisanju zbog toga što su pesticidi upotrijebljeni nekoliko dana prije njegovog iznošenja na tržnicu, u pitanju je bio paration koji se upotrebljava za uništenje mušice špinata. To je veoma jak otrov čija se toksična svojstva samo djelimično uklanaju hidrolizom.

Slika1. (prskanje povrća)

Slika 2 (svježe povrće)

2.1.1 Tabela 1: SASTAV NEKIH VRSTA POVRĆA I NJIHOVA MEDICINSKA SVOJSTVA

	kcal	H2O	Energetske materije			Mineralne soli			Vitamini			Celuloza ug
			glicidi	lipidi	Protid i	gvožđe	fosfor	Natrij um	B1	B3 (PP)	C	
Kupus i Kelj	27	92,6	4,8	0,2	1,4	0,5	32	13	0,05	0,23	50	1,3
Crveni kupus	33	90,4	6	0,2	1,7	0,5	31	18	0,08	0,4	60	1,1
Zelje	22	93,2	3,9	0,2	1,1	0,5	18	650	0,03	0,2	16	0,7
Špinat	24	92,4	2,9	0,3	2,3	3,5	55	80	0,16	0,6	50	0,6
Zelena salata (sirovo lišće)	18	94,4	2,6	0,2	1,3	0,6	28	14	0,07	0,35	9	0,6
Crni luk prijesan	47	86,9	9,8	0,2	1,4	0,5	44	9	0,04	0,35	20	0,8
Praziluk prijesan	43	87,9	7,9	9,3	2	1	50	28	0,06	0,5	19	1,2
Paradajz prijesan	22	93,5	3,7	0,3	1	0,6	27	3	0,08	0,6	30	0,6
Mahunaste biljke, bijeli grah suh	331	16,7	58,8	1,6	20,2	6,4	415	20	0,58	2,1	2	4
Sočivo suho	334	11,6	55,9	1,3	24,5	7,8	412	20	0,5	2	4	3,7
Grašak suh i usoljen	361	10,6	61	5	18	7	375	-	0,4	1,5	-	5,3
Grašak	91	74,5	15,4	0,4	6,4	2	122	3	0,32	2,3	36	2,2
Soja suhe cijele sjemenke	423	7,5	29,9	18,1	35	8	583	4	1	3,5	-	5
Korjenaste biljke, cvekla kuhana	42	88,6	8,5	0,2	1,1	0,8	31	48	0,02	0,3	6	0,8

Mrkva prijesna	41	88,6	8,5	0,2	1,1	0,8	37	50	0,06	0,5	8	1
Bijela repa	33	90	6,5	0,2	1,1	0,5	34	49	0,05	0,5	28	1,1
Krtolaste biljke	340	14	82	0,6	1,5	1	12	-	0,16	1,8	-	-
Slatki krompir	116	70,8	26	0,5	1,8	0,8	55	9	0,09	0,6	22	1
Krompir prijesan	85	77,4	18,9	0,1	2	0,9	58	4	0,11	1,2	30	0,4
- Pečen u pećnici	97	73	22	0,1	2	0,7	58	-	0,1	1,5	10	0,4
- Kuhani (oljušteni)	85	76	19	0,1	2	0,6	56	-	0,09	1	10	0,4
- Pržen	399	20	52	19	5	1,6	150	-	0,2	3,1	11	0,9
- U prahu	355	7	80	0,7	7	4	88	-	0,25	4,8	25	2,2
- Slani čips	557	3,1	49	37,1	6,7	1,9	152	340	0,18	3,2	11	1,1
Šampinjoni iz baštne	29	91,4	4,4	0,24	2,2	1	120	6	0,1	6,2	4	0,9
Rotkvica prijesna	21	92,9	3,9	0,1	1,1	1,1	31	15	0,06	0,3	21	0,7
Hren prijesan	70	76	13,6	0,3	3	2	70	15	0,06	0,6	100	2,3
Turovac prijesan	76	80	13,6	0,9	3,6	1,4	48	-	0,04	0,2	10	2,1
Kiseljak prijesan	26	90	2,6	0,5	2,6	-	44	20	0,08	-	120	0,8
Kuhana šparгла	3,2	87,6	5,6	0,15	2,4	1,5	94	43	0,13	0,9	7	2,2

Date na 100 gr jestive materije, energetski sastojci i celuloza izraženi su u gramima a mineralne soli i vitamin u %

Slika 3 (domaće povrće)

Slika 4 (Veliki izbor povrća)

2.2 Voće

Kao i povrće izaziva alkalnu reakciju i obiluje celulozom. Spoljni omotač voća sadrži pektin, koji se za vrijeme kuhanja pretvara u piktijastu masu. Pošto je voće glavni izvor vitamina C treba ga što više jesti u svježem i prijesnom stanju. Pored toga voće obiluje kalijumom i organskim kiselinama: jabučnom (voće sa sjemenkama), limunskom (agrums, kajsije, ribizle, borovnice), vinskom (trešnje), aksalnom (pomorandže), taninskom (dunje, borovnice). Voće je bogat izvor ugljikohidrata, vode, vitamina i minerala.

Većina našeg svježeg voća sadrži oko 80-93% vode (dinje, lubenice), potom oko 15-20% ugljikohidrata, vrlo male količine masti i oko 1-5% bjelančevina. Voda u svježem voću djeluje povoljno na sekreciju kloridne kiseline i pepsina u želucu, te na sekreciju crijevnih sokova. Djeluje i diuretski (npr. jabuke, šljive, dinje). Ima povoljno djelovanje i na vanjsku kožu (perspiratio insensibilis). Voće sadrži vrlo oskudne količine proteina, izuzev nekih iznimki (suhi bademi, svjež kokosov orah, lješnjak, orah, rogač). Energetska vrijednost voća je skromna, npr. 1 kg grožđa daje oko 740 kcal ili 3100 kJ, a 1 kg jabuka oko 480 kcal ili 2000 kJ. Jezgrasto voće ima mnogo veću energetsku vrijednost. Za potpunije razumijevanje uloge voća i povrća u prehrani, osim njegovog hemijskog sastava, potrebno je poznavati funkciju voća i povrća u metabolizmu čovjeka.

Prema osnovnom sastavu razlikujemo: voće sa sjemenkama, voće sa košticom, mesnato voće, bobičasto, skrobno i oleaginozno voće. Na tabeli 2, prikazane su: kalorične vrijednosti nekih vrsta voća i njihovi osnovni sastojci, na prvom mjestu vitamin C, kalijum i organske kisaline.

Slika 5 (svježe voće)

2.2.1 Tabela 2: SASTAV NEKIH VRSTA VOĆA I OGRANSKE KISELINE KOJE ONO SADRŽI

	kcal	H2 O u gr	Energetske materije			Mineralne soli				Vitamin			Ce lul oz a u g	Organske kiseline		
			gli cid i	lip idi	pr oti di	gvož đe	fos vo r	kalij um	nat rij um	B1	B3 (PP)	C		Limun ska kiselina	Jabuč na kiselina	Oksaln a kiselina
Voće sa šećerom, sa sjemenkom, Limun	89,2	6,9	0,5	0,7	0,6	22	160	6	0,05	0,25	65	0,9	3840	u tragu	-	
Mandarina	43	87,7	9,5	0,2	0,8	0,4	19	133	2	0,08	0,4	38	0,6	-	-	-
Pomorandža	45	87	9,8	0,2	1	0,43	26	180	1	0,09	0,2	60	O, 7	980	u tragu	24
Greipfrut	41	88,9	9,2	0,2	0,6	0,3	18	194	2	0,06	0,3	40	0,4	1460	80	0
Dunja	44	83,5	9,8	0,3	0,4	0,4	19	203	3	0,03	0,2	15	2,4	-	680	-
Nar	32	84	7,4	0,1	0,3	0,6	10 0	-	-	0,02	0,1	4	-	-	-	-
Kruška	62	83,1	14	0,4	0,5	0,4	17	130	3	0,02	0,1	5	1,5	240	120	3
Jabuka	57	84	13	0,4	0,3	0,35	10	118	1	0,04	0,3	9	0,9	0,30	270	0
Grožđe	77	81,3	16, 6	0,7	0,9	0,45	21	224	2	0,05	0,3	5	0,4	-	650	-
Voće sa košticom, Kajsija	50	85,7	11, 2	0,2	0,8	1	23	370	0,8	0,04	0,7	8	0,7	1060	330	-
Trešnja	70	82	15, 5	0,4	1,1	0,5	21	255	2	0,05	0,3	12	0,4	10	1250	u tragu
Višnja	57	86	12	0,5	0,9	0,5	20	255	2	-	-	-	0,3	10	1250	u tragu

Suha Hurma	316	20	75, 4	0,6	2,2	2,1	60	790	1	0,09	2,2	0	2,4	-	-	-
Breskva	50	86, 3	11, 6	0,1	0,6	0,5	22	195	1	0,03	0,9	8	1	370	370	u tragu
Šljiva	50	84, 4	11, 2	0,2	0,8	0,5	20	210	2	0,08	0,45	5	0,8	30	360 2390	10
Mesnato voće Ananas	51	86, 4	11, 9	0,2	0,4	0,5	11	230	1	0,08	0,3	26	0,5	770	120	6
Ananas konzervisan	91	78	21, 9	0,2	0,4	0,6	7	120	2	0,07	0,2	8	0,3	770	120	6
Smokva suha	276	24	62, 3	1,1	4,1	3,5	11 6	882	26	0,16	1,7	0	5,8	340	u tragu	-
Jagoda	36	89, 5	7	0,5	0,7	0,8	27	148	2	0,03	0,3	60	1,4	1080	160	19
Malina	44	82	8,6	O, 5	1,1	0,9	34	184	3	0,03	0,3	20	5,4	1300	40	15
Bob.voć Brusnica	35	85	7,5	0,4	0,2	0,7	11	80	1	0,02	0,07	14	1,4	1120	260	-
Borovnica konzervisana	126	48, 1	30	0,5	0,3	0,5	9	40	-	0,01	0,08	4	0,4	1120	260	-
Crne Ribizle	54	75	12, 2	0,1	1	1,1	31	354	3	0,05	0,35	18 0	5,7	3030	400	-
Crvene i bijele Ribizle	48	85, 7	9,8	0,4	1,1	0,8	33	278	2	0,06	0,2	36	2,5	2300	50	19
Ogrozd	33	88, 5	6,4	0,4	0,9	0,5	31	200	2	0,1	0,2	28	2,2	-	500 2080	-
Borovnica	41	85, 7	8,2	0,6	0,6	0,7	15	90	1	0,03	0,3	17	4,6	1560	100	15
Skrobovoće	94	74, 9	21, 2	0,4	1,3	0,6	28	400	2	0,1	0,6	8	0,6	150	500	6

Banana															
Kesten	207	50	42, 8	2,3	3,7	1,1	84	470	4	0,22	0,5	14	1,7	-	-
Oleaginiz no voće, badem suh	634	4,7	17	54	20	4,4	47 3	745	3	0,25	4,2	u tra gu	2,7	-	-
Kikiriki suh	547	8	23, 6	40	23	2,3	42 0	-	-	-	-	2,7	-	-	-
Lješnik suh	657	4,8	14, 8	60, 5	13, 3	4,5	31 0	610	3	0,55	5	4	3,5	-	-
Orah suh	677	3,3	14, 3	62, 2	15	2,1	39 0	525	4	0,04	1,1	3	2,3	-	-
Orah brazilski	682	5,3	9	65	15, 1	3,1	60 0	635	2	1	7,7	2	2,1	-	-
Kokosov orah	465	47	9,8	34, 5	4,1	2	94	370	18	0,08	0,4	2	3,4	-	-
Maslina zelena svježa	216	70	8	20	0,8	2	15	1520	12 8	0,03	0,5	-	1,8	-	-
Maslina crna svježa	156	73, 5	3,5	15	1,6	1,6	18	-	-	-	-	1,6	-	-	-
Maslina u salamuri	132	75, 2	3,9	12, 3	1,2	1,6	17	73	24 00	0,03	0,5	0	1,2	-	-

Date vrijednosti se odnose na 100 grama jestive materije, energetski sastojci i celuloza izraženi su u g% a mineralne soli, vitamini i organske kisaline u mg%. Napomena: riječ je o svježem voću, osim kada je posebno naznačeno.

Slika 6 (Različite vrste voća)

Slika 7 (Brinite o sebi, jedite zdravo)

3.ZNAČAJ POVRĆA I VOĆA ZA ZDRAVLJE

Savremena proizvodnja i prerada nude tržištu mnoge namirnice koje sa nutritivnog i zdravstvenog gledišta nisu najbolje. Sve više se konzumira rafinisana i instant hrana iz koje su odstranjeni važni sastojci (vitamini, biljna vlakna, minerali). Konzumiranje rafinisane hrane i sve veća upotreba masti (sa trans-masnim kiselinama) i hrane sa malo biljnih vlakana je značajan faktor nastajanja bolesti «savremene civilizacije». Zbog toga se savjetuje veća potrošnja svežeg voća i povrća proizvedenog prvenstveno «organskim» putem ili prema načelima integralne proizvodnje.

Sve je očiglednija veza između ishrane i zdravlja, a brojna istraživanja pokazuju izuzetnu vezu između zdravlja i konzumiranja svježeg voća i povrća. Nutritivna svojstva voća i povrća bazirana su na njihovom hemijskom sastavu, gdje najvažniju ulogu imaju: voda, ugljični hidrati, sirova biljna vlakna i fitohemikalije (antioksidanti).

Slika 8 Piramida prehrane – preporučuje se svakodnevno konzumiranje svježeg voća i povrća (preporuke svjetske zdravstvene organizacije – svakodnevno konzumiranje 5 do 10 porcija dnevno ili 400 g za odrasle osobe).

Postoji više činjenica koje ukazuju da se voće i povrće može svrstati u dijetetske proizvode i funkcionalnu hranu. Svježe voće i povrće ima relativno malu energetska vrijednost, izuzimajući neke vrste (banane, kesten, orah, lješnjak, badem) i sušeno voće (suha šljiva, suha smokva, suho grožđe). S druge strane, imaju visok sadržaj vode, izuzimajući orašasto i sušeno voće.

Voće i povrće je bogato ugljičnim hidratima raznovrsne strukture, počev od jednostavnih šećera kao što su glukoza i fruktoza pa do kompleksnih ugljičnih hidrata: celuloze, hemiceluloze, inulina i drugih. Ugljični hidrati su začajan izvor energije u dijetetskoj prehrani, jer zbog konzistencije voća sporije se resorbuju u probavnom traktu, a posebno u odnosu na većinu slatkih industrijski dobijenih prehrambenih proizvoda. Zbog toga se svježe voće preporučuje u dijetama kod različitih bolesti, kao što su bolesti krvožilnog sistema, dijabetesa, visokog pritiska itd. U tom pogledu značajnu ulogu imaju sastojci voća i povrća kao što su sirova biljna vlakna: celuloza, hemiceluloza, škrob, pektini, gume, sluzi ali i materije koje imaju antioksidativni karakter itd.

U voću i povrću prisutan je relativno mali sadržaj proteina i lipda (masti), izuzimajući orašasto voće, krompir i leguminoze. Zato se svježe voće i povrće smatra uglavnom ugljikohidratnom hranom. Ugljikohidrati su osnovni izvor energije ili „gorivo za ljudski organizam“, a ugljikohidrati iz voća i povrća imaju i druge važne biološke uloge. Mnogi od

njih imaju zaštitene i regulacijske funkcije u ljudskom organizmu posebno kad su u formama heterosaharida i kompleksnih spojeva.

Fitohemikalije u svježem voću i povrću su produkti metabolizma biljaka, a vrlo važnu ulogu imaju u ljudskoj prehrani, jer ostvaruju funkcije zaštite organizma i jačanja imuniteta. Tu se prije svega ubrajaju: minerali, vitamini, enzimi, voćne kiseline, klorofili, karotenoidi, flavonoidi, polifenoli, betalaini, različiti glikozidi, alkaloidi, izotiocijanti, kapsaicin, terpeni, fitosteroli i drugi mikrokonstituenti, a svi su od izuzetnog značaja za zdravlje. Neke fitohemiklaje su dokazano značajni antioksidanti. Najpoznatiji su vitamin C i E, β-karoten, enzimi, minerli (Se i Zn), flavonoidi, antocijani, polifenolni spojevi i drugi.

Danas se provode vrlo opsežna istraživanja antioksidativnih svojstava voća i povrća. Neke fitohemikalije iz voća i povrća, koje su antioksidanti bit će sve značajnije u budućnosti zbog mogućnosti njihove ekstrakcije. Kao fitohemikalije-antioksidante treba posebno istaći vitamine, biljne pigmente i enzime. Antioksidanti u ljudskoj prehrani ostvaruju funkcije zaštite organizma i jačanja imuniteta, a konzumiranje hrane bogate antioksidantima pomaže organizmu u odbrani od različitih bolesti (rak, kardiovaskularne bolesti, diabetes, itd.).

Fitohemikalije služe i kao komponente funkcionalne hrane koja ima povoljan učinak na ljudsko zdravlje. Pojedine fitohemikalije se koriste kao komponente za proizvodnju dodataka prehrani (food supplement) u vidu različitih tekućih i krutih formi: tableta, kapsula, kapi itd. Nesumnjivo najjednostavniji i najjeftiniji, a efikasan oblik njihovog unosa u organizam je konzumacija svježeg voća i povrća.

Slika 9 - Preporučene dnevne količine pojedinih namirnica-jedonstavini prikaz

3.1. Koliko treba dnevno konzumirati voća i povrća?

Preporuke Svjetske sdravstvene organizacije su minimalno 400 g na dan. Međutim, to u svakodnevnom životu otežava prepoznavanje preporučene količine, pa se svaremene preporuke postavljene na principu porcije. Tako porcija za voće iznosi onoliko koliko možemo obuhvatiti cijelom šakom, a preporučuje se 5 do 10 takvih porcija na dan. Za povrće praktički ne postoje ograničenja uz poštivanje principa unosa ostale hrane koja sadrži preporučene količine lipida i proteina. Jedan takav vodić prikazan je na slici 9. Zbog

navedenih činjenica konzumiranje svježeg voća i povrća ima nezamjenjivu funkciju u ljudskom organizmu.

Tabela 3: Prirodni antioksidanti

Sastojci	Izvor u voću i povrću	Funkcija i zdravstveni značaj
Alfa – linolenska kiselina	Orašasto voće	Snizuje razinu holesterola u krvi
Beta karoten	Mrkva, bundeva, kajsija i breskva	Smanjuje rizik pojave katarakte, bolesti koronarnih arterija, raka pluća i dojke
Likopen	Paradajz, lubenica, crveni grejp	Antioksidant, smanjuje rizik pojave raka prostate, rizik pojave kardiovaskularnih bolesti
Elagična kiselina	Grožđe, orašasti plodovi, jagodasto i bobičasto voće	Smanjuje rizik pojave raka, inhibira vezanje karcinogena na DNA, reducira razinu LDL-a i poviše razinu HDL-a
Polifenoli	Jabuke, bobičasto voće	Reducira rizik pojave raka želuca, smanjuje sintezu holesterola, antitumorski promotor, inhibira formiranje nitrozamina
Indoli	Kupus, brokula, špinat, karfiol	Smanjuje rizik pojave hormonski ovisnog raka, potiče aktivnost glutation – S – transferaze
Izotiocijanati	Kupus, brokula, karfiol	Smanjuje rizik pojave tumora induciranih duhanskim dimom, inhibira karcinogene iz duhanskog dima
Lignani	Koštice, sjemenke	Smanjuje rizik pojave raka kolona, snižava razinu glukoze i holesterola
Monoterpeni	Citrusi	Smanjuju rizik pojave raka (kože, dojke), smanjuje sintezu holesterola

S druge strane, nizak dnevni unos voća i povrća spada među 10 faktora najvećih rizika globalne smrtnosti. Procjenjuje se da diljem svijeta nizak unos voća i povrća uzrokuje veliki broj slučajeva gastrointestinalnog raka, ishemische bolesti srca i moždanog udara. Zbog toga novije preporuke o dijetama, prehrani i prevenciji kroničnih bolesti preporučuju konzumiranje najmanje 400 g voća i povrća na dan za prevenciju kroničnih bolesti poput srčanih bolesti, raka, dijabetesa i pretilosti.

3.2. Zašto je važno jesti povrće i voće

Uvijek se naglašava važnost konzumiranja voća i povrća zbog promicanja zdravlja i zdrave prehrane. U današnje vrijeme sve je veća potrošnja i potražnja za raznim suplementima kojima se može nadomjestiti nedovoljan unos voća i povrća. Ovdje ću obratiti pozornost na korisne aspekte unosa voća i povrća u odnosu na suplemente i odgovoriti na pitanje: zašto je važno jesti voće i povrće?

Provedeno je istraživanje o prednostima voća i povrća nad suplementima koji se sve više koriste. Glavna je teza da nutrijenti tj. korisne tvari za naš organizam i zdravlje u voću i povrću zajedno djeluju. Pokazano je da vitaminski suplementi jednostavno nisu jednako korisni za nas i naš organizam kao voće i povrće. Razlog tome je što prirodna hrana sadrži vitamine i sastojke koji se razvijaju prirodnim putem te su stoga pogodniji i korisniji za organizam i zdravlje.

Nadalje, voće i povrće igra vrlo važnu ulogu u prevenciji mnogih bolesti. Konzumiranje voća i povrća može smanjiti rizik od moždanog udara, kardiovaskularnih bolesti, dijabetesa tipa 2, te čak i nekih oblika raka. Istraživanje provedeno na uzorku od 110 000 ljudi u razdoblju od 14 godina pokazalo je da što više voća i povrća ljudi dnevno konzumiraju, manja je mogućnost da će razviti kardiovaskularne bolesti. Iako je vrlo teško dokazati kakvu ulogu konzumacija voća i povrća ima s pojavom ili sprječavanjem pojave nekih vrsta raka, neka su istraživanja pokazala da tvar koja daje rajčici crvenu boju može pomoći pri odgađanju pojave raka prostate.

Voće i povrće čini temelj i ključ mnogih dijeta, i korisno ukoliko želite regulirati ili smanjiti svoju tjelesnu težinu. Razlog ovomu je činjenica da su voće i povrće namirnice koje imaju jako malo masti i kalorija, a sadrže veliku količinu vlakana i vode zbog čega ćete često osjećati zasićenost nakon konzumiranja tih namirnica. Osjećaj zasićenosti posebno je koristan osobama koje drže dijetu jer su im potrebne kalorije koje će ih više ispuniti te će tako smanjiti unos štetnih kalorija.

Prilikom uvođenja voća i povrća u prehranu potrebno je zapamtiti da je raznolikost ključna kako bi se postigli najbolji rezultati. Vrlo je važno jesti raznoliko obojeno voće i povrće jer vam ono nudi različite nutrijente budući da različite vrste voće i povrća nemaju potpuno iste tvari koje će isto djelovati na organizam i zdravlje. Prava količina voća i povrća za unos ovisi o potrebama vaše dijete tj. unosa kalorija, preporuča se brojanje kalorija ili konzumiranje manje porcije voća ili povrće uz svako jelo.

Naše tijelo će nam se osjećati zahvalno ako ga dobro tretiramo, a to ćemo najbolje postići unosom voća i povrća. Budući da se sve više ljudi odlučuje za vitaminske suplemente kao zamjenu za voće i povrće potrebno je ukazati na činjenicu da ti suplementi ne sadrže prirodne vitamine te neće imati isti učinak kao voće i povrće. Konzumiranje voća i povrća pomaže pri prevenciji mnogih bolesti kao što su kardiovaskularne bolesti, dijabetes tip 2 i mnoge druge. Ujedno, voće i povrće savršeno je za reguliranje tjelesne težine ili kao desert nakon teškog radnog dana.

Slika 10 (voće kao desert)

4. ZAKLJUČAK

Prehrana je uvijek bila važan, odnosno presudan element opstanka ljudi. Danas je zdrava prehrana osnova brige za zdravlje djece, važan cilj svake obitelji, ali i važan cilj zdravstvene djelatnosti, i to prije svega zbog saznanja o povezanosti prehrane i raznih bolesti, kao što su ateroskleroza, koronarna bolest, dijabetes, hipertenzija, pa i razne maligne bolesti. Hrana je sve što čovjek unosi u svoje tijelo iz okoline, a služi mu kao gradivna tvar ili izvor energije. Hrana služi održavanju života, rastu i razvoju, obnavljanju tjelesnih tkiva, te za obavljanje svih tjelesnih aktivnosti.

Hrana igra značajnu ulogu u životu svakog pojedinca. Ravnoteža, umjerenost i raznolikost temelji su pravilne prehrane. Pravilna prehrana mora biti u ravnoteži sa potrebama organizma te sadržavati sve skupine namirnica koji će osigurati dovoljno nutrijenata i energije da bi se te potrebe zadovoljile. Posebno važna je prehrana djece jer direktno utiče na njihov rast, razvoj i sazrijevanje. Neadekvatna prehrana povezuje se sa lošjom koncentracijom u školi, raznim zdravstvenim stanjima i bolestima. Poznato je da su djeca jako izbirljiva po pitanju hrane, a posebno kad je riječ o povrću/voću. Preferencije djece prema povrću i voću često su rezultat uticaja roditelja, okusnih receptora, okoline, spola ili dobi.

Trudite se za vlastitu prehranu koristiti što zdravije i prirodnije uzgojenu hranu, no i ako niste u prilici naći nešto prirodno, puno je bolje izabrati povrtni obrok nego se okrenuti pekarnama ili lokalima gdje se prodaje brza hrana.

Naše tijelo će nam se osjećati zahvalno ako ga dobro tretiramo, a to ćemo najbolje postići unosom voća i povrća.

UZIMANJE HRANE trebalo bi da predstavlja zadovoljstvo. Trebalо bi da bude svečanost i veza sa životom. (Robbins,1987, str.189)

Slika 11(biraj najbolje za sebe)

5. LITERATURA

1. Agudo, A. (2005) Measuring intake of fruit and vegetables. WHO – World Health Organization
2. Capak, K., Colić Barić, I., Musić Milanović, S., Petrović, G, Pucarin Cvetković, J. i sur. (2013) Nacionalne smjernice za prehranu učenika u osnovnim školama, Ministarstvo zdravljа Republike Hrvatske, Zagreb.
3. Mikić,B, i Ahmetović,O. (2006) Ishrana i oporavak, Univerzitet u Tuzli Fakultet za Tjelesni odgoj i sport, Tuzla

Slike:

1. https://www.google.com/search?biw=1280&bih=640&tbs=isch&sa=1&ei=tjwyXZbj4CChbIP0e6V8As&q=prskano+povrce&oq=PRSKANO+&gs_l=img.3.0.35i39l2j0i24l2.1551.5371..6559...0.0..5.1427.4581.2j5j3j5-1j0j2.....0....1..gws-wiz-img....0..0i67j0j0i30.NPFJIjHPcCI

Izv.prof.dr.sc. Jerko Glavaš²⁸

KREATIVNI GRADOVI BUDUĆNOSTI – TEMELJ GOSPODARSKOG RAZVOJA

Sažetak

U radu se daje pregled i definira pojam i karakteristike kreativnih gradova s konceptom kreativnih potencijala koji bi stvorili uvjete o planiranju, iskorištavanju i riješavanju urbanih problema. Također se pojašnjava koncept kreativnih gradova te će se istražuju tehnikе poticanja kreativnosti. Raste broj gradova koji stvaraju kreativne snage zahvaljujući rastućim sektorima umjetnosti i kulture. Temeljeni na kolektivnoj snazi njihovih kreativnih industrija ovi gradovi pokreću nova poduzeća, potiču inovacije, privlače talente i ulaganja te u tom procesu ubrzavaju urbani razvoj i poboljšavaju opću kvalitetu života svojih stanovnika. Iako ne može svaki grad preuzeti vodeću ulogu na globalnoj arenici značajan broj radi na identificiranju kreativnih snaga i karakteristika koje definiraju njihovu privlačnost i pažnju. Upravo se navedeni segmenti razmatraju u ovome radu i daje se pregled komponenti kreativnosti.

Ključne riječi: *kreativni gradovi, mjerjenje, orijentacija, kreativnost*

Summary

The paper gives an overview and defines the concept and characteristics of creative cities with the concept of creative potentials that would create conditions for planning, exploitation and solving urban problems. The concept of creative cities is also being clarified and techniques for fostering creativity will be explored. There is a growing number of cities creating creative forces, thanks to the growing arts and culture sectors. Based on the collective strength of their creative industries, these cities start new businesses, stimulate innovation, attract talent and investment, and in this process accelerate urban development and improve the overall quality of life of their residents. Although not every city can take a leading role in the global arena, a significant number work to identify the creative forces and characteristics that define their appeal and attention. It is these segments that are discussed in this paper and an overview of the components of creativity is given.

Keywords: Creative cities, Measurement, Orientation, Creativity

²⁸ Izv.prof.dr.sc. Jerko Glavaš, Ekonomski fakultet u Osijeku, e-mail: jerko.glavas@efos.hr

1. Uvod

Kvaliteta života nalazi se visoko na listi prioriteta gradskih uprava te je diljem svijeta pokrenut niz projekata i programa koji su usmjereni na poboljšanje stanja života u gradovima. Gradovi imaju ključnu ulogu kao pokretači gospodarskog razvoja s obzirom da su oni mesta spajanja kreativnosti i inovacija, ali i pružatelji usluga okolnim područjima. Kako bi osigurali pametan i održiv rast, gradovi moraju riješavati niz urbanih izazova kao što su iskorištavanje punog potencijala informacijske i komunikacijske tehnologije koja osigurava bolju zdravstvenu zaštitu, osiguravanje čišćeg okoliša i lakšeg pristupa javnim uslugama, razvoj inovacijskih partnerstva za osiguranje pametnog i čišćeg urbanog transporta i slično.

Prema Šimunović (2007) grad je amalgam, koji ima svoju dušu i organizam, koji se rađa, raste i umire. Ne treba biti impresioniran ni arhitekturom, ni ekonomijom, ni bilo kojim jedinim kutom gledanja, jer je grad iznad svega toga „civitas“ društvo.

Prema Amalibe (1996) kreativnost je sposobnost stvaranja novih i korisnih stvari, a kreativnost u poslovnom kontekstu podrazumjeva sposobnost stvaranja novih i originalnih rješenja koja su primjenjiva i prihvatljiva, te korisna i djelotvorna i utječu na način i sadržaj poslovanja. Kako tvrdi Jelinčić (2013) kreativnost kao pojam je u posljednjih nekoliko desetljeća postala izuzetno popularan pojam. Uz pojam kreativnosti vežu se mnoga područja poput kreativnih industrija, kreativnih klasa, kreativne ekonomije, kreativnih gradova i tako dalje. Kako tvrdi Landry (2018) glavna svrha kreativnosti je da gradovi stvaraju i kontroliraju svoju vlastitu sudbinu, a ne da postanu žrtve okolnosti iskovane od strane drugih ili vanjskih utjecaja.

2. Definicija i karakteristike kreativnog grada

Prema Bradfordu (2004) kreativni gradovi su dinamična mjesta eksperimentiranja i inovacija, gdje nastaju nove ideje i gdje se sastaju ljudi sa svih područja života kako bi od svojih zajednica stvorili što bolja mjesta za život, rad i igru. U toj definiciji ističu se tri elementa gradskog života, a to su život, te radno i slobodno vrijeme. Kada govorimo o kreativnom gradu, onda je to grad koji zadovoljava ove ključne potrebe građana i omogućava im kvalitetnu ravnotežu života u poslovnom i privatnom pogledu.

Početni uvjeti za kreativni grad su organizacijski kapacitet i upravljački procesi. Unutar grada na bilo kojoj poziciji, od pojedinaca do institucija i organizacija, potrebno je primijeniti odgovarajuću strategiju za rast i apsorpciju invativnih ideja. To znači da bi elementi kreativnosti trebali biti uključeni u donošenje odluka na ekonomskoj, socijalnoj, kulturnoj i okolišnoj razini. Kreativni grad opisuje novu metodu strateškog urbanog planiranja i ispituje kako ljudi misle, planiraju i djeluju kreativno u gradu. Važnost kreativnog grada je povezivanje urbane kulture, medija, slobodnih aktivnosti, sporta i obrazovanja u urbanom području, a odgovor na riješavanje ekonomske i socijalne krize leži u kreativnim praksama koje su izražene u programima urbane obnove i iskustvima. Kreativni grad prebacuje fokus sa tradicionalnih alata za planiranje (korištenje zemljišta i nekretnina, proces izgradnje, dizajna, itd.) na opsežnije ideje za planiranje koje su povezane sa vizijom stanovnika u dugoročnom odnosu na okoliš svoga grada, životni standard, aktivnosti i kulturu. On promiče djelovanje pojedinaca ili grupe ljudi koji nisu urbanisti ili dizajneri, ali mogu voditi planiranje kroz svoje ideje i akcije u drugim područjima. Uglavnom su to umjetnici, znanstvenici, akademici i poslovni ljudi koje potiče motivacija za kvalitetnijim načinom života, modernizam i drugi čimbenici, a ne visoke plaće i visoke pozicije na radnom mjestu. Također, kreativni grad se fokusira na znanje, na bilo koji način kojim se to može postići; potiče individualne i kolektivne akcije, vizije pojedinaca, institucija i organizacija te uključuje sve u proces upravljanja.

Odgovori na pitanja poput onih kako gradove istovremeno učiniti učinkovitijima, privlačnijima za turiste, te ugodnija za život stavnog i povremenog stanovništva, uprave gradova pokušavaju pronaći već desetljećima diljem svijeta.

Prema Cooke & Lazzaretti (2008) neke od karakteristika kreativnog grada su te da takav grad mora imati obrazovne i stručne institucije, kulturne ponude, te komunikacijske kanale visokog stupnja, mora imati kapacitete koji omogućavaju politikama da gradsku povijest pretvore u imidž. Iduća karakteristika je otvorenost prema učenju i odgovornosti prema građanima i njihovim javnim i privatnim kulturnim organizacijama, te kao zadnja karakteristika izdvaja se postojanje kulturnih i eksperimentalnih prostora za istraživanje i promociju kulturne inovacija.

Prema Perinić (2010) kao osnova formiranja kreativnih gradova su poduzeća sklona udruživanju u klastere što im omogućuje raspolaganje većim brojem ljudskih resursa, no ne u smislu fizičke snage ili brojnosti, već koncentracije talenata kao osnove svake inovacije.

3. Kreativan grad i/ili grad kreativnosti

Prema Bradfordu (2004) postoji niz značajki i čimbenika po kojima možemo razlikovati kreativni grad. Kreativni gradovi postavljaju pitanja „tko smo, na što smo ponosni i što možemo postati?“ Ako grad zaista želi biti kreativan, mora prepoznati vrijednost umjetnosti i kulture i osigurati sudjelovanje i izražavanje svim stanovnicima. Umjetnost i kultura mogu pomoći u izgradnji društvenog kapitala i poboljšati kohezivnost grada.

Perinić (2013) navodi korake koje svaki grad mora poduzeti kako bi postao kreativan. Kao prvi korak ističe se to da grad mora prepoznati primjere dobre prakse i analizirati točne razloge njihova uspjeha, zatim detektirati najvažnije inozemne projekte i posjetiti te lokacije, te pokušati primjeniti viđeno u vlastitoj sredini. Nužno je da drugi prepoznaju kreativni napredak u razvoju grada.

U kreativnom gradu se mogu pojaviti određene napetosti, na primjer između važnosti autentičnosti, te potrebom za inovacijama i stvarima koje su drugačije. Kreativni gradovi su tada dinamična mjesta gdje se drugačije vizije, vrijednosti i kulturni interesi sijeku.

Ti gradovi izražavaju svoju posebnost i autentičnost, te se kreativni grad ističe u spajanju mjesta (kvalitetna mjesta imaju prirodno okruženje koje je autentično i jedinstveno, čuva zeleni prostor, te nudi maštovite ulice i znamenitosti), ljudi (od ključne je važnosti njegovati i privlačiti talentirane ljude koji donose ideje, inspiraciju i strast prema mjestu. Prepoznaju se i zastupljeni su različiti talenti) i ulaganja (kako bi grad „procvjetao“ potrebna su odgovarajuća ulaganja kako bi se zadovoljile osnovne ekonomski i socijalne potrebe).

Prema Memphis (2004) mogu se izdvojiti deset principa kreativnosti, kojima bi se trebali voditi gradovi kako bi se kreirale urbane kulturne politike. Principi koji se trebaju uvažiti su slijedeći:

- Kultivirati i nagraditi kreativnosti
- Ulagati u kreativni eko-sustav
- Prigrlite raznolikost
- Njegujte kreativce
- Valorizirajte preuzimanje rizika
- Budite autentični
- Ulažite i izgrađujte kvalitetu mjesta
- Uklonite prepreke kreativnosti

- Preuzmite odgovornost za promjene u svojoj zajednici
- Osigurajte da svaka osoba, pogotovo djeca, ima pravo na kreativnost

Potrebno je prihvatići odgovornost da budemo upravitelji kreativnosti u našim zajednicama. Ideje i načela mogu se prilagođavati tako da održavaju jedinstvene potrebe i sredstva određene zajednice. Potrebno je ubaciti sve ideje u društveni život zajednice, u javne politike i podijeliti postignuća međusobno kako bi svi mogli krenuti naprijed i uspjeti zajedno u kreativnijem životu. Ukoliko su životi ljudi u zajednici kreativni, kreativan je i grad.

3.1.Mjerenje i orijentacija kreativnog grada

Kreativnost se nastoji izraziti brojčano, te u svijetu postoji niz pokušaja utvrđivanja indeksa kreativnosti. Indeks kreativnosti je nužni element praćenja, mjerenja i interpretiranja podataka o kreativnosti i njezinom utjecaju na ekonomsku kretanje. Indeks kreativnosti Hong Konga, Europski indeks kreativnosti i flamanski indeks su indeksi kreativnosti, a indeks kreativnih gradova nadogradnja je prethodno navedenih indeksa kreativnosti.

Kako napominje Landry (2018) indeks kreativnosti grada su razvili Charles Landry i Jonathan Hyams u suradnji sa Bilbao Metropoli 2008. godine. Taj indeks pomaže u procjeni njihovih kreativnih sposobnosti i potencijala, što je preduvjet za daljenje inovacije, te ekonomsku i kulturnu snagu. Indeks kreativnosti grada istražuje urbane prostore i projekte kako bi procjenio njihov kreativni puls. Taj indeks se razlikuje od većine indeksa jer gleda na grad kao na integriranu cjelinu. Nekreativna mjesta jasno propadaju jer ne preispituju svoju prošlost i sadašnjost niti preispituju svoje resurse i buduće izglede.

Kreativni gradovi mogu se orijentirati kulturno i gospodarski. Oni se orijentiraju prema građanima kako bi zadovoljili njihove živote. Izuzev toga, kreativni gradovi pokušavaju privući i novo stanovništvo. Postoje vrijednosti koje obuhvaća orijentacija kreativnih gradova. U nastavku će biti prikazana tablica koja prikazuje raspored vrijednosnih orijentacija i značenja za postizanje kreativnog grada.

Tablica 1: Raspored vrijednosnih orijentacija i značenja za postizanje kreativnog grada

Kreativni grad-orijentacija	Kulturocentrična	Ekonomski orijentirana
Vrijednosti kreativnog grada	Središnja vrijednost = umjetnost, kultura i dobrobit zajednice, pristup i	Središnja vrijednost = urbana ekonomска održivost i dobrobit kroz kreativne

	uključenost	inicijative/industrije
Definicija kreativnog grada	Mjesto različite i uključive umjetnosti i kulture	Mjesto ekonomске inovacije, kreativnih talenata, te kreativnih industrija

Izvor: Smith & Warfield; 2008:289

U kulturnocentričnom smislu, kreativni grad može se opisati kao mjesto koje ima snažnu cvjetajuću umjetnost i kulturu, kreativne i raznolike izražaje, te uključivost, umijeće i maštovitost. Ekonomski orientacija može se opisati kao mjesto koje je nošeno snažnim inovativnim, kreativnim, kompetitivnim i kreativnim industrijama, te ekonomski održivim umjetnicima i umjetničkim organizacijama.

3.2. Indikatori kreativnog mjeseta

Landry (2013) ističe da indeks kreativnih gradova koristi tri elementa, a to su: interna procjena, unutarnja procjena i internetska anketa. Postoji deset pokazatelja kreativnog mjeseta i oni mogu poslužiti za kreiranje indeksa kreativnog grada, a to su:

1. politički i javni okvir
2. posebnost, raznolikost, vitalnost i izražajnost
3. otvorenost, povjerenje, tolerancija i pristupačnost
4. poduzetništvo, istraživanje i inovacije
5. strateško vodstvo, agilnost i vizija
6. talent
7. komunikacija, povezivost i umrežavanje
8. mjesto
9. životnost i dobrobit
10. profesionalnost i učinkovitost

Kultura i kreativnost uvelike definiraju grad te ga mogu izdići iznad drugih urbanih sredina u smislu urbanog brenda, te mogu privući novo stanovništvo i time donijeti gospodarske i društvene benefite. Od iznimnog značaja za pretvaranje određenog dijela u kulturnu četvrt, odnosno kreativnu četvrt su aktivnosti. Različite aktivnosti mogu rezultirati stvaranjem kreativnog grada. Neke od aktivnosti su opseg raznolikosti u primarnom korištenju zemljišta, uključujući i stanovanje, prisutnost i veličina uličnih tržnica, dostupnost kinematografa, kazališta, vinskih barova, kafića, pubova, restorana, mesta kulture i sastajanja koja nude raznolike usluge različitih cijena i kvaliteta, stupanj inovacije i pouzdanosti nove arhitekture

te postojanje aktivnog uličnog života. Prema Montgomery (2003) postoje i indikatori koji predstavljaju dobre kulturne aktivnosti te će isti biti prikazani u slijedećoj tablici.

Tablica 2: Indikatori dobre kulturne aktivnosti

INDIKATORI DOBRE KULTURNE AKTIVNOSTI
1. Kulturni sadržaji i raznolikost izbora, uključujući male i srednje
2. Festivali i događanja
3. Dostupnost radnog prostora za umjetnike i povoljni kulturni proizvođači
4. Ekonomski razvoj malih tvrtki u kulturnom sektoru
5. Upravljeni radni prostori za korisnike ureda i studija
6. Lokacija agencija i tvrtki za razvoj umjetnosti
7. Umjetnički i medijski trening i edukacija
8. Umjetnost u okruženju
9. Razvojne inicijative umjetnosti zajednice
10. Dodatni dnevni korisnici
11. Dodatni večernji korisnici
12. Stabilno financiranje umjetnosti

Izvor: Montgomery; 2003:295

Veliki napori u svijetu tijekom mnogih desetljeća bili su usmjereni na temeljne ciljeve uklanjanja siromaštva i smanjenja nejednakosti u svijetu. Uspjeh razvojnih strategija u poboljšanju dobrobiti ljudi ovisi o prepoznavanju kulturnog konteksta unutar kojeg se odvija razvoj. Drugim riječima, budući da je kultura svojstvena društvu i prožima sve aspekte života, ona zapravo predstavlja okoliš u kojem se razvija. Zaključno, kultura stvara uvjete za ekonomski i socijalni napredak te stoga postaje pokretač razvoja što je zasigurno tema brojnih znanstvenih rasprava.

4. Zaključak

Kreativnost može biti prepoznata kako u svakom čovjeku, tako i u aspektu ljudskog života. Grad ne bi mogao postati kreativan da nema upravo kreativne pojedince, građane koji će osmislati kako uljepšati, poboljšati i razviti vlastiti grad kako bi postao mjesto ugodnijeg življenja. Kreativnost sa sobom nosi određene gospodarske koristi poput prihoda od turizma, otvaranja novih radnih mjesta i tako dalje. Međutim nisu samo gospodarske koristi te koje su najbitnije. Najvažnija je simbolička vrijednost koju kreativnost nosi sa sobom, a to je

promocija regija u smislu brandiranja na temelju kulture, te općenito povećanje kvalitete života. U kreativnim gradovima različitim zemalja postoji natjecateljski duh gdje žele postati još bolji od nekog drugog kreativnog grada i nadmašiti njegovu kreativnost. Gradovi koji još nisu postali kreativni trebali bi više dati priliku i uključiti svoje građane u razvitak grada, otvoriti natječaje gdje se traži najbolja kreativna ideja koja bi se mogla primjeniti na kreativnost grada, te razgledati druge svjetske kreativne gradove kako bi dobili motivaciju da postanu barem djelomično kao taj uspješan kreativni grad.

5. Literatura

1. Lamza-Maronić, M., Glavaš, J., & Mavrin, I. (2016). URBAN MANAGEMENT Challenges, management trends and regeneration practices for cities.
2. Amabile, T.M. (1996) Creativity and Innovation in Organizations. Harvard Business School Background Note 396-239, January 1996. Dostupno na: [https://www.scirp.org/\(S\(i43dyn45teexjx455qlt3d2q\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1481088](https://www.scirp.org/(S(i43dyn45teexjx455qlt3d2q))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1481088) (Pristupljeno: 13.3.2019.)
3. Van Oort, F. G. (2008). Philip Cooke and Luciana Lazzeretti (eds): Creative Cities, Cultural Clusters and Local Economic Development. *Journal of Cultural Economics*, 32(3), 237-240. Dostupno na: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10824-008-9070-2> (Pristupljeno: 13.3.2019.)
4. Bradford, N. J. (2004). *Creative cities: structured policy dialogue report*. Canadian Policy Research Network, Family Network. Dostupno na: https://scholar.google.com/scholar?cluster=17374044389751616852&hl=en&as_sdt=2005&sciodt=0,5 (Pristupljeno: 13.3.2019.)
5. Deffner A. (2011). Creative city: A new challenge of strategic urban planning. Dostupno na: https://www.academia.edu/7078610/Creative_city_A_new_challenge_of_strategic_urban_planning (Pristupljeno 21.05.2019.)
6. Landry. C., (2018). Creative City Index. Dostupno na: <http://charleslandry.com/themes/creative-cities-index/> Pristupljeno: 14.3.2019.

7. Landry, C. (2013). Commission a Creative Cities Index Report. Dostupno na: <http://charleslandry.com/contact/commission-a-creative-cities-index-report/> (Pristupljeno: 14.3.2019.)
8. Montgomery, J. (2003.): Cultural Quaters as Mechanisms for Urban Regeneration; Part 1: Conceptualising Cultural Quarters. Dostupno na: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1561426042000215614> (Pristupljeno 21.5.2019.)
9. Kusić, A. i Šimundža, D. (1981). Uloga i značaj UNESCO-a u svijetu. Crkva u svijetu, 16 (1), 40-53. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/89997> (Pristupljeno:21.5.2019.)
10. UNESCO. Dostupno na: <https://www.min-kulture.hr/unesco/> (Pristupljeno: 21.5.2019.)
11. Natječaj za UNESCO-ovu mrežu kreativnih gradova. Dostupno na: <https://www.nsk.hr/natjecaj-unesco-ovu-mrezu-kreativnih-gradova/> (Pristupljeno: 21.5.2019.)
12. Knežević, M., (2017). Kreativni gradovi budućnosti. Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku. Završni rad. Osijek.
13. Kreativni gradovi. Dostupno na: <http://kreativnigradovi.net/primjeri-iz-eu/> (Pristupljeno 23.05.019.)
14. Smart city Memphis. Dostupno na: <http://smartcitymemphis.blogspot.com/2007/12/manifesto-summit-put-memphis-in.html> (Pristupljeno 23.05.2019.)
15. UNESCO-ovi kreativni gradovi. Dostupno na: [https://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Unesco/UNESCO%20Kreativni%20gradovi%202015%20%20info%20na%20hrvatskom LEKT.pdf](https://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Unesco/UNESCO%20Kreativni%20gradovi%202015%20%20info%20na%20hrvatskom_LEKT.pdf) (Pristupljeno: 22.5.2019.)
16. Mreža kreativnih gradova. Dostupno na: <https://en.unesco.org/creative-cities//node/358> (Pristupljeno 23.05.2019.)
17. Bale - Grad hotel. Dostupno na: <https://www.bale-valle.hr/bale/grad-hotel> (Pristupljeno: 24.5.2019.)
18. Kreativni gradovi Hrvatske. Dostupno na: <http://kreativnigradovi.net/hrvatska/> (Pristupljeno 24.5.2019.)
19. Kreativni gradovi ili kako kreativna industrija i kulturna industrija mijenja svijet. Dostupno na: <http://www.udruga-gradova.hr/wordpress/wp-content/uploads/2016/07/5.-HKKI.pdf> (Pristupljeno 24.5.2019.)

Prof.dr Izet Z.Banda

Evropski univerzitet "Kallos" Tuzla

PRIKAZ KNJIGE „OSNOVI REVIZIJE“

Autor prof.dr Izet Z.Banda, OSNOVI REVIZIJE, izdavač Evropski univerzitet "Kallos" Tuzla, 2019. godine.

Knjiga „OSNOVI REVIZIJE“, po svojoj sadržini i načinu izlaganja je namjenjena studentima ekonomskih fakulteta, zatim revizorima, a potom i drugom interesentima koji namjeravaju da upoznaju odnosnu problematiku.

Javni sektor danas prolazi kroz veoma značajne promjene, što predstavlja, uglavnom, posledicu privatizacije mnogih ključnih područja, kao i konkurentske pritisaka kroz aranžmane tipa obaveznog konkurentskega tendera. Sve više preovladava tip preduzetničkog ponašanja organizacije javnog sektora, a njihova efikasnost se konstantno poboljšava kroz promjenu vlasništva ili redistribuciju prava vlasništva.

Razliku između privatnog i javnog sektora naročito su suzile doktrina i ideologija reforme novog javnog menadžmenta. Iz privatnog sektora, sa nekim neznatnim prilagođavanjima doslovno su prezueti povezani koncepti, kao, na primjer, „željena vrijednost za novac“, benc-marking., javna odgovornost i najbolje prakse.

Pomenutu razliku još više je zamaglila primjena računovodstvenih normi privatnog sektora. Simultano sa lansiranjem novog javnog menadžmenta računovodstveni razvoj se usmjerava (za razliku od ranijih računovodstvenih praksi), u pravcu promovisanja budžetiranja, zatim unaprijeđenog godišnjeg izvještavanja, nakon toga indikatora uspješnosti poslovanja, i sl. Drugim riječima, od pasivnog posmatrača izvještavanja o promjenama u raspodjeli gotovine, računovodstvo se pomjerilo ka analizi i planiranju budućih promjena, što je stvorilo prepostvke za započinjanje ogromnih promjena u javnom sektoru i povezanim organizacijama.

Javna preduzeća predstavljaju posebnu kategoriju privrednih društava, koja imaju specifičan položaj u ostvativanju svojih funkcija, kao i specifične probleme koji ih pogađaju i sa kojima su prisiljene da se bore. Kao i položaj svakog drugog privrednog društva, regulisan je i njihov položaj, uz napomenu da one djeluju kao društva kapitala čiji su vlasnici država i jedinice lokalne samouprave.

Posledice svih nedorečenosti u njihovom ekonomskom profilisanju (što znači u pozicioniranju imovine, obaveza i kapitala, kao i prihoda, rashoda, dobitaka, tj. gubitaka), najjasnije se iskazuju u njihovim bilansima. Za sve one koji imaju izražen interes u javnim preduzećima, poseban problem su, dakle, neistini i neobjektivni finansijski izvještaji javnih preduzeća. Uvid u bilanse gro javnih preduzeća potvrdio je konstatovanu tezu.

S obzirom na činjenicu, da su se u bilansima javnih preduzeća kumulirali mnogi problemi čiji korjeni se, sa jedne strane, nalaze u ideologiji koju smo sprovodili duže od pola stoljeća, kao i u okolnostima koje prate rad ovih preduzeća danas, s druge strane, neophodno je ukazati naznačaj koji revizija finansijskih izvještaja javnih preduzeća ima u realizaciji upravljanja javnim preduzećem, posebno koji ona ima u implementaciji novog javnog menadžmenta.

S obzirom na činjenicu da se javni fondovi prečesto zloupotrebljavaju (uz napomenu da su u njima ogromne sume novca poreskih obveznika, koji imaju pravo da znaju gdje i kako se njihov novac troši), funkcija revizije je proširena, sa analize načina na koji država i njene institucije troše novac poreskih obveznika, na analizu poslovanja javnih kompanija.

Zahvaljujući pomenutom proširenju funkcija revizije analiza poslovanja je ukazala na višemilionske gubitke „vodećih“ javnih kompanija, kao i čitav niz nepravilnosti od strane menadžmenta istih. Polazeći od notorne istine, da sve navedeno ne bi ugledalo svjetlost dana bez dosledne primjene revizije u analizi poslovanja javnih kompanija, evidentna je uloga revizije u stvaranju aktivnog poslovnog ambijenta.

Poseban doprinos sadašnjem stanju nadzora nad javnim rashovima (u kontekstu nastojanja svake zemlje da uspostavi i razvije parlamentarni ili drugi nadzor nad javnim rashodima), dala je Međunarodna organizacija vrhovnih revizorskih institucija (The International Organization of Supreme Audit

Institutions - INTOSAI). U mnogim zemljama tržišne ekonomije se ne može ni zamisliti da vlada nema sopstveni mehanizam nadzora nad javnim rashodima i drugim poslovima koje obavljaju njeni organi. Pored efikasnijeg upravljanja poslovnim tokovima, na taj način se racionalizuje parlamentarna revizija javnih rashoda, koja se u svome radu u velikoj mjeri oslanja na dobro organizovanu i pouzdanu internu kontrolu i internu reviziju.

Ogromna nacionalna sredstva, u našoj zemlji, nisu predmet savremenog državnog nadzora, odnosno predstavnički organ koji odobrava ogromna budžetska i druga sredstva za javne rashode nema sopstveni instrument nadzora. Upravo iz navedenih razloga, revizija javnih rashoda treba da nezavisno i objektivno doprinese da taj predstavnički organ bude adekvatno informisan o tome da li se poštuje iznos odobrenih sredstava i njihova struktura, kao i gdje su i zašto nastale nepravilnosti u trošenju.

Tek postojanje revizije javnih rashoda predstavlja garanciju da će državni računovodstveni sistem, kao i javni rashodi (na svim nivoima vlasti), biti predmet nezavisnog i stručnog nadzora, koji ne radi po intuiciji, već prilikom obavljanja svog posla primjenjuje revizorske standarde, metode i postupke koji predstavljaju, u aktuelnoj situaciji, najveći domet teorije i prakse javnih rashoda.

Zahvalnost za objavljivanje ove knjige dugujem recezentima, prof. dr Nevenki Nićin, prof. dr Anki Bulatović, prof.dr Harizu Agiću, na njihovom trudu i savjetima koji su uticali na poboljšanje njenog cjelokupnog utiska.

ZAKLJUČNO:

S obzirom na navedena značajna poglavља u knjizi "OSNOVI REVIZIJE" , autora prof.dr Izeta Z.Banda, a koja se tiču osnova revizije, očekujemo da će ova knjiga biti korisna za studente, postdiplomce, doktorante i specijalizante ekonomskih i drugih Univerziteta.

Uputstvo/Uputa autorima

Ovom uputom utvrđuju se način i uslovi publikovanja naučnih publikacija i utvrđuju se kriterijumi, način i postupak izbora naučnih publikacija za objavu u „Naučnoj reviji”.

Struktura

Članak u časopisu mora biti uređen na standardan način, sa navedenim osnovnim elementima članka kao što su: naslov, naziv ustanove, adresa.

Naslov treba da što vjernije opiše sadržaj članka, prikladnim riječima za indeksiranje i pretraživanje, a ukoliko takvih riječi nema u naslovu, tada se napiše podnaslov.

Naslov rada treba da bude pisan velikim štampanim slovima (Times New Roman 14 Bold), a podnaslovi treba da budu pisani malim štampanim slovima (Times New Roman 12 Bold). Tekst u cjelini treba da bude pisan sa proredom 1 (Times New Roman 12). Autori koji se ne budu pridržavali ovog uputstva radovi će im biti vraćeni na ispravku.

Pored naslova na jeziku na kojem je članak napisan, naslov se daje i na lokalnom i engleskom, odnosno nekom drugom svjetskom jeziku, a ovi naslovi ispisuju se ispred sažetka na odgovarajućem jeziku.

Tekući naslov članka se ispisuje u zagлавju svake stranice članka radi lakše identifikacije, a sadrži prezime i inicijal imena autora (ako je autora više, preostali se označavaju sa "et al." ili "i dr"), naslove rada i časopisa i koaliciju (godina, volumen, sveska, početna i završna stranica).

Navodi se puno prezime i ime (svih) autora članka, ako ih ima, i srednji inicijali imena autora.

Prezimena i imena domaćih autora uvijek se ispisuju u originalnom obliku (sa dijakritičkim znakovima), nezavisno od jezika na kojem je članak napisan.

Naziv institucije (afilijacija) – navodi se pun naziv i sjedište institucije u kojoj je autor zaposlen, a eventualno i naziv institucije u kojoj je autor obavio istraživanje. U složenim institucijama navodi se i ukupna hijerarhija institucije.

Ako je članak napisalo više autora, a neki od njih su angažovani u različitim institucijama, mora se, posebnim oznakama ili na drugi način, naznačiti koju od navedenih institucija predstavlja svaki od navedenih autora (moguće je navesti i više institucija).

Afilijacija se ispisuje neposredno nakon imena autora, dok se funkcija i zvanje autora ne navode.

Kontakt podaci, adresa ili e-adresa autora daju se u napomeni pri dnu prve stranice članka, a ako je autora više, daje se samo adresa jednog autora.

Sažetak (apstrakt) članka je kratak informativni prelaz sadžaja članka koji čitaoci omogućava da brzo i tačno ocijeni njegovu relevantnost i koji sadrži termine koji se često koriste za indeksiranje i pretragu članka. Sastavni dijelovi sažetka su: cilj istraživanja, metodi, rezultati i zaključak. Sažetak može da bude strukturisan, tj. da ima standardne i istaknute nazive pojedinih odjeljaka. Sažetak ima od 100 do 250 riječi i stoji između zaglavlja, koje čini naslov, imena autora i dr. i ključnih riječi, nakon kojih slijedi tekst članka.

Osim sažetka na maternjem jeziku članak mora imati sažetak i na engleskom jeziku, a samo izuzetno, umjesto na engleskom, sažetak može biti napisan na nekom drugom jeziku raširene upotrebe u dатој naučnoj disciplini.

Za sažetke na stranim jezicima mora se obezbijediti kvalifikovana lektura, odnosno gramatička i pravopisna ispravnost.

Rezime

Ukoliko je članak napisan na maternjem jeziku, sažetak na stranom jeziku daje se u proširenom obliku kao tzv. rezime. Rezime treba da bude u strukturisanom obliku, a njegova dužina može biti do maksimalno 1/10 dužine članka. Rezime se daje na kraju članka nakon odjeljka koji se odnosi na literaturu, a precizne instrukcije za izradu rezimea daju se u uputstvu autorima.

Ključne riječi su temini ili fraze kojih ne može biti više od deset, koje se daju neposredno nakon sažetka, odnosno rezimea, pisane na svim jezicima na kojima postoji sažeci i koje najbolje opisuju sadržaj članka za potrebe indeksiranja i pretraživanja i koje se dodjeljuju s osloncem na neki međunarodni izvor, kao što je popis, rječnik ili tezaurus, koji je najšire prihvaćen unutar date naučne oblasti.

Tabelarni i grafički prikazi treba da budu dati na jednoobrazan način, u skladu sa APA ili drugim odabranim standardom uređivanja i opremanja članaka.

Bibliografija

Citirana literatura obuhvata bibliografske izvore, kao što su članci, monografije i slično, i daje se isključivo u zasebnom odjeljku članka u vidu liste referenci.

Reference se navode na dosljedan način, redoslijedom koji zavisi od standarda navođenja u tekstu, a koji je preciziran uputstvom autorima.

Reference se ne prevode na jezik na kojem je članak napisan, a sastavni dijelovi referenci, kao što su autorska imena, naslov rada, izvor itd., navode se u svim člancima objavljenim u časopisu na isti način, u skladu sa usvojenim standardom navođenja.

Prilikom navođenja referenci, preporučuje se upotreba punih formata referenci i koje podržavaju vodeće međunarodne baze namijenjene vrednovanju, kao i Srpski citatni indeks (SCIIndeks), a koji su propisani uputstvima:

- a) Publication Manual of the American Psychological Association (APA),
- b) Council of Biology Editors Manual, Scientific Style and Format (CBE),
- c) The Chicago Manual of Style (Chicago)
- d) Harvard Style Manual (Harvard)
- e) Harvard Style Manual – British Standard (Harvard-BS),
- f) Modern Language Association Handbook for Writers of Research Papers (MLA) i
- g) The National Library of Medicine Style Guide for Authors, Editors, and Publishers (NLM).

Pored uputstava iz stava 4. ovog člana, preporučuje se upotreba i užestručnih formata datih u uputstvima:

- a) American Chemical Society (ACS) Style Guide i
- b) American Institute if Physics (AIP) Style Manual.

Format ispisa referenci detaljno se opisuje u uputstvu autorima.

Postupak citiranja dokumenata preuzetih s interneta posebno se opisuje

Napomene autora se daju pri dnu strane u kojoj se nalazi komentarisi dio teksta i mogu da sadrže manje važne detalje, dopunska objašnjena, naznake o korišćenim izvorima, ali ne mogu biti zamjena za citiranu literaturu.

Kategorizacija

Kategorizacija članaka je obaveza i odgovornost uredništva, a mogu je predlagati recenzenti i članovi uredništva, odnosno urednici rubrika.

Članci u časopisima se, po COBBISS ili nekom drugom oficijalno priznatom sistemu, razvrstavaju u naučne radove i stručne članke.

Originalan naučni rad je rad koji je organizovan po shemi IMRAD (Introduction, Methods, Results and Discussion), u kome se prvi put publikuje tekst o rezultatima sopstvenog istraživanja ostvarenog primjenom naučnih metoda, koje su tekstualno opisane i koje omogućavaju da se istraživanje po potrebi ponovi, a utvrđene činjenice provjere.

Pregledni rad je rad koji donosi nove sinteze nastale na osnovu pregleda najnovijih djela o određenom predmetnom području, a koje su izvedene sažimanjem, analizom, sintezom i evaluacijom s ciljem da se prikaže zakonomjernost, pravilo, trend ili uzročno-posljedični odnos u vezi sa istraživanim fenomenima, tj. rad koji sadrži originalan, detaljan i kritički prikaz istraživačkog problema u kome je autor ostvario određeni doprinos.

Kratko ili prethodno saopštenje je originalni naučni rad, ali manjeg obima ili preliminarnog karaktera gdje neki elementi IMRAD-a mogu biti ispušteni, a radi se o sažetom iznošenju rezultata završenog izvornog istraživačkog djela ili djela koje je još u izradi.

Naučna kritika, odnosno polemika ili osvrt je rasprava na određenu naučnu temu, zasnovana isključivo na naučnoj argumentaciji, gdje autor dokazuje ispravnost određenog kriterijuma svoga mišljenja, odnosno potvrđuje ili pobija nalaze drugih autora.

Radovi klasifikovani kao naučni moraju imati bar dvije pozitivne recenzije.

Stručni rad je prilog u kome se nude iskustva korisna za unapređenje profesionalne prakse, ali koja nisu nužno zasnovana na naučnom metodu, odnosno naglasak je na upotrebljivosti rezultata izvornih istraživanja i na širenju znanja, a tekst mora biti prilagođen stručnom i naučnom nivou stručne javnosti kojoj je rad namijenjen.

Informativni prilog je uvodnik, komentar i slično.

Prikaz knjige, instrumenata, računarskog programa, slučaja, naučnog događaja i slično je prilog u kome autor ocjenjuje i dokazuje pravilnost/nepravilnost nekog naučnog ili stručnog rada, kriterijuma, postavke ili polazišta, uz poseban naglasak na kvalitet ocjenjivanog rada.

Napomene

Ako je članak u prethodnoj verziji bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja, pod istim ili sličnim naslovom, podatak o tome treba da bude naveden u posebnoj napomeni, po pravilu pri dnu prve stranice članka.

Rad koji je već objavljen u jednom časopisu ne može se objaviti u drugom tj. preštampati niti se može objaviti pod sličnim naslovom i u izmijenjenom obliku.